

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ
ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ

“Η πολιτική και κοινωνική στάση των τελευταίων πολιτικών κατά τη διάρκεια της επταετίας 1967-1974. Ιδίως, ο ρόλος του Παναγιώτη Κανελλόπουλου και του κόμματος της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ένωσης (ΕΡΕ)”

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Τριμελής εξεταστική επιτροπή :

Χ.Μελετιάδης , Καθηγητής (Επιβλέπων)

Α.Λύτρας, Καθηγητής

Ν.Κοταρίδης, Καθηγητής

Α.Μ.:0315Μ014

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2017

ΜΕΛΗ ΤΡΙΜΕΛΟΥΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ :

Μελετιάδης Χαράλαμπος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Λύτρας Ανδρέας, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Κοταρίδης Νικόλαος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Ευαγγελία Παπαδημητρίου, 2017

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Στη Θέκλα και στον Γιώργο

Ευχαριστίες

Θα ήθελα πρωτίστως να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ.Χάρη Μελετιάδη, για την πολύτιμη καθοδήγησή του καθ' όλη τη διάρκεια της προετοιμασίας της διπλωματικής μου εργασίας. Οι συμβουλές του υπήρξαν καταλυτικές και βοήθησαν στην εκπόνηση της παρούσας εργασίας. Εξίσου σημαντική ήταν και η παροχή συμβουλών από τον αρχειονόμο του Ιδρύματος Κωνσταντίνου Καραμανλή, κ.Χ.Αναστασίου ο οποίος με βοήθησε να συγκεντρώσω το υλικό μου που ήταν απαραίτητο για την πραγματοποίηση της εργασίας. Επίσης, δεν θα μπορούσα σε αυτό το σημείο να παραλείψω την αμέριστη κατανόηση της οικογένειάς μου , η οποία με την εμπύχωσή της μου στάθηκε αρωγός σε αυτήν την προσπάθεια.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	9
---------------	---

Κεφάλαιο 1^ο Η διαμόρφωση του πολιτικού πλαισίου κατά την τετραετία 1963-1967. Η ΕΡΕ και η πολιτική του Π.Κανελλόπουλου ως το 1967

1.1 Οι εκλογές του 1963.....	19
1.2 Η ΕΡΕ στην πολιτική σκηνή	20
1.3 Κοινοβουλευτισμός ή εκτροπή ;.....	22
1.4 Η κατάρρευση του συμβιβασμού μεταξύ Παπανδρέου και Κανελλόπουλου, η εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Κανελλόπουλο και οι στιγμές πριν το ξέσπασμα του πραξικοπήματος της 21ης Απριλίου	24

Κεφάλαιο 2^ο Ερμηνευτικές προτάσεις που αφορούν τα κυριότερα χαρακτηριστικά της προδικτατορικής περιόδου και οι βασικές θεωρίες για το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου

2.1 Τα κυριότερα χαρακτηριστικά της προδικτατορικής περιόδου τόσο σε πολιτικό όσο και οικονομικό επίπεδο.....	28
2.2 Οι βασικότερες θεωρίες για το πραξικόπημα της 21 ^{ης} Απριλίου.....	31
2.3 Οι πρώτες δηλώσεις από τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο για την επιβολή της δικτατορίας στη χώρα μας.....	33
2.4 Απόφαση χουντικών να εορτάζεται η 21 ^η Απριλίου ως εθνική εορτή- Τοποθέτηση Π.Κανελλόπουλου μέσω επιστολής του.....	36

Κεφάλαιο 3^ο Αντιστασιακές οργανώσεις και η συμβολή τους ενάντια στη δικτατορία

- 3.1 Ο κόσμος της αντίστασης – μια συνοπτική αναφορά.....39
- 3.2 Η παρουσία του Πατριωτικού Μετώπου (ΠΑΜ) και της Δημοκρατικής Άμυνας.....42
- 3.3. Η δημιουργία του Πανελλήνιου Απελευθερωτικού Κινήματος (ΠΑΚ).....49

Κεφάλαιο 4^ο Οι καταλήψεις σε Νομική και Πολυτεχνείο

- 4.1 Το χρονικό της εξέλιξης του φοιτητικού κινήματος στα χρόνια της δικτατορίας.....55
- 4.2 Η κατάληψη στο χώρο της Νομικής Σχολής.....57
- 4.3 Η κατάληψη στο Πολυτεχνείο και η εξέγερση των φοιτητών.....61
- 4.4 Η κατάθεση του Παναγιώτη Κανελλόπουλου στη δίκη για τα γεγονότα του Πολυτεχνείου.....64

Κεφάλαιο 5^ο Η δίκη των πρωταιτίων της χούντας

- 5.1 Οι καταθέσεις των πολιτικών και στρατιωτικών που σχετίζονται με :α)το αποτυχημένο πραξικόπημα του ΙΔΕΑ ως την άλωση του στρατεύματος, β)τον ‘κομμουνιστικό κίνδυνο’, γ)το ρόλο των Αμερικάνων και τη σχέση με τη CIA, δ)τις πρώτες κρίσιμες ώρες και τη στάση του βασιλιά Κων/νου.....67
- 5.2 Η κατάθεση του Παναγιώτη Κανελλόπουλου στον ανακριτή για το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου του 1967 και τα γεγονότα που επακολούθησαν.....74

Επίλογος.....76

Βιβλιογραφία.....78

Περίληψη

Σκοπός της μελέτης μου είναι η διερεύνηση της στάσης του πολιτικού κόσμου στο διάστημα 1967-1974 και ειδικότερα του κόμματος της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ένωσης (ΕΡΕ) και του τελευταίου αρχηγού της αλλά και Πρωθυπουργού πριν την επιβολή της δικτατορίας, Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Ο ίδιος όπως έχει διαπιστωθεί, πέρα από την πολιτική ιδιότητα που κατείχε, διακρινόταν για το κοινωνιολογικό και φιλοσοφικό του υπόβαθρο, στοιχεία τα οποία θα αναδειχθούν στην πορεία της μελέτης.

Προσέγγισα από ιστορική άποψη τα βασικότερα χαρακτηριστικά της προδικτατορικής περιόδου τόσο σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο όσο και σε οικονομικό καθώς και τους παράγοντες που συνετέλεσαν στην επιβολή της δικτατορίας. Παρουσιάζονται οι αντιστασιακές τοποθετήσεις κατά της χούντας από τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο και οι αντιδικτατορικές οργανώσεις (Πανελλήνιο Αντιδικτατορικό Μέτωπο-ΠΑΜ, Δημοκρατική Άμυνα-Δ.Α., Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα-ΠΑΚ) οι οποίες έδρασαν ενάντια στο καθεστώς. Εστίασαμε την προσοχή στις καταλήψεις στους πανεπιστημιακούς χώρους της Νομικής και του Πολυτεχνείου το 1973 ως αποκορύφωμα της αντίστασης εκ μέρους των φοιτητού πληθυσμού και στην υπεράσπιση των διωκόμενων φοιτητών από τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο στη δίκη για τα γεγονότα του Πολυτεχνείου. Τέλος δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στις καταθέσεις του Κανελλόπουλου και των παραγόντων της δημόσιας ζωής στη δίκη των πρωταιτίων της χούντας το 1975.

Λέξεις κλειδιά

ΕΡΕ, Χούντα, Συνταγματάρχες, Δικτατορία, Παναγιώτης Κανελλόπουλος, Αντίσταση, Αντιστασιακές οργανώσεις, Νομική, Πολυτεχνείο, Δίκη πρωταιτίων

The investigation of politicians and society's attitude during the 1967-1974 period and more specifically the part of Panagiotis Kanellopoulos and one of the his Politian Party of National Radical Union (ERE).

Evangelia Papadimitriou

Abstract

The main object of my study is the investigation of politicians and society's attitude during the 1967-1974 period and more specifically the part of Panagiotis Kanellopoulos and one of the his Politian Party of National Radical Union (ERE). The last prime minister of ERE as well as the last Prime Minister of Democratic Political System, who himself apart from his political attitude, he distinguished in social science and philosophical studies due to his background.

From a historical perspective, I examined the basic elements of the pre-dictatorship period on a political, social as well as on a financial scale. I also dealt with the factors that contributed to the imposing of dictatorship. Panagiotis Kanellopoulos' resistance views against dictatorship are presented along with the resistance groups (Panellenic Anti-dictatorship Resistance-PAM, Democracy Defence Group-D.A., Panellenic Liberation Movement-PAK) which rose against the dictator's regime. The occupation of Law and Polytechnic Schools in 1973 as the culmination of resistance from university students and the defense by Panagiotis Kanellopoulos of the students who were prosecuted during the trial that followed the uprising, are also emphasized. Finally, particular emphasis is placed on the testimonies from Kanellopoulos' and other figures in public life given during the trial of the instigators of the Dictatorship Regime in 1975.

Key Words

ERE, Junta, Colonels, Dictatorship, Panagiotis Kanellopoulos, Resistance, Resisting Organizations, Law School, Polytechnic School, Trial

Εισαγωγή

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματεύεται τη στάση των πολιτικών της Ελλάδας κατά τη διάρκεια της επταετίας 1967-1974 και ειδικότερα τη στάση του κόμματος της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ένωσης (ΕΡΕ) και του τελευταίου αρχηγού της Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Οι λόγοι για τους οποίους στρέφουμε την προσοχή μας στον Π.Κανελλόπουλο είναι επειδή ο ίδιος ανάμεσα στα υπόλοιπα στελέχη της συντηρητικής παράταξης, έχει γράψει πολλά κείμενα τα οποία όρθωσαν το ανάστημά του κατά της χούντας καθ' όλη της διάρκεια της επτάχρονης παραμονής της. Στην παρούσα μελέτη βασική υπόθεση είναι η εξής: Οι νικητές του εμφυλίου πολέμου σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα, αποβάλλουν πολλές από τις συμπεριφορές που είχαν αποκτήσει κατά τη διάρκεια του πολέμου. Προσανατολίζονται προς μια οργάνωση της πολιτικής ζωής, βασισμένη στις θεμελιώδεις αξίες και αρχές της αστικής δημοκρατίας και έχοντας μια εκσυγχρονιστική διάθεση είτε προς την Ευρώπη είτε προς την εξάλειψη των περιορισμών που επιβλήθηκαν στην κοινωνική και πολιτική ζωή κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Εφόσον έχουμε διατυπώσει μια τέτοια υπόθεση, θα ήταν σκόπιμο να δώσουμε στην εισαγωγή μερικά βασικά χαρακτηριστικά της περιόδου από τον Απρίλιο του 1941 έως και το 1958.

Η κατοχή στην Ελλάδα ως αποτέλεσμα της γερμανικής εισβολής, ξεκίνησε τον Απρίλιο του 1941 και τερματίστηκε με την αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων από την Ελλάδα τον Οκτώβριο του 1944 ενώ σε ορισμένες περιοχές όπως στην Κρήτη ή σε άλλα νησιά, τα γερμανικά στρατεύματα παρέμειναν μέχρι τον Μάιο και τον Ιούνιο του 1945 αντίστοιχα. Τον Απρίλιο του 1941 πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες επιθέσεις σε βάρος της Ελλάδας από τη ναζιστική Γερμανία. Τα ξημερώματα της 6^{ης} Απριλίου 1941, ο Γερμανός πρεσβευτής στην Αθήνα Βίκτορ Ερμπαχτ διαβίβασε διακοίνωση στον τότε Πρωθυπουργό Α.Κορυζή, 'εξηγώντας' του τους λόγους για τους οποίους η κυβέρνηση του Χίτλερ θα προχωρούσε σε εισβολή στο ελληνικό έδαφος. Ως κύρια αιτία για την εισβολή των στρατευμάτων της η ναζιστική Γερμανία, πρόβαλλε την πρόσδεση της Ελλάδας στη βρετανική πολιτική, γεγονός που θα μπορούσε να επιβεβαιώσει ότι ο Β' παγκόσμιος Πόλεμος από ορισμένους θεωρείται προϊόν της όξυνσης των αντιθέσεων μεταξύ των ισχυρών ιμπεριαλιστικών χωρών του κόσμου γενικά και ειδικότερα της Ευρώπης.¹ Η γερμανική αεροπορία βομβαρδίζει διάφορα σημεία στο εσωτερικό της Ελλάδας, με το πιο καταστροφικό τον βομβαρδισμό του Πειραιά στις 07/04/1941. Δύο μέρες μετά, οι Γερμανοί εισήλθαν στη Θεσσαλονίκη ενώ στις 27 Απριλίου εισήλθαν στην Αθήνα ολοκληρώνοντας την κατάληψη του συνόλου της Ελλάδας την 1^η Ιουνίου του 1941, μετά την κατάληψη της Κρήτης.

¹ Γιώργος Πετρόπουλος, *Ριζοσπάστης Ιστορία. Η γερμανική εισβολή στην Ελλάδα στις 6 Απρίλη 1941.* 08/04/2001

Η γερμανική ζώνη ελέγχου, περιλάμβανε τις σημαντικότερες –στρατηγικά περιοχές της Ελλάδας μεταξύ των οποίων ήταν η Αθήνα, η Θεσσαλονίκη, η Κεντρική Ελλάδα, η Κρήτη και ορισμένα νησιά του Αιγαίου. Από το ξεκίνημα της κατοχής, οι αντιστασιακές ενέργειες σε βάρος των Γερμανών πυκνώνουν σε διάφορες περιοχές και οι κατακτητές απαντούν με περιορισμούς και εκτελέσεις αμάχων. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις σφαγές στα χωριά Κοντομαρί και Κάνδανο Χανίων, όπου στην πρώτη περίπτωση οι Γερμανοί κατακτητές με συνοπτικές διαδικασίες συγκέντρωσαν και εκτέλεσαν 25 άντρες ηλικίας 18-50 ετών, ενώ το χωριό Κάνδανος έμελλε να γίνει ένα από τα ζοφερότερα μνημεία της ναζιστικής θηριωδίας κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Στις 2 Ιουνίου 1941 βομβάρδισαν την περιοχή και την επόμενη μέρα τα στρατεύματα μπήκαν στην κοινότητα, καίγοντας και ισοπεδώνοντας όλα τα σπίτια.² Επιπλέον, από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα γερμανικής θηριωδίας υπήρξαν οι σφαγές στα Καλάβρυτα, στο Κομμένο και στο Δίστομο, όπου οι Γερμανοί ως αντίποινα, σκότωσαν εν ψυχρώ δεκάδες ανθρώπους ανάμεσά τους και μικρά παιδιά.

Η Ελλάδα υπέφερε τα πάνδεινα κατά τη διάρκεια της κατοχής. Από οικονομικής πλευράς, σημείωσε μεγάλη ζημία ειδικότερα όταν οι πρώτες ύλες και τα τρόφιμα επιτάχθηκαν από τους κατακτητές, γεγονός που εκτίναξε την τιμή τους στο εσωτερικό της χώρας και σημειώθηκε εκρηκτική άνοδος του πληθωρισμού. Η έλλειψη ειδών πρώτης ανάγκης είχε ως αποτέλεσμα το ξέσπασμα του λιμού τους χειμερινούς μήνες του 1941-1942, ενώ υπολογίζεται πως έχασαν τη ζωή τους 300.000 άνθρωποι συνολικά. Τον Μάρτιο του 1942 και ενώ η επισιτιστική κρίση βρισκόταν στην αιχμή της, επιτεύχθηκε συμφωνία για διανομή τροφίμων στην Ελλάδα η οποία πραγματοποιήθηκε με σουηδικά πλοία υπό την αιγίδα του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού με τα φορτία αρχικά να προέρχονται από τον Καναδά και μετά το 1943 από τις ΗΠΑ. Στην περίοδο της κατοχής δεν έλειψαν και αντικοινωνικές συμπεριφορές, όπως η άνηση της μαύρης αγοράς από πρόσωπα που είχαν διασυνδέσεις με τις δυνάμεις των κατακτητών ή εξασφάλιζαν με άλλους τρόπους είδη πρώτης ανάγκης τα οποία πουλούσαν στον τοπικό πληθυσμό με αδικαιολόγητα υψηλές τιμές.³

Από την άλλη πλευρά, παρατηρώντας τη λεγόμενη ιταλική ζώνη ελέγχου, τις περιοχές δηλαδή της Ελλάδας που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο της Ιταλίας, περιλάμβανε περίπου τα 2/3 της συνολικής έκτασης της χώρας. Σημειώνεται πως και η ιταλική κατοχή ήταν επίσης σκληρή, ιδιαίτερα στις περιοχές όπου οι Ιταλοί στόχευαν μελλοντικά να προσαρτήσουν στο κράτος τους, παρόλο που η παραμονή του ιταλικού στρατού στην Ελλάδα ως δύναμης κατοχής αντιμετωπίζεται από την ιστοριογραφία ως μια σχετικά ηπιότερη συμπεριφορά των κατοχικών στρατευμάτων έναντι του ελληνικού πληθυσμού. Οι περιοχές που η Ιταλία επιθυμούσε να προσαρτήσει, ήταν τα ορεινά κυρίως τμήματα της Ηπείρου, της Θεσπρωτίας, τα Ιόνια νησιά, επιθυμώντας να διατηρήσει την κατοχή των Δωδεκάνησων, ενώ θα μπορούσαμε να πούμε πως και οι Ιταλοί, διέθεταν μεθόδους επιβολής και αντίποινων ανάλογες των Γερμανών κατακτητών. Μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας τον Σεπτέμβριο του 1943, η ιταλική ζώνη ελέγχου πέρασε στα χέρια των Γερμανών.

² Τnxs.gr: *Επέτειος της σφαγής στο χωριό Κοντομαρί Χανίων από τις δυνάμεις του Άξονα*. 02/06/2011

³ Γιώργος Μαργαρίτης, Αφιέρωμα: *Η Αθήνα της κατοχής*, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ. 25/04/1999

Όπως ήδη είπαμε, η αντίσταση των Ελλήνων κατά των κατακτητών ξεκίνησε αμέσως μετά την επιβολή της κατοχής. Στην αρχή υπήρξαν αυθόρμητες ενέργειες, μεμονωμένων κυρίως πολιτικών, ενώ στη συνέχεια απέκτησε πιο οργανωμένη μορφή με την ίδρυση αντιστασιακών οργανώσεων που θα εξετάσουμε παρακάτω. Ήδη από τα μέσα του 1943, οι ομάδες των ανταρτών είχαν προκαλέσει σοβαρά πλήγματα στους κατακτητές ενώ επιπλέον, είχαν κατορθώσει να απελευθερώσουν περιοχές του ορεινού τμήματος στο εσωτερικό της χώρας.⁴ Η πρώτη αντιστασιακή οργάνωση που ιδρύθηκε ήταν στις 15/05/1941 και λεγόταν 'Ελευθερία' με έδρα τη Θεσσαλονίκη και με πρωτοβουλία στελεχών που ανήκαν στο ΚΚΕ και σε άλλες οργανώσεις.⁵ Στην Αθήνα, τη νύχτα της 30^{ης} προς 31^{ης} Μαΐου, δύο Έλληνες φοιτητές ο Μανώλης Γλέζος και ο Απόστολος (Λάκης) Σάντας κατέβασαν από την Ακρόπολη τη σημαία με τον αγκυλωτό σταυρό των γερμανικών δυνάμεων κατοχής. Η πράξη αυτή, θεωρήθηκε από τις πρώτες ηρωικές αυθόρμητες αντιδράσεις των λαών της Ευρώπης.⁶

Η αντίσταση του ελληνικού λαού κατά των κατακτητών άρχισε να παίρνει ολοένα και μεγαλύτερες διαστάσεις. Στις 11/09/1941 ανακοινώθηκε η ίδρυση του Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Συνδέσμου (ΕΔΕΣ), ενώ στις 27/09/1941 ιδρύεται το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ) από το ΚΚΕ και άλλους δημοκρατικούς παράγοντες. Το ΕΑΜ επίσης, κατάφερε να γίνει η πιο μαζική οργάνωση ανάμεσα στις υπόλοιπες αντιστασιακές οργανώσεις. Το Φεβρουάριο του 1942, η κεντρική επιτροπή του ΕΑΜ αποφάσισε την ίδρυση ένοπλων ανταρτικών σωμάτων στα οποία δόθηκε η ονομασία Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός (ΕΛΑΣ) και έδρασαν αρχικά σε περιοχές της Στερεάς Ελλάδας. Επικεφαλής τους ορίστηκε ο γεωπόνος με καταγωγή από τη Λαμία Θανάσης Κλάρας, ο οποίος είναι γνωστός με το ψευδώνυμο Άρης Βελουχιώτης. Σε περιοχές της ορεινής Στερεάς Ελλάδας, οι αντάρτες παίρνοντας τον έλεγχο από τη χωροφυλακή, έγιναν οι απόλυτοι κύριοι στα χωριά οργανώνοντας με τον τρόπο αυτόν την εξουσία του ΕΑΜ.⁷ Παράλληλα με την ίδρυση του ΕΛΑΣ, ο στρατηγός Ναπολέων Ζέρβας στις 28/07/1942, ανήγγειλε την ίδρυση των Εθνικών Ομάδων Ελλήνων Ανταρτών (Ε.Ο.Ε.Α.) η οποία αποτελούσε ελληνική ανταρτική οργάνωση που συστάθηκε ως στρατιωτικό σκέλος του Ε.Δ.Ε.Σ., έχοντας ως στόχο την αποτίναξη του ζυγού των κατακτητών. Επίσης μια ακόμη αξιοσημείωτη αντιστασιακή οργάνωση, ήταν η Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωσις (ΕΚΚΑ), η οποία ιδρύθηκε το Νοέμβριο του 1942 από τον συνταγματάρχη Δημήτριο Ψαρρό και η δράση της ενεργοποιήθηκε κυρίως στην περιοχή της Γκιώνας. Το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, αγγλικό κλιμάκιο μελών της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής (ΒΣΑ) υπό την καθοδήγηση του αντισυνταγματάρχη Ε. Μάγιερς, αποβιβάστηκε κάτω από άκρα μυστικότητα στην Ελλάδα και ήρθε σε επαφή με αντάρτικες ομάδες κατορθώνοντας να συντονίσει τις ενέργειές τους. Αποτέλεσμα του συντονισμού αυτού, ήταν η ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου στις 25/11/1942. Η πράξη αυτή είχε ευρύτερη σημασία επειδή καθυστέρωσε την προώθηση των γερμανικών ενισχύσεων από την Ευρώπη στη Βόρεια Αφρική μέσω των ελληνικών σιδηροδρόμων. Στην επιτυχία, συνηγόρησαν σε μεγάλο βαθμό οι ειδικές γνώσεις του

⁴ Ι. Χανδρινός, *Εθνική αντίσταση 1941-1944. Η αληθινή ιστορία του ελληνικού αντάρτικου*, σ 101

⁵ Στο ίδιο, σ 109

⁶ <http://www.efsyn.gr/arthro/dyo-anepithymitoi-iroes>

⁷ Ι. Χανδρινός, *ό.π.*, σ 115

Μάγιερς πάνω στην καταστροφή γεφυρών.⁸ Στην ανατίναξη έλαβαν συνολικά μέρος 120 άνδρες του ΕΛΑΣ, 65 του ΕΟΕΑ και 12 Βρετανοί σαμποτέρ. Στο επιτελείο της επιχείρησης, συμμετείχε ο Άρης Βελουχιώτης ο οποίος μαζί με τον Ζέρβα ενθάρρυνε τους άνδρες της οργάνωσης. Η ανατίναξη της γέφυρας, εκτός από τον ειδικό στρατιωτικό της στόχο, ανύψωσε το ηθικό των Ελλήνων και καταξίωσε τον ένοπλο αγώνα τους στη συνείδηση των συμμάχων.

Ενώ οι αντάρτες στα βουνά χτυπούσαν τους κατακτητές, ο αγώνας στις πόλεις έπαιρνε άλλη μορφή. Τη σκυτάλη στα αστικά κέντρα παίρνουν πολίτες από όλες τις κοινωνικές τάξεις με πρωταγωνιστές τη νέα γενιά. Ενδεικτικά αναφέρουμε την πρώτη φοιτητική διαδήλωση που πραγματοποιήθηκε στις 25/03/1942 ενώ λίγες μέρες μετά στις 22 Απριλίου, συντελείται καθολική απεργία δημοσίων υπαλλήλων. Αργότερα, στις 22/09/1952 μέλη της ΠΕΑΝ (Πανελλήνια Ένωση Αγωνιζομένων Νέων) η οποία επηρεαζόταν από τις ιδέες του Παναγιώτη Κανελλόπουλου και είχε εξελιχθεί σε σημαντική αντιστασιακή οργάνωση συσπειρώνοντας νέους και νέες, πραγματοποίησε σαμποτάζ σε αθηναϊκά κτήρια, με κορυφαία τα δύο σαμποτάζ κατά των δοσίλογων οργανώσεων ΟΕΔΕ και ΕΣΠΟ⁹. Η πιο μαζική αντιστασιακή οργάνωση, ανήκε στο χώρο της αριστεράς η οποία σήκωσε και το μεγάλο βάρος της αντίστασης στα χρόνια της κατοχής. Ειδικότερα, στις 23 Φεβρουαρίου του 1943 ιδρύεται με πρωτοβουλία του ΕΑΜΝ (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο Νέων) και της ΟΚΝΕ (Ομοσπονδία Κομμουνιστικών Νεολαιών Ελλάδας) η Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων (ΕΠΟΝ) η οποία υπήρξε κορυφαία στο αντιστασιακό κίνημα των νέων στα χρόνια της κατοχής με μεγάλη συμμετοχή στις τάξεις.¹⁰ Η ΕΠΟΝ αγκάλιασε πρώτη τα αγροτικά στρώματα της Ελλάδας, ενώ η αντιστασιακή εμπειρία για τους Επονίτες και τις Επονίτισσες θα παίζει σημαντικό ρόλο στα κατοπινά χρόνια. Επιπλέον, η ΕΠΟΝ αναπτύσσει μια αξιόλογη πολιτιστική δράση που πνίγηκε λίγο αργότερα μέσα στις διώξεις του ανελέητου Εμφύλιου Πολέμου.

Ο αντιστασιακός αγώνας, δεν διεξήχθη πάντοτε σε πνεύμα ομόνοιας και συνεργασίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε την περίπτωση του καθηγητή Βασίλη Φίλια ο οποίος περιγράφει αναλυτικά την εμπειρία του από τις σχέσεις των αντιστασιακών οργανώσεων στην περίοδο της κατοχής στο βιβλίο 'Αξέχαστα και λησμονημένα'. Αρχικά ο Φίλιας λέει πως όταν αδρανοποιήθηκε η οργάνωση της ΠΕΑΝ που αναφέραμε παραπάνω, ανατέθηκε σε εκείνον η οργάνωση του Μαθητικού της 'Ιερής Ταξιαρχίας'¹¹ στην Αθήνα με την παράλληλη διανομή προκηρύξεων και τα αντιστασιακά συνθήματα σε τοίχους. Τα πράγματα όμως, γίνονταν περίπλοκα όσον αφορούσε τις σχέσεις με την ΕΠΟΝ. Όπως περιγράφει ο ίδιος, παρά το γεγονός ότι συνεργάζονταν στενά σε όλες τις αντιστασιακές κινητοποιήσεις, υπήρχαν εντούτοις διάφορες προστριβές και εντάσεις και εκείνος άρχισε να αντιμετωπίζεται ως αντίπαλος, όργανο της αστικής τάξης που χρησιμοποιούσε διάφορα προσχήματα για να παρασύρει τους μαθητές στους κόλπους της 'Ιερής Ταξιαρχίας'. Το κλίμα καχυποψίας ανάμεσα στην ΕΠΟΝ και εκείνον, παρέμεινε μέχρι και το τέλος της

⁸ Εθνικές Αντιστασιακές Οργανώσεις 1941-1945, Πρακτικά του 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου της Συνομοσπονδίας Εθνικών Αντιστασιακών Οργανώσεων, σ.219-226

⁹ Οντέτ Βαρών-Βασάρ, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 31/01/2010

¹⁰ Οντέτ Βαρών-Βασάρ, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 31/01/2010

¹¹ Β.Φίλιας, Τα αξέχαστα και τα λησμονημένα. σ 17

κατοχής. Αρχές Οκτώβρη του 1944, ο Φίλιας συνελήφθη από τον ΕΛΑΣ αλλά πέντε ημέρες αργότερα αφέθηκε ελεύθερος *‘‘καθώς επρόκειτο μάλλον για μια αυθαίρετη ενέργεια θερμοκέφαλων τοπικών στελεχών’’*¹², με τους οποίους είχε συγκρουσθεί στο παρελθόν. Το διάστημα εκείνο ήταν αρκετά ταραχώδες καθώς υπήρχαν πολλές καταδόσεις, καταθέσεις σε βάρος αριστερών ενώ επιπλέον είχαν ζητήσει από τον ίδιο να καταγγείλει -δίνοντας μέχρι και πλαστά στοιχεία- στελέχη του ΕΑΜ με το πρόσχημα ότι οι σχέσεις μεταξύ τους δεν ήταν τόσο καλές. Μάταια όμως γιατί από τον ίδιο αλλά και από την οικογένειά του *δεν πήραν ούτε λέξη*. Όπως επισημαίνει, πέρα από τις όποιες αντιθέσεις και αντιπαραθέσεις σημειώνονταν, ανάμεσα στους γνήσιους αντιστασιακούς υπήρχε ένας συνδετικός κρίκος που τους ένωνε βαθύτατα, σε αντίθεση με τους δειλούς που δεν πολέμησαν τον κατακτητή αλλά συνεργάστηκαν μαζί του. Ο κίνδυνος από τους καταδότες και τους μασκοφόρους είχε αρχίσει να γίνεται αντιληπτός και προβλημάτιζε ιδιαίτερα όλους εκείνους που είχαν υψηλή στάθμη πολιτικής και κοινωνικής συνείδησης. Δυστυχώς για εκείνους που διακατέχονταν από τα ιδανικά της γνήσιας αντίστασης απέναντι στον κατακτητή, ήταν δύσκολο εκείνη τη χρονική στιγμή να μπορέσουν να προβλέψουν τη συνέχεια που θα είχε αυτός ο όλεθρος. Ο εμφύλιος πόλεμος που θα ακολουθούσε πολύ σύντομα, θα προκαλούσε χιλιάδες νέα θύματα και θα *‘‘τσάκιζε’’* *‘‘ό,τι καλύτερο είχε βγάλει από τα σπλάχνα του ο ελληνικός λαός’’*.

Περνώντας στην περίοδο του εμφύλιου πολέμου, μπορούμε να πούμε πως ακόμη και σήμερα παραμένει μια ιδιαίτερα φορτισμένη περίοδος της ιστορίας μας. Ο εμφύλιος που διήρκησε μέχρι τον Αύγουστο του 1949 και διεκπεραιώθηκε κυρίως με συγκρούσεις και μάχες ανάμεσα στον Ελληνικό Στρατό και στις αντάρτικες δυνάμεις του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (υπό τον έλεγχο του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας), έληξε με τη συντριβή του τελευταίου και αποτέλεσε μια οριακή κατάσταση πολιτικής πάλης, η οποία βιώθηκε όχι μόνο με όρους πολιτικής και στρατιωτικής σύγκρουσης, αλλά και ως ιδεολογική και ψυχολογική αναμέτρηση.¹³

Πιο αναλυτικά, η εμπειρία της κατοχής επηρέασε αποφασιστικά την πλειοψηφία των Ελλήνων. Από την μια πλευρά, υπήρχε η ήδη διαμορφωθείσα κατάσταση: ο πόλεμος, η πείνα, τα θύματα, η αναξιοπιστία και η προδοσία και από την άλλη πλευρά, είχε αρχίσει να αναδύεται ένα κίνημα με ιδέες για το αύριο του μεταπολεμικού κόσμου. Ορισμένες από αυτές τις ιδέες, περιλάμβανε οραματισμούς για μια διαφορετική κοινωνική και πολιτική οργάνωση της χώρας. Ο έντονος αντιστασιακός και ριζοσπαστικός χαρακτήρας του εαμικού κινήματος, προκάλεσε την αντίδραση εκείνων που επιθυμούσαν τη διατήρηση των προπολεμικών κοινωνικο-πολιτικών δομών εξουσίας με αποτέλεσμα να ξεσπάσει η εμφύλια διαμάχη. Η ιδεολογική και πολιτική ένταση, οξύνεται το Δεκέμβριο του 1944 (Δεκεμβριανά) και αποτέλεσε το δραματικό προοίμιο του Εμφύλιου Πολέμου.¹⁴ Δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμα ο Β Παγκόσμιος Πόλεμος και βρετανικές στρατιωτικές δυνάμεις επιχειρούν να συντρίψουν το ισχυρό εαμικό κίνημα διότι θεωρούν ότι

¹² Στο ίδιο, σ 18

¹³ Ν.Κοταρίδης – Ν.Σιδέρης, *Πτυχές του εμφυλίου πολέμου 1946-1949*. Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου. σ 147

¹⁴ Κ.Κουτσούκης – Ι.Σακκάς, *Πτυχές του εμφυλίου πολέμου 1946-1949*. Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου. σ 18

αντιστρατεύονται τα συμφέροντα της χώρας τους στην ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή.

Με τη συμφωνία της Βάρκιζας στις 12/02/1945 που είχε την εγγύηση της βρετανικής κυβέρνησης και προέβλεπε αφενός τον εκδημοκρατισμό του στρατού και των σωμάτων Ασφαλείας, αφετέρου την άμεση και μεθοδευμένη προετοιμασία εκλογών και δημοψηφίσματος για την επάνοδο του βασιλιά, αποτελούσε μια ευκαιρία για να αποκατασταθεί η εθνική ενότητα. Οι ηγεσίες του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, έδειξαν θέληση για συνδιαλλαγή, ωστόσο υπήρχαν άλλοι παράγοντες και μέσα στη χώρα αλλά και έξω που προωθούσαν την ιδέα της αναμέτρησης. Στα γεγονότα που επακολούθησαν, συγκαταλέγονται καταστάσεις βίας και τρομοκρατίας, ενώ μέλη του ΕΛΑΣ κατέφυγαν και πάλι στην ορεινή ύπαιθρο.

Αν και τα αίτια της έναρξης του εμφύλιου πολέμου εντοπίζονται στην Ελλάδα, εντούτοις η διεθνής συγκυρία αποτέλεσε μια σημαντική συνιστώσα του. Ο εμφύλιος αναμφισβήτητα επηρεάστηκε από τις μεγάλες ιδεολογικές αντιθέσεις της Ευρώπης και κλιμακώθηκε εξαιτίας του Ψυχρού Πολέμου μεταξύ των πρώην συμμάχων το 1946.¹⁵ Η Ελλάδα βγήκε βαριά πληγωμένη από τον εμφύλιο, αριθμώντας συνολικά 40.000 νεκρούς σύμφωνα με επίσημες στατιστικές, ενώ κάτοικοι της επαρχίας αναγκάστηκαν να τραπούν σε φυγή και να εγκαταλείψουν τις εστίες τους, αναζητώντας πιο ασφαλείς συνθήκες διαβίωσης στην Αθήνα. Η φτώχεια και η μεγάλη πτώση της οικονομίας που σημειώθηκε στην Ελλάδα την παραγμένη αυτή περίοδο, συγκαταλέγονται στις επιπτώσεις που επέφερε ο Εμφύλιος.

Το χειρότερο αποτέλεσμα όμως που έφερε ο εμφύλιος πόλεμος είναι ότι εξαιτίας του η χώρα δέχθηκε πολλά και αθεράπευτα ψυχικά τραύματα. Ο εμφύλιος, δίχασε το λαό δημιουργώντας πάθη και μίση και φθείροντας με τον τρόπο αυτόν το χαρακτήρα των ανθρώπων. Παράλληλα, ένα ακόμη στοιχείο που αναδείχθηκε και για το οποίο θα γίνει λόγος στην πορεία της εργασίας μου, ήταν η ενίσχυση της αμερικανικής ‘προστασίας’ και με τον τρόπο αυτόν η Ελλάδα εμφάνισε πολλά σημεία τόσο στρατιωτικής και οικονομικής όσο και πολιτικής εξάρτησης από τις ΗΠΑ. Η παρουσία του Αμερικανικού παράγοντα στην Ελλάδα αυξάνει ιδίως μετά την ένταξη της στο ΝΑΤΟ το Σεπτέμβριο του 1951.¹⁶ Η εξυπηρέτηση των αμερικανικών συμφερόντων, υπήρξε επιβλητική και καθόρισε τη συμπεριφορά των Ελλήνων πολιτικών που συμπεριφέρονταν ως οι νικητές μετά τον εμφύλιο που είχαν όμως να αντιμετωπίσουν τις πιέσεις του αμερικανικού παράγοντα .

Οι Αμερικανοί αντικατέστησαν τους Βρετανούς –τη στάση των οποίων αναφέραμε και παραπάνω- στο ρόλο της ‘προστάτιδος’ δύναμης και αναμίχθηκαν στην εσωτερική πολιτική ζωή στη χώρα. Ήρθαν στην Ελλάδα με σκοπό να προστατεύσουν τα ιδανικά της δημοκρατίας από την επιρροή του κομμουνισμού, αλλά με την επιδείνωση του ψυχρού πολέμου σε όλη την υδρόγειο, μετατόπισαν τελικά τις επιδιώξεις τους¹⁷. Η συμμαχία μεταξύ του αμερικανικού παράγοντα και των πολιτικών δυνάμεων της Δεξιάς, υπήρξε πραγματικό γεγονός. Αν και οι σχέσεις τους σε γενικές γραμμές χαρακτηρίζονταν ως ‘συμβιωτικές’ δεν έλειψαν και τα στοιχεία

¹⁵ Στο ίδιο, σ 19

¹⁶ Τ.Βουρνάς, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1953-1967*. σ 6

¹⁷ Α.Παπανδρέου, *Η δημοκρατία στο απόσπασμα*. σ 144

ανταγωνισμού και συγκρούσεων ανάμεσά τους καθώς και οι δύο πλευρές, επιθυμούσαν επί της ουσίας να 'περάσουν' τους δικούς τους όρους.

Σκιαγραφώντας επιγραμματικά το μετεμφυλιακό πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό τοπίο της Ελλάδας φτάνοντας περίπου μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1950,θα μπορούσαμε αρχικά να πούμε πως χαρακτηρίζεται για τις έντονες εξελίξεις και ανακατατάξεις. Η Δεξιά εκπροσωπούμενη από τον αρχιστράτηγο του Εμφυλίου Αλέξανδρο Παπάγο, προωθείται άμεσα στην εξουσία χωρίς να μπορεί να βελτιώσει την άθλια οικονομική κατάσταση της χώρας μολονότι βυθίζεται ολοένα και περισσότερο στις σχέσεις της πολιτικής και οικονομικής εξάρτησης από τις ΗΠΑ.¹⁸ Η ανάπτυξη είναι βραδύτατη, με ρυθμό 2% σε αντιδιαστολή με τον υπόλοιπο ευρωπαϊκό χώρο που φτάνει το 8-10%. Επενδύσεις ουσιαστικά δεν υπάρχουν στον παραγωγικό τομέα και οι απολύσεις από τις βιομηχανίες των εργατών ξεπερνούν τις 20.000. Η Ελλάδα το διάστημα εκείνο, είναι χώρα αντιπαράθεσης και για το λόγο αυτόν, ήταν η μόνη χώρα του Ατλαντικού Συμφώνου που διέθετε το μικρότερο ποσοστό του εθνικού της εισοδήματος για επενδύσεις στην παραγωγή και το μέγιστο για στρατιωτικές δαπάνες.¹⁹ Από την άλλη πλευρά, η πλήρης πολιτική και οικονομική υποταγή της Ελλάδας στις ΗΠΑ, είχε σαν αποτέλεσμα την παραχώρηση του ελληνικού εδάφους από την κυβέρνηση του Συναγερμού (της οποίας εκφραστής της οικονομικής της πολιτικής υπήρξε ο Σπ.Μαρκεζίνης) στις ένοπλες Αμερικανικές δυνάμεις για την εγκατάσταση στρατιωτικών και ηλεκτρονικών βάσεων ελέγχου ολόκληρης της περιοχής της Μεσογείου, των Βαλκανίων καθώς και των νοτίων περιοχών της ΕΣΣΔ. Στις 12/11/1953 δημοσιεύθηκε το Νομοθετικό διάταγμα 2793, το οποίο με την κύρωσή του απέδωσε ισχύ νόμου στην πράξη 1036/53, σύμφωνα με το οποίο παραχωρούνταν ευρύτατα προνόμια στις ένοπλες Αμερικανικές δυνάμεις επί ελληνικού εδάφους και επιτρεπόταν η ανεξέλεγκτη κίνησή τους σε όλη την ελληνική επικράτεια.²⁰

Δύο σχεδόν χρόνια μετά και ενώ είχε προηγηθεί μια ημέρα πριν ο θάνατος του Παπάγου, ο βασιλιάς Παύλος Α΄ στις 05/10/1955 ανέθεσε την εντολή σχηματισμού νέας κυβέρνησης από το κόμμα της πλειοψηφίας στον Κων/νο Καραμανλή. Ο διορισμός του προκάλεσε γενική έκπληξη στην κοινή γνώμη, η οποία ανέμενε ότι η διαδοχή θα κριθεί μεταξύ των δύο αντιπροέδρων της κυβέρνησης, του Στέφανου Στεφανόπουλου και του Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Ο Καραμανλής, αν και διακεκριμένος υπουργός, δεν διέθετε ακόμα ηγετική εικόνα και δεν θεωρούνταν υποψήφιος για τη διαδοχή ενώ σημειώνεται πως με την πράξη αυτή ο βασιλιάς, παραβίαζε άρθρο του συντάγματος το οποίο δεν προέβλεπε την ανάμειξη του στα εσωτερικά των κομμάτων.²¹ Λίγο αργότερα, ο Κων/νος Καραμανλής στις 04/01/1956 ίδρυσε το δικό του κόμμα, την Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ) και στις εκλογές που ακολούθησαν τον αμέσως επόμενο μήνα, αναδείχθηκε τελικά νικητής (μολονότι σε ψήφους υπολήφθηκε του αντίπαλου συνδυασμού) λαμβάνοντας 165 έδρες έναντι της Δημοκρατικής Ένωσης του Γ.Παπανδρέου, το κόμμα του οποίου εισήλθε στη Βουλή με 135 βουλευτές.

¹⁸ Τ.Βουρνάς, ό.π., σ 12

¹⁹ Στο ίδιο, σ 16

²⁰ Στο ίδιο, σ 16

²¹ Α.Παπανδρέου, ό.π., σ 139

Δύο χρόνια μετά, ο Καραμανλής αποφάσισε να προσφύγει και πάλι σε νέες εκλογές. Στις 11/05/1958 ορίστηκε η ημερομηνία των εκλογών, τα αποτελέσματα των οποίων είχαν αποφασιστική επίδραση στην πολιτική ζωή της χώρας. Ο Καραμανλής μονάχα με 41,1 % κέρδισε 173 έδρες ενώ οι Φιλελεύθεροι του Σ. Βενιζέλου και του Γ. Παπανδρέου που είχαν συνασπιστεί, έλαβαν το 20,7 % και 36 έδρες. Το πιο σημαντικό όμως στοιχείο των αποτελεσμάτων των εκλογών του 1958, ήταν η εντυπωσιακή αύξηση της δυναμικής της ΕΔΑ. Το κόμμα της ΕΔΑ έλαβε συνολικά το 24,4,% μετατρέποντάς της με τον τρόπο αυτόν σε αξιωματική αντιπολίτευση.²² Για τον Καραμανλή σίγουρα το αποτέλεσμα αυτό δεν ήταν αιτία πανηγυρισμού ενώ επιπροσθέτως και οι Αμερικάνοι, ανέμεναν πως η πολιτική της ΕΡΕ θα συντελούσε στη μείωση και όχι στην άνοδο της Αριστεράς.

Από την άλλη πλευρά, η πολιτική βούληση του Καραμανλή κινούνταν προς την κατεύθυνση για τη χάραξη μιας νέας αναπτυξιακής πορείας της χώρας. Ο Καραμανλής από το 1958 και έπειτα, έκανε σοβαρές κυβερνητικές προσπάθειες προκειμένου η χώρα να απομακρυνθεί από το ζοφερό παρελθόν του Εμφυλίου και από τη φτώχεια που επικρατούσε, να οδηγηθεί στην ανάπτυξη. Στόχευε σε μια σοβαρή κυβερνητική πολιτική η οποία περιλάμβανε μέτρα που θα οδηγούσαν στον εκσυγχρονισμό της χώρας όπως την εκβιομηχάνιση, τα έργα υποδομής και παροχής ηλεκτροδότησης.²³ Ωστόσο οι προστριβές μεταξύ του Καραμανλή και του Στέμματος από το 1961 και οι επιθέσεις των κομμάτων της αντιπολίτευσης, δημιουργούσαν προβλήματα και διχασμό στην κοινωνία. Οι εξελίξεις που δημιουργούνταν, δημιουργούσαν εμπόδια στη συνέχεια των προσπαθειών για τη βελτίωση της οικονομίας ενώ τέλος, το πολιτικό και κοινωνικό σκηνικό της Ελλάδας στις αρχές της δεκαετίας του '60, δεν άφηνε το περιθώριο για αυτόνομες κινήσεις.

Προχωρώντας στις βασικές θεματικές ενότητες που θα μελετήσουμε στην πορεία, αρχικά στο πρώτο μέρος της εργασίας θα εξετάσουμε τη διαμόρφωση του πολιτικού πλαισίου κατά την τετραετία 1963-1967 και την παρουσία του κόμματος της ΕΡΕ κατά τη χρονική αυτήν περίοδο, ενώ θα δώσουμε έμφαση στην πολιτική που ακολούθησε ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος έως το 1967. Οι εκλογές που πραγματοποιήθηκαν το 1963 και το 1964, η πολιτική της ΕΡΕ, η επίτευξη συμφωνίας μεταξύ Κανελλόπουλου και Γ. Παπανδρέου και η μετέπειτα κατάρρευση του συμβιβασμού μεταξύ τους, είναι ορισμένα βασικά θέματα που θα μας απασχολήσουν και για τα οποία θα γίνει αναφορά με βάση τις βιβλιογραφικές πηγές. Προχωρώντας στη δεύτερη θεματική ενότητα, θα παρουσιαστούν οι ερμηνευτικές προτάσεις σχετικά με τα κυριότερα χαρακτηριστικά της προδικτατορικής περιόδου και οι βασικές θεωρίες για το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου. Ειδικότερα, η σκιαγράφηση των ερμηνευτικών προτάσεων, θα εστιαστεί στο πολιτικό και οικονομικό επίπεδο της περιόδου πριν την επιβολή της δικτατορίας στην Ελλάδα και θα γίνει μια καταγραφή των θεωριών που θεωρούνται ως γενεσιουργοί παράγοντες για το στρατιωτικό πραξικόπημα. Παράλληλα, οι πρώτες δηλώσεις από τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο που αφορούν την εγκαθίδρυση της δικτατορίας στη χώρα μας και η τοποθέτηση μέσω επιστολής του που αποτέλεσε ένδειξη διαμαρτυρίας για την απόφαση των χουντικών

²² Στο ίδιο, σ 143

²³ Ιωάννης Φιλανδρός, *Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*.07/12/2004

να εορτάζεται η 21η Απριλίου ως εθνική εορτή είναι ζητήματα τα οποία θα αναλυθούν.

Εν συνεχεία, στο τρίτο μέρος της παρούσας εργασίας, θα σταθούμε στις αντιστασιακές οργανώσεις οι οποίες διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στο χώρο της αντίστασης. Πιο συγκεκριμένα, οι περιπτώσεις του ΠΑΜ, της Δημοκρατικής Άμυνας και του ΠΑΚ, χρήζουν της προσοχής μας ενώ η κατάθεση του Π.Κανελλόπουλου ως του πρώτου μάρτυρα υπεράσπισης στη δίκη των 15 που διεξήχθη το 1972, μας βοηθούν να κατανοήσουμε καλύτερα τα γεγονότα αυτά όπως διαδραματίστηκαν τη χρονική εκείνη περίοδο. Ακολούθως, στην τέταρτη θεματική ενότητα, θα γίνει μια εκτενής αναφορά στο φοιτητικό κίνημα και στον αντιφασιστικό αγώνα που έδωσε στη διάρκεια της επταετίας 1963-1967. Ιδιαίτερα, οι καταλήψεις στους πανεπιστημιακούς χώρους της Νομικής και Πολυτεχνείου που πραγματοποιήθηκαν το 1973 και οι οποίες προέβαλαν ως κύριο αίτημα την κατάλυση του αυταρχικού καθεστώτος, θα αποτελέσουν τον κεντρικό άξονα του τέταρτου μέρους. Φτάνοντας στο τελευταίο σκέλος της εργασίας, θα γίνει λόγος στις μαρτυρικές καταθέσεις των στρατιωτικών, πολιτικών και του Παναγιώτη Κανελλόπουλου στη δίκη των πρωταιτίων της χούντας το 1975. Μια μεγάλη μερίδα στρατιωτικών και πολιτικών της χώρας κατέθεσε εναντίον των πρωτεργατών της δικτατορίας δηλώνοντας με σαφή τρόπο τη δυσαρέσκειά τους για την επταετή παραμονή τους στην εξουσία.

1^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

“Η διαμόρφωση του πολιτικού πλαισίου κατά την τετραετία 1963-1967. Η παρουσία της ΕΡΕ κατά τη χρονική αυτήν περίοδο. Ειδικότερα η πολιτική του Παναγιώτη Κανελλόπουλου έως το 1967”

Με μια πρώτη ματιά στην περίοδο του 1963, θα μπορούσαμε να πούμε πως χαρακτηρίζεται τόσο για τις ανατροπές των εκλογικών εξελίξεων όσο και για τις εντάσεις που εμφανίζονται στην πολιτική σκηνή. Αρχικά, ενώ η τεταμένη ατμόσφαιρα μεταξύ της κυβέρνησης υπό την προεδρία του Κων/νου Καραμανλή και των ανακτόρων συνεχίζονταν, η κατάσταση έγινε ακόμη πιο εκρηκτική μετά τη δολοφονία του βουλευτή της αριστεράς Γρ.Λαμπράκη στη Θεσσαλονίκη στις 22/5/1963²⁴. Λίγους μήνες μετά και συγκεκριμένα την 1^η Οκτωβρίου του 1966, ξεκίνησε η δίκη των ενόχων για τη δολοφονία Λαμπράκη. Τα στοιχεία που τεκμηριώσαν την ενοχή πολιτικών προσώπων και τη συνεργασία κράτους και παρακράτους 'ετέθησαν στη γωνία' και στο Κακουργιοδικείο Θεσσαλονίκης παραπέμφθηκαν μεταξύ άλλων και αξιωματικοί της χωροφυλακής.²⁵ Ο υπουργός Εσωτερικών της κυβέρνησης Καραμανλή Γεώργιος Ράλλης, ενώ απέρριπτε την εκδοχή ότι υπήρχε κεντρικά κατευθυνόμενη ενέργεια κατά του Λαμπράκη, εντούτοις είχε σοβαρές υποψίες πως οι αυτουργοί της επίθεσης είχαν επαφές με τη χωροφυλακή.²⁶ Η δίκη κράτησε τρεις μήνες και στις 29/12/1966²⁷ ο εισαγγελέας Π.Δελαπόρτας, κατέβαλε σημαντικές προσπάθειες προκειμένου να φωτιστεί η υπόθεση μέσα στο τεταμένο πολιτικό κλίμα που επικρατούσε, ενώ παράλληλα εκείνο το διάστημα ο Λαμπράκης έγινε σύμβολο κινητοποίησης και πολιτικής ένταξης χιλιάδων νέων, που έως τότε παρέμεναν στο περιθώριο της πολιτικής. Η δολοφονία του, αποτέλεσε τον καταλύτη για την οργανωτική αποκρυστάλλωση μια νέας οργάνωσης νεολαίας της αριστεράς, η οποία μάλιστα υπερέβη τα στενά όρια της έως τότε νεολαίας της ΕΔΑ.²⁸ Το γεγονός αυτό μαζί με τις παράλληλες επικρίσεις της Ένωσης Κέντρου κατά της κυβέρνησης, συνέβαλαν στην απομάκρυνση των ανακτόρων από τον Καραμανλή. Λόγω αυτής της απομάκρυνσης είχε τεθεί το θέμα της διάσπασης της ΕΡΕ, μολονότι ο Π.Κανελλόπουλος αλλά και ο υπουργός Σπ.Θεοτόκης είχαν διαφωνήσει εξ αρχής με την επιμονή του Καραμανλή για παραίτηση.²⁹

Ενώ ο Καραμανλής είχε προτείνει τη διενέργεια άμεσων εκλογών με πλειοψηφικό, ο βασιλιάς απέρριψε την πρότασή του, αντιπροτείνοντας σχηματισμό μεταβατικής κυβέρνησης υπό την προεδρεία του Π.Κανελλόπουλου, με στόχο την τροποποίηση του εκλογικού συστήματος από κυβέρνηση πλειοψηφίας σε κυβέρνηση που αναδεικνύεται μέσω του συστήματος απλής αναλογικής, όπως και απαιτούσε η ΕΚ. Καθώς ο Καραμανλής, δεν αποδεχόταν μεταβατική κυβέρνηση υπό άλλο στέλεχος της ΕΡΕ, επιμονή του βασιλιά θα σήμαινε διάσπαση του κόμματος και ανάγκη υποστήριξης από ένα τουλάχιστον τμήμα του κέντρου και από την άλλη

²⁴ Στ. Τζίμας, Στο φως νέα στοιχεία για τη δολοφονία Λαμπράκη, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 30/01/2016

²⁵ Τ.Βουρνάς, Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1953-1967. σ 261

²⁶ Σ. Ριζάς, Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο. Κοινοβουλευτισμός και δικτατορία . σ 277

²⁷ Τ.Βουρνάς, ό.π., σ 262

²⁸ Στο ίδιο, σ 277

²⁹ Σπ.Θεοτόκης, Πολιτικές αναμνήσεις, σ 190

πλευρά, εμμονή στη διενέργεια εκλογών με σύστημα πλειοψηφικό μπορεί να έφερνε την αποχή αντιπολίτευσης από τις επικείμενες εκλογές.³⁰ Εν τέλει ο Καραμανλής, προσήλθε σε συμβιβασμό με το βασιλιά και αμέσως σχηματίστηκε κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Παναγιώτη Πιπινέλη, μια επιλογή που αφενός είχε την έγκριση του Καραμανλή και αφετέρου δε σήμαινε υποκατάσταση του ίδιου στην ηγεσία της ΕΡΕ. Ύστερα από το σχηματισμό της κυβέρνησης, ο Κων/νος Καραμανλής αποχώρησε για το εξωτερικό, ορίζοντας όμως πριν τριμελή διοικούσα επιτροπή που αποτελούταν από τους Κανελλόπουλο, Ροδόπουλο και Παπαληγούρα.³¹ Με τον τρόπο αυτόν, ο αρχηγός της ΕΡΕ εκτιμούσε ότι θα διατηρούσε τον έλεγχο του κόμματός του και θα διαμόρφωνε έτσι τις εξελίξεις που πίστευε ότι θα τον έφερναν σε νίκη στις εκλογές του Νοεμβρίου.

Η αντίληψη που επικρατούσε τους θερινούς μήνες του 1963, ήταν πως τη μάχη της εκλογικής αναμέτρησης θα κέρδιζε η ΕΡΕ καθώς θεωρούνταν από πολλούς ότι ο Καραμανλής είχε έναν καλά οργανωμένο κομματικό μηχανισμό και το κυβερνητικό του υπόβαθρο ήταν μεγάλο. Αντιθέτως, οι ψηφοφόροι εκτιμούσαν πως οι πιθανότητες εκλογικής νίκης του κόμματος του Γ. Παπανδρέου ήταν αρκετά περιορισμένες. Ο Παπανδρέου από την πλευρά του, επιθυμώντας τη διενέργεια αδιάβλητων εκλογών ζήτησε το σχηματισμό υπηρεσιακής κυβέρνησης για τον σκοπό αυτό διατυπώνοντας μάλιστα και την πιθανότητα αποχής του από τις εκλογές σε περίπτωση που δεν ικανοποιούταν το αίτημά του. Ο βασιλιάς τελικά υποχώρησε και διόρισε στις 26/9/1963 υπηρεσιακή κυβέρνηση υπό τον πρόεδρο του Αρείου Πάγου Στ. Μαυρομιχάλη. Η κίνηση αυτή ίσως σήμαινε αποδοκιμασία προς τον Καραμανλή και ένδειξη ότι δεν επιθυμούσε μάλλον την επάνοδό του στην εξουσία. Όμως ο αρχηγός της ΕΡΕ ήταν πεπεισμένος και βέβαιος, ότι θα αναδεικνύονταν ο νικητής,³² γεγονός που τον οδήγησε στο να μην προχωρήσει σε συνεργασία με το κόμμα των Προοδευτικών του Μαρκεζίνη.

Στο μεταξύ, στο κοινωνικό πλαίσιο της ζωής της χώρας κατά την περίοδο του 1963, παρατηρούνταν έντονη δυσαρέσκεια εκ μέρους του αγροτικού πληθυσμού για τις άσχημες συνθήκες διαβίωσής τους³³ που σε συνδυασμό με την επικριτική τάση εκ μέρους του αστικού πληθυσμού για τις πολιτικές πρακτικές της ΕΡΕ, έφερναν στην επιφάνεια παραμέτρους που υποσκίαζαν την εκλογική νίκη της ΕΡΕ. Το αποτέλεσμα δεν άργησε να φανεί. Νικήτρια της εκλογικής αναμέτρησης της 3^{ης} Νοεμβρίου αναδείχθηκε η ΕΚ, καταλαμβάνοντας το 42,2% με 138 έδρες, έναντι της ΕΡΕ (με σχετικά πολύ μικρή διαφορά) η οποία απέσπασε το 39,37% και 132 έδρες. Η ΕΔΑ από την άλλη, συγκέντρωσε το ποσοστό του 14,54% με 28 έδρες.³⁴ Τα προαναφερθέντα αποτελέσματα, έδειξαν ότι η εκλογική βάση της ΕΡΕ είχε υποστεί διάβρωση καθώς είχε χάσει την εμπιστοσύνη του αγροτικού πληθυσμού κυρίως στη Βόρεια Ελλάδα που αποτελούσε μέχρι τότε τους θερμούς υποστηρικτές της. Κατόπιν ο βασιλιάς ανέθεσε την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Γ. Παπανδρέου, ο οποίος σχημάτισε στις 8/11/1963 κυβέρνηση κέντρου τερματίζοντας με τον τρόπο

³⁰ Σ. Ριζάς, ό.π., σ 279

³¹ Στο ίδιο, σ 279

³² Αρχείο Καραμανλή. Γεγονότα και κείμενα, τόμος 6, σ 41

³³ Σπ. Σακελλαρόπουλος, *Τα αίτια του απριλιανού πραξικοπήματος*, σ 214

³⁴ Στο ίδιο, Παράρτημα σ 215

αυτόν τη συντηρητική κυριαρχία έντεκα ετών.³⁵ Τέλος, στις 9/12/1963 ο Καραμανλής, φανερά αιφνιδιασμένος από την ήττα του, αποχώρησε από την ηγεσία της ΕΡΕ και της πολιτικής γενικότερα έως το 1974 και εγκαταστάθηκε στο Παρίσι. Υπέδειξε όμως πριν ως διάδοχό του στην αρχηγία της ΕΡΕ τον Π.Κανελλόπουλο τον οποίο αποδέχθηκε ομόφωνα η κοινοβουλευτική ομάδα του κόμματος.

Την εκλογική νίκη της ΕΚ που εξετάσαμε παραπάνω, διαδέχτηκε και δεύτερη νίκη του κόμματος του Γ.Παπανδρέου μόλις τρεις μήνες μετά από την 3^η Νοεμβρίου του 1963 καθώς δεν είχε εξασφαλίσει την αυτοδυναμία. Συγκεκριμένα στις 16/2/1964 πραγματοποιήθηκαν εκλογές στις οποίες η ΕΚ συγκέντρωσε το ποσοστό του 52,8% έναντι της ΕΡΕ που κατέλαβε το 35,2%.³⁶ Στο σημείο αυτό μπορούμε να παρατηρήσουμε τη μεγάλη άνοδο της ΕΚ που σημείωσε σε τρεις μόλις μήνες, γεγονός που μπορεί να δικαιολογηθεί αν αναλογιστεί κανείς τις δυσάρεστες συνθήκες των αγροτικών και εργατικών στρωμάτων και που η θέληση για αλλαγή αυτών των συνθηκών, μετέτρεπε το κόμμα του Παπανδρέου σε κομματικό εκφραστή των συμφερόντων της πλειοψηφίας των λαϊκών αυτών στρωμάτων. Από την άλλη πλευρά, ενδιαφέρον παρουσιάζει η διερεύνηση των τάσεων στο κόμμα της ΕΡΕ στη χρονική περίοδο μετά την εκλογική επικράτηση της ΕΚ τον Φεβρουάριο του 1964.

Ειδικότερα στις 29/2/1964 ο πολιτικός εκπρόσωπος της ΕΡΕ Παναγής Παπαληγούρας με επιστολή που απηύθυνε στον Κων/νο Καραμανλή³⁷, ακολουθούσε χρονολογικά την ήττα της ΕΡΕ στις εκλογές της 16^{ης} Φεβρουαρίου του 1964 και αντικατόπτριζε μέσα από αυτή την ψυχολογική τοποθέτηση των συντηρητικών κοινοβουλευτικών δυνάμεων απέναντι στις εξελίξεις όπως αυτές είχαν διαμορφωθεί το 1963-64. Ο Παπαληγούρας πραγματοποιούσε μια αναδρομή στις πολιτικές εξελίξεις με απαρχή την παραίτηση του Καραμανλή τον Ιούνιο του 1963. Θεωρούσε λοιπόν ότι η διαφωνία του στέμματος με τον ηγέτη της ΕΡΕ, είχε τη βάση της στην πεποίθηση που είχε σχηματίσει ο βασιλιάς ότι η συνέχιση του ανένδοτου αγώνα βρισκόταν σε αντιδιαστολή με τα συμφέροντα του στέμματος.³⁸ Μάλιστα, την άνοιξη του 1963 τα ανάκτορα σχεδίαζαν την ταυτόχρονη απομάκρυνση Καραμανλή και Παπανδρέου και την προώθηση του Σοφοκλή Βενιζέλου (ενδοκομματικό ανταγωνιστή του Γ.Παπανδρέου) ευελπιστώντας ότι θα μπορούσαν να αποσπάσουν ένα σημαντικό τμήμα ή και το σύνολο της ΕΡΕ από τον Καραμανλή. Όσον αφορά την εκλογική ήττα της ΕΡΕ στις εκλογές που είχαν προηγηθεί, ο Π.Παπαληγούρας προέβη στη διατύπωση μιας κρίσιμης διαπίστωσης κοινωνικοοικονομικού κυρίως χαρακτήρα. Θεωρούσε ότι η Ελλάδα από το τέλος του εμφύλιου πολέμου και έπειτα, βρισκόταν μπροστά σε ένα σοβαρό δίλημμα. Ειδικότερα, ή θα εφαρμοζόταν μια οικονομική πολιτική που θα αποσκοπούσε στην άνοδο της ανταγωνιστικής δύναμης της χώρας ή θα συγκροτούνταν ένα “πρώρο κράτος πρόνοιας” που θα οδηγούσε όμως σε αρνητικά αποτελέσματα.³⁹ Την απάντηση στο δίλημμα αυτό έδωσε ο λαός

³⁵ Σ.Ριζάς, ό.π., σ 284

³⁶ Σπ.Σακελλαρόπουλος, ό.π., Παράρτημα σ 215

³⁷ Αρχείο Καραμανλή.Γεγονότα και κείμενα ,τόμος 6, σ 286-289

³⁸ Σ.Ριζάς, ό.π., σ 320

³⁹ Στο ίδιο, σ 320

μέσα από την ψήφο του και από την άποψη αυτή ο Παπαληγούρας πίστευε πως η ΕΡΕ είχε ακολουθήσει μια λάθος τακτική που είχε δημιουργήσει ένα κλίμα δυσφορίας τόσο στα λαϊκά όσο και αστικά στρώματα. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειώσουμε πως το σκεπτικό του Παπαληγούρα ήταν απολύτως βάσιμο και ο ίδιος διέθετε μια ευφυία και έναν δυναμισμό που αντικατοπτρίζονταν στις τοποθετήσεις του. Επιπλέον, στην επιστολή του δεν παρέλειψε να αναφέρει το ζήτημα της ενσωμάτωσης ορισμένων στην Αριστερά κάτι το οποίο επεσήμανε και ο Π.Κανελλόπουλος. Ο τελευταίος, έγραφε απευθυνόμενος στον Κων/νο Καραμανλή στις 20/5/1964 : *'Αγωνίζομαι να διοχετεύσω προς την ΕΡΕ τους δυσαρεστημένους. Αλλά δεν είναι εύκολον... υπάρχει ο κίνδυνος να τραβήξουν αριστερά, τοσούτω μάλλον καθ' όσον εις την ύπαιθρον-με το μούδιασμα που επήλθε εις τα σώματα ασφαλείας-την αγωνίζονται οι κομμουνιστάι... Αντιμετωπίζω έντονα και με αυστηροτάτην γλώσσαν την ασυδοσίαν που έχει εγκαινιάσει η κυβέρνησις Παπανδρέου... Η εξόρμησις των κομμουνιστών προσλαμβάνει επικίνδυνον μορφήν και επηρεάζει την νεολαίαν.'*

⁴⁰ Μέσα σε αυτό το κλίμα, ο αρχηγός της ΕΡΕ Π.Κανελλόπουλος στις 19/2/1965 σε δημόσια συγκέντρωση που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα, δήλωσε την ετοιμότητα του κόμματός του να υποστηρίξει στη Βουλή κυβέρνηση που θα προερχόταν από την ΕΚ, αποκλεισμένου του Γ.Παπανδρέου από την πρωθυπουργία,⁴¹ στρατηγική η οποία ήταν αποδεκτή στις τάξεις της ΕΡΕ. Ιδιαίτερα αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ο Κανελλόπουλος είχε καταλήξει στην πρακτική αυτή εξαιτίας των πληροφοριών που είχε λάβει από στρατιωτικούς κύκλους, οι οποίοι ισχυρίζονταν μεταξύ άλλων ότι σημειωνόταν εκτεταμένη εισαγωγή οπλισμού που προοριζόταν για ομάδες κομμουνιστών.⁴² Σταδιακά όμως και ιδίως τους τελευταίους μήνες πριν το πραξικόπημα, ο Κανελλόπουλος δεν θα απέδιδε πλέον την ίδια σημασία σε αυτού του είδους την πληροφόρηση όπως επίσης και στην υπόθεση ΑΣΠΠΑ, τη διόγκωση της οποίας καταλόγιζε σε μέλη της ομάδας των συνταγματάρχων που πραγματοποίησε επιτυχώς το πραξικόπημα στις 21/04/1967.

Η χρονιά του 1965 και ειδικότερα οι θερινοί της μήνες, σημαδεύτηκαν από το ξέσπασμα της πολιτικής κρίσης στη χώρα. Τα Ιουλιανά όπως έμειναν χαρακτηριστικά στην ιστορία, τοποθετούσαν στο προσκήνιο την παραίτηση του Γ.Παπανδρέου στις 15/7/1965⁴³ και τον μετέπειτα διορισμό από τον βασιλιά Κων/νο, διαδοχικών πρωθυπουργών που αποτελούσαν πρώην υποστηρικτές του Παπανδρέου με σκοπό την αντικατάστασή του. Οι πρώην υποστηρικτές που σχημάτισαν αργότερα κυβερνήσεις, αποκαλούνταν τόσο από τον Τύπο όσο και από τον λαό ως 'αποστάτες'. Με την παραίτηση Γ.Παπανδρέου, η χώρα βυθίστηκε σε μια περίοδο πολιτικής αστάθειας αλλά και κοινωνικών αναταραχών καθώς ήδη από την ίδια ημέρα οι δρόμοι της Αθήνας κατακλύστηκαν από πορείες διαμαρτυρίας που κατέληγαν μέχρι και σε συγκρούσεις με τις αστυνομικές αρχές.

Έναν χρόνο αργότερα κατά τη διάρκεια του 1966, τόσο η ηγεσία της ΕΚ όσο και ο αρχηγός της ΕΡΕ Π.Κανελλόπουλος, έθεταν το ζήτημα διεξαγωγής νέων εκλογών ως αποφασιστικής σημασίας. Συγκεκριμένα, ο Κανελλόπουλος ευνοούσε την επίτευξη

⁴⁰ Αρχείο Καραμανλή. Γεγονότα και κείμενα, τόμος 6, σ 134

⁴¹ Σ. Ριζάς ό.π., σ 323

⁴² Π.Κανελλόπουλος, *Ιστορικά Δοκίμια*, σ 70

⁴³ Στ.Ευσταθιάδης, *ΤΟ ΒΗΜΑ-Πολιτική*, 16/7/2000

εκλογών καθώς πίστευε ότι πολλοί από τους μετριοπαθείς και συντηρητικούς ψηφοφόρους της ΕΚ είχαν απογοητευθεί από την ηγεσία του Γ.Παπανδρέου οδηγώντας τον στο συμπέρασμα ότι θα δείξουν την υποστήριξη και την προτίμησή τους στην ΕΡΕ. Από την άλλη πλευρά, η ηγεσία της ΕΚ υποστήριζε ότι η διενέργεια των εκλογών, αποτελούσε το μόνο τρόπο αποτροπής της περαιτέρω πώλωσης μεταξύ δεξιάς και αριστεράς και αποκατάστασης της εμπιστοσύνης στους κοινοβουλευτικούς θεσμούς. Το πολιτικό αδιέξοδο για το οποίο η ΕΚ καταλόγιζε την ευθύνη στα ανάκτορα, είχε προκαλέσει σύμφωνα με την ηγεσία του κόμματος την αναβίωση του ζητήματος μεταξύ μοναρχίας και δημοκρατίας.⁴⁴ Σε επιστολή που είχε συντάξει ο Ε.Αβέρωφ απευθυνόμενος στον Π.Κανελλόπουλο⁴⁵, υπογράμμιζε ότι τους τελευταίους μήνες του 1966 η ΕΡΕ δεν ακολουθούσε την ‘πρέπουσα γραμμή’. Η κυβέρνηση αποστατών κατά την άποψή του, δημιουργούσε αρνητικές επιπτώσεις για το μέλλον ενώ αναγκαίο ήταν να σχηματιστεί νέα κυβέρνηση η οποία θα διοικούσε μεθοδευμένα. Στο μεταξύ, ο αρχηγός της ΕΡΕ βρισκόταν σε διαπραγματεύσεις τόσο με τα ανάκτορα όσο και με τον Γ.Παπανδρέου, με θέμα συζήτησης τον παραμερισμό των αποστατών και το σχηματισμό κυβέρνησης κοινής αποδοχής, η οποία θα εισήγαγε στη Βουλή εκλογικό νόμο που θα προέβλεπε την καθιέρωση της απλής αναλογικής και τη διεξαγωγή εκλογών τον προσεχές Μάιο. Οι διαπραγματεύσεις τελικά καρποφόρησαν και οδήγησαν σε συμφωνία Παπανδρέου-Κανελλόπουλου με το Βασιλιά. Ειδικότερα, στις 18/12/1966 οι ηγεσίες της ΕΚ και της ΕΡΕ συνήψαν συμφωνία με το βασιλιά, ο οποίος ήρθε σε συμβιβασμό με τον ηγέτη της ΕΚ. Παράλληλα ο Γ.Παπανδρέου, είχε δεσμευτεί από τη μεριά του ότι θα σταματούσαν οι επιθέσεις εναντίον του στέμματος, ενώ είχε λάβει σε αντάλλαγμα υπόσχεση για διενέργεια εκλογών που θα πραγματοποιούνταν μέχρι τα τέλη Μαΐου του 1967. Από την οπτική των ανακτόρων, ο συμβιβασμός θα επέτρεπε στο στέμμα να διαφύγει το αδιέξοδο όπου είχε δημιουργηθεί, με τη σκέψη ότι η μοναρχία θα έπαυε πια να αποτελεί αντικείμενο αντιδικίας.⁴⁶ Επιπλέον με την επίτευξη τελικά της συμφωνίας και της εγγύησης για εκλογές τον προσεχές Μάιο, η πολιτική του Κανελλόπουλου εξέταζε την περίπτωση ότι με την ψήφιση του αναλογικού εκλογικού συστήματος η ΕΚ δε θα κατάφερνε να εξασφαλίσει την αυτοδύναμη πλειοψηφία γεγονός που θα μπορούσε να οδηγήσει στο σχηματισμό κυβέρνησης συνεργασίας ΕΡΕ-ΕΚ ή ΕΡΕ μαζί με ένα μετριοπαθές τμήμα της ΕΚ.

Λίγους μήνες αργότερα, μετά την κυβέρνηση Στεφανόπουλου (η οποία ήταν η τελευταία κυβέρνηση αποστασίας) ανέλαβε η κυβέρνηση του Ιωάννη Παρασκευόπουλου. Συγκεκριμένα, στις 22/12/1966 ορκίστηκε η νέα υπηρεσιακή κυβέρνηση με αποστολή της να οδηγήσει τη χώρα στη διεξαγωγή εκλογών. Παράλληλα ενώ η Βουλή προχωρούσε με αργούς ρυθμούς στη συζήτηση του νομοσχεδίου για την καθιέρωση της απλής αναλογικής που αναφέρθηκε παραπάνω, γινόταν κάθε μέρα και πιο φανερό ότι οι δυνάμεις του παρασκηνίου προσπαθούσαν να ματαιώσουν τις επικείμενες εκλογές. Ο αρχηγός της ΕΡΕ Π.Κανελλόπουλος σε ομιλία που εκφώνησε στη συγκέντρωση των γυναικείων οργανώσεων του κόμματός του στις 6/3/1967, έκανε αναφορά στους ‘‘ολιγοψύχους ή

⁴⁴ Σ.Ριζάς, ό.π., σ 393

⁴⁵ Αβέρωφ προς Κανελλόπουλο, 14/12/1966 ,Φακ.13, Υποφ.3, Ίδρυμα Κων/νου Καραμανλή

⁴⁶ Σ.Ριζάς, ό.π., σ 402

τους πονηρούς” που προβλέπουν ότι η νύχτα των εκλογών “θα είναι νύξ Αγίου Βαρθολομαίου” και οι οποίοι προτείνουν την εκτροπή από το Σύνταγμα. Τόνισε πως σε κάθε περίπτωση πάντως οι εκλογές θα πραγματοποιούνταν.⁴⁷ Σε επιστολή του απευθυνόμενος στον Καραμανλή τον ίδιο μήνα, περιγράφει την όξυνση της κατάστασης καθώς διέκρινε την τροπή των εξελίξεων και υπογραμμίζει πως η επιστροφή του στην ηγεσία της ΕΡΕ, θα αποτελούσε έναν θετικό παραγόντα. Ειδικότερα ο Κανελλόπουλος ισχυρίστηκε ότι: *“Οι παράγοντες που επιθυμούν ανωμαλία και εκτροπήν, επιχειρούν συστηματικά να εκφοβίσουν τον Βασιλέα. Του δίδουν στοιχεία εσφαλμένα. Του παρουσιάζουν τα πράγματα σκοτεινά. Αντιμετωπίζω τās υπόλους αυτās ενεργείας – τουλάχιστον μέχρι της στιγμής αυτής- με επιτυχίαν. Είμαι, όμως, σχεδόν μόνος εις τήν προσπάθειαν εξουδετερώσεως των εντέχνως προκαλουμένων εις τόν Βασιλέα εντυπώσεων περί επικειμένης νυκτός Αγίου Βαρθολομαίου... Κρίνε μόνος σου τί πρέπει να κάμης. Οι ώρες είναι εξαιρετικά κρίσιμες. Όποιος από τούς δύο μας αναλάβει να τās αντιμετωπίση, πρέπει να προχωρήση, ει δυνατόν χωρίς αντιπερισπασμούς και ταλαντεύσεις. Αλλά και τα εκατομμύρια των φίλων, που καλούνται εις τον δυσκολώτατον αγώνα, πρέπει να γνωρίζουν ποιος είναι ο ηγέτης του αγώνος.”*⁴⁸

Με το πέρασμα λίγων ημερών, στις 16/3/1967 το Στρατοδικείο ανακοίνωσε την ποινή για την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ. Στελέχη της δεξιάς είχαν καταγγείλει στο παρελθόν ότι υπήρχε μεγάλη εμπλοκή παραγόντων μέσα στο στρατό με τα αρχικά “Αξιοματικοί Σώσατε Πατρίδα, Ιδανικά, Δημοκρατία, Αξιοκρατία” και με απόκλιση προς τα “αριστερά”, ενώ ως πολιτικός αρχηγός φερόταν ο Α. Παπανδρέου.⁴⁹ Οι καταδίκες των αξιωματικών της 16^{ης} Μαρτίου, έκαναν ακόμα πιο τεταμένη την ατμόσφαιρα στα πολιτικά πράγματα. Μέσα σε αυτό το κλίμα, θα προκληθεί το ‘τέλος’ του συμβιβασμού μεταξύ Κανελλόπουλου και Παπανδρέου που είχε επιτευχθεί όπως είδαμε πιο πριν. Η κατάρρευση της συμφωνίας μεταξύ τους επιβεβαιώθηκε όταν στη συνεδρίαση της ολομέλειας της Βουλής στις 29/3/1967, η ΕΚ με προσθήκη στο εκλογικό νομοσχέδιο, πρότεινε την παράταση της βουλευτικής ασυλίας⁵⁰ από τη διάλυση της Βουλής μέχρι και τη συγκρότηση της νέας που θα πρόκυπτε από τις εκλογές⁵¹. Η ΕΡΕ από την πλευρά της, εξέφρασε την απόλυτη αντίθεσή της στην πρόταση αυτήν. Ο Κανελλόπουλος μόλις ειδοποιήθηκε για αυτήν την τροπολογία δήλωσε πως θα αρνούνταν να δεχθεί τη ψηφοφορία της. Είχε επισημάνει ότι: *“Θεωρώ αδύνατον την διεξαγωγήν ψηφοφορίας. Θεωρώ την κυβέρνησιν δυναμένην να υπάρξη, μόνον εάν συμφωνήση με την άποψίν μου”*⁵² Και η κυβέρνηση Παρασκευόπουλου, θεωρούσε ότι η επιμονή της ΕΚ στην τροπολογία, οδηγούσε μοιραία σε κυβερνητική κρίση. Την επόμενη ημέρα στις 30/3/1967, ο Ι. Παρασκευόπουλος υπέβαλε και τυπικά την παραίτησή του στο Βασιλιά. Την 1^η Απριλίου, ο Βασιλιάς δέχτηκε στα ανάκτορα τον πρόεδρο της ΕΔΑ Ι. Πασαλίδη⁵³ ο οποίος πρότεινε -όπως δήλωσε κατά την

⁴⁷ Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα. Ε' τόμος*, σ 411

⁴⁸ Π. Κανελλόπουλος, *Ιστορικά Δοκίμια*, σ 128-30

⁴⁹ *Υπόθεση “ΑΣΠΙΔΑ”, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 1997*, σ 50-51

⁵⁰ Ο σκοπός αυτής της προσθήκης όπως είχε υποστηριχθεί από μεγάλη μερίδα πολιτικών, ήταν η προστασία των βουλευτών της ΕΚ και κυρίως του Α. Παπανδρέου, προκειμένου να αποφευχθεί η σύλληψή του λόγω της εμπλοκής του στην υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ.

⁵¹ Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σ 407

⁵² Σπ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, σ 417

⁵³ Στο ίδιο, σ 419

αποχώρησή του- οικουμενική κυβέρνηση.Ο Βασιλιάς κατόπιν, δέχτηκε και τους υπόλοιπους αρχηγούς των κομμάτων ενώ την επόμενη ημέρα πραγματοποιήθηκαν συνεχείς διαβουλεύσεις.Από το ραδιοφωνικό σταθμό ανακοινώθηκε πως σκοπός των συζητήσεων θα ήταν ο σχηματισμός οικουμενικής κυβέρνησης.Από την πλευρά του ο Γ.Παπανδρέου, δήλωσε πως ήταν αντίθετος με αυτήν την ιδέα καθώς *‘‘οι οικουμενικές κυβερνήσεις σχηματίζονται σε πολεμική περίοδο και όχι ειρηνική’’* .Τελικά, ο Βασιλιάς στις 3 Απριλίου έδωσε την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον αρχηγό του κόμματος της ΕΡΕ Π.Κανελλόπουλο και μέσα σε λίγες ώρες ορκίστηκε η νέα κυβέρνηση.

Η κυβέρνηση του Π.Κανελλόπουλου, ορκίστηκε στα ανάκτορα της Ηρώδου Αττικού και η σύνθεσή της αποτελούταν από μια σειρά πολιτικών όπου μεταξύ άλλων ήταν οι: Π.Πιπινέλης, Π.Παπαληγούρας, Σπ.Θεοτόκης,, Ε.Αβέρωφ, Γ.Ράλλης, Κ.Ροδόπουλος, Κ.Παπακωνσταντίνου.Υπογραμμίζεται πως στην κυβέρνησή του ο Π.Κανελλόπουλος, είχε συμπεριλάβει όλες τις τάσεις του κόμματος του – ακροδεξιούς, οπαδούς του Καραμανλή, οπαδούς του ιδίου.⁵⁴Με τηλεφώνημα του ο Κων/νος Καραμανλής από το Παρίσι, συνεχάρη τον Κανελλόπουλο διότι *‘‘επωμίσθη να βγάλει τη χώρα από την τραγικήν περιπέτειαν εις την οποίαν από τριετίας ερρίφθη’’* Σε αυτό το σημείο, αξίζει να παραθέσουμε μέρος της ομιλίας του Π.Κανελλόπουλου που απηύθυνε μέσω ραδιοφώνου την ημέρα που ορκίστηκε η κυβέρνησή του: *‘‘Δηλώ κατηγορηματικώς (...) ότι η μέχρι των εκλογών περίοδος θα διανυθή υπό τον έλεγχο κράτους ισχυρού και με τούς νόμους της Δημοκρατίας εν πλήρει και αυστηρά λειτουργία.Οιαδήποτε παρεκτροπή – και η ελαχίστη παράβασις νόμου και αστυνομικής διατάξεως- θα αντιμετωπισθή χωρίς δισταγμόν.Επικαλούμαι την βοήθειαν όλων σας, φίλων και αντιπάλων, εις το βαρύτερον έργον το οποίον αναλαμβάνω διά το καλόν του τόπου, άρα προς όφελος όλων σας, αντιπάλων και φίλων.Σπανίως ευρέθη η χώρα ενώπιον τόσον αγνώστου μέλλοντος.Από όλους σας εξαρτάται να αποδειχθή, ότι τό κατά τήν ώραν αυτήν άγνωστον μέλλον θα είναι η γαλήνη και η ομαλή δημοκρατική εξέλιξις...’’*

Τα στελέχη των υπόλοιπων κομμάτων τήρησαν αρνητική στάση απέναντι στη κυβέρνηση Κανελλόπουλου.Ο Γ.Παπανδρέου μάλιστα, με την πτώση της κυβέρνησης Παρασκευόπουλου και τη βασιλική εντολή στην ΕΡΕ, θεώρησε ότι αποδεσμεύτηκε από τη συμφωνία του Δεκεμβρίου του 1966 που εξετάσαμε προηγουμένως και με το σκεπτικό αυτό άρχισε και πάλι τις κατηγορίες εναντίον του Κων/νου.Σε ομιλία του στην κοινοβουλευτική ομάδα της ΕΚ στις 6/4/1967, εξηγούσε τους λόγους για τους οποίους δεν δεχόταν τη λύση της οικουμενικής κυβέρνησης που ζητούσαν με ανακοινώσεις τους ο Μαρκεζίνης, το ΦΙΔΗΚ (Φιλελεύθερον Δημοκρατικόν Κέντρον) και παρασκηνακά η αμερικανική πρεσβεία.⁵⁵Επιπλέον υποστήριζε ότι με τις συνθήκες που επικρατούσαν και οι οποίες συνδυάζονταν με τις αγεφύρωτες αντιθέσεις μεταξύ των κομμάτων, ένα τέτοιο σχήμα δεν θα μπορούσε κατά την άποψή του να τελεσφορήσει.Ζητούσε λοιπόν και πάλι υπηρεσιακή κυβέρνηση (με Πρωθυπουργό μη πολιτικό πρόσωπο και με έναν εκπρόσωπο από κάθε κόμμα χωρίς ουσιαστικά υπουργικά καθήκοντα) προκειμένου να υπάρξει

⁵⁴ Στο ίδιο, σ 421

⁵⁵ Στο ίδιο, σ 423

διάλυση της Βουλής ή για να ψηφιστεί η απλή αναλογική και κατόπιν να πραγματοποιηθούν εκλογές.

Στο μεταξύ οι προσπάθειες τόσο από την ηγεσία της ΕΡΕ όσο και από το Παλάτι για να εξασφαλιστεί ψήφος εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση Κανελλόπουλου συνεχίζονταν με ασταμάτητους ρυθμούς. Όμως οι “αποστάτες” της ΕΚ και ο Σπ. Μαρκεζίνης φαίνονταν ανυποχώρητοι στην απόφασή τους να μην υπερψηφίσουν την κυβέρνηση. Στις 14/4/1967 με βασιλικό διάταγμα ορίστηκαν βουλευτικές εκλογές για τις 28/5/1967 ενώ η σύγκληση της νέας Βουλής πήρε ημερομηνία για τις 5/7/1967. Τα άλλα κόμματα και συγκεκριμένα η ΕΚ, η ΕΔΑ και το ΦΙΔΗΚ, αντέδρασαν μέσα από ανακοινώσεις τους σε αυτήν την απόφαση. Όμως παρόλα αυτά, άρχισε να επικρατεί ένας είδους κατευνασμός καθώς οι αρχηγοί των κομμάτων στράφηκαν πλέον στην επερχόμενη εκλογική μάχη και τις προετοιμασίες αυτής. Την ημέρα της 14^{ης} Απριλίου, ο Π. Κανελλόπουλος, επιλέγοντας και πάλι το μέσο του ραδιοφώνου, έκανε ορισμένες βασικές τοποθετήσεις. Μέσα σε αυτές, καλούσε τους Έλληνες και τις Ελληνίδες να προετοιμαστούν για να ασκήσουν το “ύψιστο” δικαίωμά τους επισημαίνοντας ότι ανέλαβε την ευθύνη της διακυβέρνησεως της χώρας *“μόνον και μόνον διά να διαλυθούν αι ανησυχία και διά να αντικαταστήση τας αμφοβολίας ως προς το μέλλον η θετική ελπίς ομαλής εξελίξεως του εθνικού μας βίου”*⁵⁶

Από την άλλη πλευρά, πρέπει να αναφέρουμε στο σημείο αυτό ότι ήδη οι συνταγματάρχες εκείνη τη χρονική περίοδο σε σύσκεψή τους, καθόριζαν τη μέρα που με το πραξικόπημά τους θα επέβαλαν την αυθαιρεσία και την τυραννία για επτά συνεχή έτη στην Ελλάδα. Η νύχτα της 20^{ης} προς 21 Απριλίου, ήταν η στιγμή που το στρατιωτικό πραξικόπημα θα ήταν πια μια πραγματικότητα. Παράλληλα οι συνταγματάρχες κατέβαλαν κάθε προσπάθεια για να “θορυβήσουν” τόσο την κυβέρνηση όσο και το βασιλιά περί υποτιθέμενης προετοιμασίας “κομμουνιστικού κινήματος”. Επιπρόσθετα, πραγματοποιήθηκαν μεταθέσεις σε θέσεις-κλειδιά στην Αθήνα κατώτερων αξιωματικών, οι οποίοι ήταν απαραίτητοι για να επιτευχθεί το σχεδιασμένο πραξικόπημα. Στα μέσα του μήνα Απριλίου, οι αξιωματικοί της χούντας ενέτειναν τις πιέσεις τους προς τη στρατιωτική ηγεσία, τον πρωθυπουργό Π. Κανελλόπουλο αλλά και το Βασιλιά για αναβολή των επερχόμενων εκλογών. Ο Κανελλόπουλος μάλιστα, σε συνάντησή του με τον Ν. Γκαντώνα (μετέπειτα υπουργός της χούντας) πληροφορήθηκε για “κινδύνους” που θα δημιουργηθούν στη ζωή της χώρας από τη σίγουρη νίκη της κεντροαριστεράς που έβλεπε (ο Γκαντώνας) στις εκλογές.⁵⁷ Οι ενέργειες αυτές σύμφωνα με τον Κανελλόπουλο όπως υποστήριξε αργότερα έδειξαν για τους πραξικοπηματίες ότι: *“Τα διαβήματά τους ήταν προσχεδιασμένα και απέβλεπαν από τη μία να δείξουν ότι είναι πειθαρχικοί στην ηγεσία και δεν πρόκειται να κινηθούν χωρίς την έγκρισή της και από την άλλη να βολιδοσκοπήσουν τί σχεδιάζουν η κυβέρνηση και οι στρατηγοί”*. Τις τελευταίες μέρες πάντως όπως παρατηρεί ο Σπ. Λιναρδάτος (ό.π., σ 430) πριν ξεσπάσει το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου, παρά τις φήμες για πιθανή επέμβαση του Στρατού για ματαίωση των εκλογών του Μαΐου, επικρατούσε καθησυχασμός στον πολιτικό κόσμο ο οποίος έστρεφε πλέον την προσοχή του στην προεκλογική ανμέτρηση. Τα κόμματα

⁵⁶ Στο ίδιο, σ 427

⁵⁷ Π. Κανελλόπουλος, ό.π., σ 189-190

ετοιμάζαν τους συνδυασμούς των ψηφοδελτίων τους, δείχνοντας με τον τρόπο αυτόν ανυποψίαστοι για τα γεγονότα που θα ακολουθούσαν σε λίγες μόνο ημέρες.

2^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

‘‘Ερμηνευτικές προτάσεις σχετικά με τα κυριότερα χαρακτηριστικά της προδικτατορικής περιόδου και οι βασικές θεωρίες για το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967’’

Η μετεμφυλιακή προδικτατορική περίοδος 1952-1967 σε πολιτικό επίπεδο, χαρακτηριζόταν κυρίως από τη σύγκρουση των τριών ισχυρότερων κέντρων πολιτικής εξουσίας: το στρατό, το Παλάτι και την κυβέρνηση.⁵⁸ Από την πλευρά του στρατού, η εκλογική νίκη του αντιστράτηγου Α. Παπάγου που τον ανέδειξε Πρωθυπουργό της χώρας το 1952, ενίσχυε την αυτονομία του που είχε ήδη κατακτήσει από τον εμφύλιο πόλεμο. Ο Θρόνος από την πλευρά του όμως, εμφανιζόταν ως το πιο αδύναμο κέντρο εξουσίας. Αυτή η κατάσταση μπορούσε να διαπιστωθεί από το γεγονός, ότι στο άρθρο 32 του Συντάγματος, ενώ μεν ύστερα από την παραίτηση του Παπάγου η αρχιστρατηγία παραδίδονταν στο βασιλιά, ο στρατός δεν δεχόταν να πειθαρχήσει στις εντολές του.⁵⁹ Σε ό,τι αφορούσε την κυβέρνηση, φαινόταν να έχει εκείνη τον πρώτο ρόλο, ενώ οι βουλευτές εκτελούσαν απλά τις αποφάσεις της.

Το 1955 με το θάνατο του Α. Παπάγου, παρατηρούμε την πρώτη παρέμβαση από το Θρόνο. Συγκεκριμένα, στις 05/10/1955 ο βασιλιάς Παύλος Α΄ αναθέτει την εντολή σχηματισμού νέας κυβέρνησης από το κόμμα της πλειοψηφίας στον Καραμανλή. Ο διορισμός του προκάλεσε γενική έκπληξη στην κοινή γνώμη, η οποία ανέμενε ότι η διαδοχή θα κριθεί μεταξύ των δύο αντιπροέδρων της κυβέρνησης, του Στέφανου Στεφανόπουλου και του Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Ο Καραμανλής, αν και διακεκριμένος υπουργός, δεν διέθετε ακόμα ηγετική εικόνα και δεν θεωρούταν υποψήφιος για τη διαδοχή ενώ σημειώνεται πως με την πράξη αυτή ο βασιλιάς, παραβίαζε άρθρο του συντάγματος το οποίο δεν προέβλεπε την ανάμειξή του στο εσωτερικό των κομμάτων.⁶⁰

Ο ίδιος συνέλαβε και σχεδίασε ένα μακροπρόθεσμο πλαίσιο οικονομικού εκσυγχρονισμού της χώρας που βασιζόταν στο πρότυπο της δυτικοευρωπαϊκής οργάνωσης της οικονομίας που είχε ως πρότυπο. Πίστευε πως με τον εκσυγχρονισμό αυτόν, η Ελλάδα θα οδηγούταν στην ευημερία και στην κοινωνική και πολιτική σταθερότητα. Αντιλαμβανόμενος την απροθυμία του αμερικανικού κεφαλαίου στη δεκαετία του 1950 για επενδύσεις στη χώρα, έβλεπε πως η μόνη μακροπρόθεσμη λύση ήταν η σύνδεση με την Κοινή Αγορά και συνακόλουθα η ένταξη του ελληνικού επιχειρηματικού κόσμου σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ανάπτυξης του ανταγωνισμού.⁶¹ Ο Καραμανλής θεωρούσε επίσης ότι η ανάπτυξη της χώρας θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο μέσα από ένα πλαίσιο συγκρότησης της κυβερνητικής εξουσίας στο οποίο όμως τα άλλα δύο κέντρα πολιτικής εξουσίας (στρατός, Παλάτι) θα υποβαθμίζονταν. Η προσπάθεια αυτή, εκφράστηκε μέσα από την πρόταση “βαθείας τομής” του Συντάγματος, όπως αυτή κατατέθηκε στη Βουλή το Φεβρουάριο του 1963.⁶² Στην εισηγητική έκθεση της προαναφερθείσας πρότασης, αναφέρεται η υποβάθμιση του ρόλου του κοινοβουλίου και η συγκέντρωση της εξουσίας στην κυβέρνηση, η βελτίωση της οικονομίας μέσω την έντονης κρατικής παρέμβασης και ο περιορισμός

⁵⁸ Σπ. Σακελλαρόπουλος, *Τα αίτια του απριλιανού πραξικοπήματος*, σ. 202

⁵⁹ Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*. Α΄ τόμος σ. 263-265, 278-280, 284-285

⁶⁰ Α. Παπανδρέου, *Η δημοκρατία στο απόσπασμα*, σ. 139

⁶¹ Δ. Χαράλαμπος, *Από το μετεμφυλιακό κράτος στο κράτος της μεταπολίτευσης*, Σ. 109-11

⁶² Σπ. Σακελλαρόπουλος, *ό.π.*, σ. 208

των πολιτικών ελευθεριών.⁶³ Η πρόταση της ‘βαθείας τομής’, δεν είχε συνέχεια καθώς τα άλλα δύο κέντρα δεν ήταν διατεθειμένα να δεχτούν την περιθωριοποίησή τους. Παράλληλα, τα δεκατέσσερα μετεμφυλιακά χρόνια που είχαν μεσολαβήσει, είχαν αναδείξει τη λαϊκή επιθυμία αναδιάρθρωσης των μετεμφυλιακών κοινωνικών δομών και στα τρία επίπεδα :στο οικονομικό, στο πολιτικό αλλά και στο ιδεολογικό. Ενδιαφέρον σε αυτό το ζήτημα, παρουσιάζουν οι εκλογικές αναμετρήσεις που πραγματοποιήθηκαν το 1963-1967 αλλά και οι εργατικές και αγροτικές κινητοποιήσεις που ακολούθησαν προκειμένου να κατανοήσουμε καλύτερα την περίοδο αυτή πριν την επιβολή της δικτατορίας.

Στις εκλογές που πραγματοποιήθηκαν στις 16/2/1964, το ποσοστό που έλαβε η Ένωση Κέντρου υπό την αρχηγεία του Γ. Παπανδρέου ανήλθε στο 52% γεγονός που προκαλούσε εντυπώσεις καθώς μέχρι πριν τρεις μήνες βρισκόταν στο 42% της εκλογικής προτίμησης. Η αλλαγή αυτή λοιπόν, θα μπορούσε να δικαιολογηθεί αν αναλογιστεί κανείς τις άσχημες συνθήκες διαβίωσης των αγροτικών αλλά και των εργατικών στρωμάτων. Η θέληση αλλαγής αυτών των συνθηκών, εμφάνισε την ΕΚ ως τον κομματικό εκφραστή των συμφερόντων της πλειοψηφίας των λαϊκών στρωμάτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούσε το γεγονός πως στις αγροτικές περιοχές καθώς και στα μικρά αστικά κέντρα, η ΕΚ σημείωσε τη μεγαλύτερη επιτυχία σε σχέση με την ΕΡΕ που στις συγκεκριμένες εκλογικές περιφέρειες γνώρισε μεγάλες απώλειες⁶⁴. Καταλαβαίνουμε λοιπόν πώς δικαιολογούταν αυτό το αποτέλεσμα. Το γεγονός της μεγάλης υποστήριξης της ΕΚ από τα αγροτικά στρώματα σήμαινε πως ο πληθυσμός αυτών των περιοχών, ήταν πλέον σε θέση να συμμετάσχει ενεργητικά στις πολιτικοκοινωνικές εξελίξεις προκειμένου να διεκδικήσει καλύτερες συνθήκες διαβίωσης.

Η περίοδος από το 1964 έως το 1967, χαρακτηριζόταν για τις έντονες αγροτικές κινητοποιήσεις και ο αγροτικός κόσμος φαινόταν πια έτοιμος να εκφράσει τη δυσαρέσκεια προηγούμενων ετών. Η συμμετοχή των αγροτών μέσα από τις πορείες και τα συλλαλητήρια ήταν ιδιαίτερα μαζική ενώ τα αιτήματά τους ποικίλαν από καθαρά ‘αγροτικής’ μορφής (αύξηση επιδοτήσεων, βελτίωση των προσφερόμενων τιμών) μέχρι πολιτικού προσανατολισμού (διαμαρτυρίες που ακολούθησαν τα γεγονότα του Ιουλίου του 1965). Από την άλλη πλευρά, αγώνες σημειώθηκαν και από την εργατική τάξη. Αν και το βιοτικό επίπεδο των εργατών βρισκόταν σε υψηλότερη στάθμη από αυτό των αγροτών, εντούτοις αυτό δεν σήμαινε πως και οι εργάτες δεν αποτελούσαν θύματα βαρύτατης εκμετάλλευσης από την αστική τάξη.⁶⁵ Υπήρχε αδυναμία από την μεριά της εργατικής τάξης να διατηρεί ένα στοιχειώδες επίπεδο διαβίωσης. Έτσι λοιπόν μέσα σε αυτό κλίμα, σημειώθηκε άνοδος των εργατικών κινητοποιήσεων την περίοδο 1962-1966 που οδήγησε μάλιστα την Ελλάδα να καταλάβει την πρώτη θέση σε χαμένες ώρες λόγω των απεργιών το 1964. Τα αιτήματα των εργατών ήταν ποικίλα, μεταξύ των οποίων παρατηρούμε τις αυξήσεις αποδοχών, τις ρυθμίσεις χρόνου εργασίας κ.ά. Σημειώνεται, πως το 1965 οι 170 απεργίες που πραγματοποιήθηκαν, σχετιζόνταν κυρίως με πολιτικής φύσεως ζητήματα και

⁶³ Στο ίδιο, σ 210

⁶⁴ Στο ίδιο, Πίνακας 15, σ 217

⁶⁵ Στο ίδιο, Πίνακας 18, σ 229

ιδιαίτερα με τα γεγονότα του Ιουλίου του 1965 και την πολιτική κρίση που ακολούθησε.

Περνώντας στη χρονική περίοδο μεταξύ 1964 έως και 1967, διαπιστώνουμε πως το διάστημα από τον Ιούλιο του 1965 μέχρι την επιβολή της δικτατορίας τον Απρίλιο του 1967, το ελληνικό πολιτικό σκηνικό ήρθε αντιμέτωπο με δυσάρεστες εξελίξεις. Στις αρχές αυτής της τριετίας, ο κόσμος που υποστήριξε τον Γ. Παπανδρέου ήταν αποφασισμένος όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, να αγωνιστεί για κάτι πιο ουσιαστικό προκειμένου να καλυτερέψουν οι συνθήκες διαβίωσής του. Ο Παπανδρέου όμως από την πλευρά του, ξεκίνησε τη διακυβέρνηση της χώρας ακολουθώντας μια συντηρητική πολιτική η οποία δεν αναδείκνυε τα χαρακτηριστικά του μεταρρυθμιστή ηγέτη. Στις δημοτικές εκλογές του Ιουλίου του 1964, οι υποψήφιοι της ΕΚ παραγκωνίστηκαν είτε από τους υποψηφίους της ΕΔΑ είτε από τους υποψηφίους της ΕΡΕ. Σε αυτήν την κατάσταση, ο Παπανδρέου ήταν υποχρεωμένος να κινηθεί με μια διαφορετική τακτική κατανοώντας ότι πλέον δεν έχει πολλά περιθώρια.⁶⁶ Έπρεπε να επιχειρήσει μία έστω δειλή πολιτική μεταρρυθμίσεων διαφορετικά θα έπαυε πια να είναι ο εκφραστής του 52,8 % που είχε συγκεντρώσει στις βουλευτικές εκλογές.

Η σύγκρουση τελικά ανάμεσα στα δύο κυρίαρχα κέντρα εξουσίας ήταν αναπόφευκτη. Ο Παπανδρέου θα οδηγηθεί τελικά σε παραίτηση, ενώ ο Θρόνος θα βγει τελικά ο νικητής με παράπλευρες απώλειες καθώς επέφερε μεγάλο αριθμό λαϊκών κινητοποιήσεων που εξέφραζαν τη λαϊκή θέληση για αλλαγή. Τον αμέσως επόμενο χρόνο, τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν τον Ιούλιο του 1965, αντανάκλασαν τον κλονισμό του πολιτικού συστήματος. Το ζήτημα που έθεσε το κίνημα των Ιουλιανών το 1965, ήταν η αναδιαμόρφωση των σχέσεων εξουσίας (πολιτικής, οικονομικής, ιδεολογικής). Οι εκδηλώσεις που σημειώθηκαν εκείνη τη χρονική περίοδο, είχαν σημαντική επίδραση στις μετέπειτα εξελίξεις γιατί πιστοποιούσαν την ύπαρξη δύο κοινωνικών μπλοκ που βρίσκονταν σε συνεχείς προστριβές, κερδίζοντας τελικά το στρατιωτικά ισχυρότερο. Ακολουθώς, θα αναφέρουμε τις βασικότερες θεωρίες για το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967, εξετάζοντας διαδοχικά τις απόψεις των ΚΚΕ, Α. Παπανδρέου, Ν. Πουλατζά, συνταγματαρχών και Χ. Βερναδάκη-Γ. Μαυρή, προκειμένου να αντιληφθούμε καλύτερα το ‘τι οδήγησε τελικά στην επταετία’ 1967-1974.

⁶⁶ Στο ίδιο, σ 246

Αναφέροντας τις βασικότερες θεωρίες για το ποιοι αποδείχθηκαν ως αιτιώδεις παράγοντες στην επιβολή της δικτατορίας στην Ελλάδα, θα σταθούμε σε πρώτο πλάνο στη προσέγγιση του θέματος από την πλευρά του ΚΚΕ, όπως αυτή διαμορφώθηκε στην 11η Ολομέλεια του κόμματος που έλαβε χώρα στις 27-30 Ιουνίου του 1967⁶⁷. Ειδικότερα το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου αποτέλεσε ενέργεια των πιο ξενόδουλων κύκλων της ελληνικής ολιγαρχίας. Η επικράτησή του, οφείλεται στην άμεση υποστήριξη του αμερικανικού ιμπεριαλισμού και των ξένων μονοπωλίων, ιδιαίτερα των αμερικανικών. Η δικτατορία σύμφωνα με τις θέσεις του ΚΚΕ είχε διττό στόχο. Από τη μια πλευρά, στόχευε στην ήττα του δημοκρατικού κινήματος και στη νατοϊκή λύση στο ζήτημα του Κυπριακού και από την άλλη, επιχειρούσε να κατοχυρωθούν οι νατοϊκές βάσεις στα Βαλκάνια και στην Ανατολή με την παράλληλη εγκαθίδρυση δικτατορικών καθεστώτων σε ευρωπαϊκές χώρες με σκοπό την παρεμπόδιση της συνεργασίας μεταξύ των ευρωπαϊκών λαών.⁶⁸ Η τοποθέτηση του ΚΚΕ όπως παρατηρούμε, διαπνέεται από την αντίληψη της άμεσης παρέμβασης του αμερικανικού και του νατοϊκού παράγοντα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απόψεις των Α. Παπανδρέου και Γ. Κάρτη (έμπειρου στελέχους της ελληνικής δημοσιογραφίας) καθώς και οι δύο υπήρξαν υπερασπιστές της πολιτικής της κόμματος της Ένωσης Κέντρου και έδιναν εξίσου μεγάλη βαρύτητα στο ρόλο που διαδραμάτισαν οι Αμερικάνοι στο σχεδιασμό του πραξικοπήματος. Ο ρόλος των Αμερικάνων, μολονότι υπαρκτός και σημαντικός, δεν αναγνωρίζεται παντού σε όλες τις περιπτώσεις. Η δυσκολία όμως για να τον αναγνωρίσουμε, δεν σημαίνει ότι τον αρνούμαστε. Φαίνεται πάντως, ότι οι Αμερικάνοι διαδραματίζουν έναν ευρύτατο συντονισμό ποικίλων και διαφορετικών ενεργειών, οι οποίες εν τέλει απολήγουν στην εξυπηρέτηση των δικών τους συμφερόντων. Για τον Α. Παπανδρέου, όπως θα διαπιστωθεί και στην 5^η θεματική ενότητα που αφορά τις καταθέσεις των στρατιωτικών και πολιτικών στη δίκη των πρωταιτών της χούντας, οι αξιωματικοί που επέβαλαν το πραξικόπημα στις 21 Απριλίου του 1967, είχαν κινητοποιηθεί ύστερα από διαταγή της CIA και της αμερικανικής αποστολής. Η εφαρμογή του σχεδίου ανατέθηκε στον αρχηγό Γ. Παπαδόπουλο, ο οποίος σύμφωνα με την άποψη του Παπανδρέου, αποτέλεσε τον πρώτο πράκτορα ξένης υπηρεσίας που γίνεται δικτάτορας σε ευρωπαϊκή χώρα, ενώ η δικτατορία μετατρέπεται στο πρώτο επιτυχημένο πραξικόπημα της CIA στην ευρωπαϊκή ήπειρο.⁶⁹ Ο Α. Παπανδρέου θεωρούσε πως κάθε άλλο πέρα από “εθνικιστικά” ήταν τα κίνητρα των συνταγματαρχών της 21^{ης} Απριλίου, οι οποίοι δεν είχαν κρύψει την καθολική τους πρόσδεση στην Ατλαντική Συμμαχία και ιδιαίτερα στις ΗΠΑ.⁷⁰ Ο Παπαδόπουλος σύμφωνα με τα λεγόμενά του, διακήρυττε επανειλημμένα την απόλυτη αφοσίωση της δικτατορίας στο ΝΑΤΟ εξαπολύοντας επιθέσεις κατά του κομμουνισμού. Η αποστολή λοιπόν του στρατιωτικού καθεστώτος, ήταν αφενός να παραδώσει την Ελλάδα στα οικονομικά και στρατιωτικά συμφέροντα του βιομηχανικού – στρατιωτικού συγκροτήματος της Αμερικής αφετέρου στο δημόσιο και ιδιωτικό

⁶⁷ Αρχείο ΚΚΕ, Η 11η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, σελ. 455

⁶⁸ Σπ. Σακελλαρόπουλος, *ό.π.*, σ 37

⁶⁹ Α. Παπανδρέου, *Η δημοκρατία στο απόσπασμα*. σ 29

⁷⁰ Στο ίδιο, σ 454

γραφειοκρατικό κατεστημένο της.⁷¹ Για τον Γ.Κάτρη, η κατάσταση ξεκαθαρίζει ακόμη περισσότερο αν αντιληφθεί κανείς την τοποθέτηση του Γ.Παπαδόπουλου και Ν.Μακαρέζου σε θέσεις-κλειδιά στην ιεραρχία της ΚΥΠ και την μετέπειτα υπαγωγή του Παπαδόπουλου στη CIA γεγονός που τον ευνοούσε ιδιαίτερα στο να προχωρήσει σε μια τέτοια κίνηση.Ενεργοποιήθηκαν επομένως κατόπιν εντολής των Αμερικάνων και έδρασαν με μεγάλη ευκολία λόγω των θέσεων που κατείχαν.⁷²

Από την πλευρά του κοινωνιολόγου Ν.Πουλαντζά, επιχειρείται ένα εντελώς διαφορετικό μοντέλο ανάλυσης.Σύμφωνα λοιπόν με τον συγγραφέα, στο εσωτερικό του συνασπισμού εξουσίας διεξαγόταν ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 μια έντονη διαμάχη μεταξύ της ‘μεταπρατικής αστικής τάξης’(περιλάμβανε τα τμήματα εκείνα του κεφαλαίου που στο παραγωγικό επίπεδο δραστηριοποιούνταν στον εφοπλισμό, στις ναυπηγικές κατασκευές κ.ά.) και της ‘ενδογενούς αστικής τάξης’(περιλάμβανε τη βιομηχανία, το εμπόριο, τον τουρισμό, τους τομείς μεταφορών).Η πρώτη περίπτωση σύμφωνα με τον Πουλαντζά, εξέφραζε έναν φιλοαμερικανικό προσανατολισμό, ενώ η άλλη έναν φιλοευρωπαϊκό.Επειδή λοιπόν εγκυμονούσε ο κίνδυνος, αυτή η σύγκρουση να γίνει άκρως επικίνδυνη για τη χώρα, παρενέβη ο στρατός μέσα από το πραξικόπημα λειτουργώντας ως ο συνολικός εκφραστής της αστικής τάξης, ως το πολιτικό κόμμα της άρχουσας τάξης.⁷³

Στο σημείο αυτό, θα προβούμε σε αναφορά των αιτιωδών παραγόντων από τη σκοπιά των ίδιων των συνταγματαρχών.Σύμφωνα λοιπόν με τους συνταγματάρχες, υπήρχαν εσωτερικοί κίνδυνοι στους κόλπους της χώρας, οι οποίοι έκαναν επιτακτική την παρέμβαση του στρατού. Συγκεκριμένα, στις 27/04/1967, ο Γ.Παπαδόπουλος σε συνέντευξη που παραχώρησε στους αντιπροσώπους του ελληνικού και του ξένου Τύπου, επιχείρησε να κάνει ορισμένες βασικές τοποθετήσεις επί του θέματος.Σύμφωνα λοιπόν με τα όσα είπε, είχε δημιουργηθεί μια κρίση στο εσωτερικό της χώρας η οποία θα οδηγούσε αναπόφευκτα σε αδιέξοδο.Ο ‘κομμουνιστικός κίνδυνος’ όπως χαρακτηριστικά είχε τονίσει ήταν ορατός παντού.Ο Παπαδόπουλος και οι υπόλοιποι πρωτεργάτες, θεωρούσαν πως το ποσοστό των κομμουνιστών είχε αυξηθεί σε μεγάλο βαθμό γεγονός που θα μπορούσε να τους επιτρέψει να αναρριχηθούν στην εξουσία.Για τον λόγο αυτό, οι συνταγματάρχες θεώρησαν σκόπιμο να παρέμβουν προκειμένου να αποφευχθεί η πορεία προς την καταστροφή.⁷⁴Βέβαια, η ΕΔΑ στις τελευταίες εκλογές πριν της επιβολή της δικτατορίας, είχε σημειώσει μείωση (11,8% το 1964 και 14,54 το 1963) και όχι άνοδο, γεγονός που ίσως μπορούσε να ερμηνεύσει κατά πόσο ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα η παραπάνω ερμηνεία.

Σε τελευταίο στάδιο θα σταθούμε στις απόψεις που διατύπωσαν οι καθηγητές Πολιτικής Επιστήμης Χ.Βερναρδάκης και Γ.Μαυρής για τους παράγοντες που οδήγησαν στο πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου.Ο σκοπός των συγγραφέων δεν περιορίζεται αποκλειστικά στην ερμηνεία των συνθηκών που οδήγησαν στην επιβολή της δικτατορίας, αλλά επεκτείνεται σε μια απόπειρα ερμηνείας του συνολικού κοινωνικοπολιτικού πλαισίου της μετεμφυλιακής ελληνικής κοινωνίας.Σύμφωνα με

⁷¹ Στο ίδιο, σ 461

⁷² Σπ.Σακελλαρόπουλος, ό.π., σ 36

⁷³ Στο ίδιο, σ 55

⁷⁴ Γ.Παπαδόπουλος, Το πιστεύω μας, Α' τόμος

εκείνους, τα πολιτικοideολογικά απομεινάρια του Εμφυλίου Πολέμου είχαν επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό τα πολυάριθμα λαϊκά στρώματα, τα οποία ασφυκτιούσαν εξαιτίας του πολιτικού και οικονομικού πλαισίου που είχε επιβάλει η νικήτρια παράταξη και προέβαιναν σε κινητοποιήσεις. Το αποτέλεσμα ήταν από την μια πλευρά, ένα μεγάλο κομμάτι του ελληνικού πληθυσμού να επιδιώκει αλλαγή των υφιστάμενων κοινωνικών συνθηκών εκφραζόμενο κυρίως από το Κέντρο και από την άλλη πλευρά, η άρχουσα τάξη ύστερα από τον κίνδυνο απώλειας της εξουσίας που είχε σηματοδοτήσει ο Εμφύλιος, δεν προχωρούσε σε καμία παραχώρηση⁷⁵. Το κίνημα των Ιουλιανών για τους δύο συγγραφείς, ήταν κάτι πολύ περισσότερο από μια πολιτική κρίση που έβλεπαν πως υπήρχε, σε αντιδιαστολή με τον Π.Κανελλόπουλο ο οποίος πίστευε πως δεν υπήρχε το φαινόμενο της κρίσης στο πολιτικό σκηνικό της χώρας. Τα Ιουλιανά ήταν κλασική περίπτωση ‘επαναστατικής κατάστασης’ σύμφωνα με το λενινιστικό πρότυπο που δεν μπόρεσε όμως να πάρει τη μορφή της ‘επανάστασης’ λόγω της δικτατορίας που επιβλήθηκε.⁷⁶ Όσον αφορά το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου, οι συγγραφείς καταλήγουν στο ότι η εγκαθίδρυση της εξουσίας από τους συνταγματάρχες αποτέλεσε την απάντηση της ιθύνουσας τάξης στις κινητοποιήσεις της δεκαετίας του 1960 και στην επαναστατική κατάσταση που δημιούργησε το κίνημα των Ιουλιανών.⁷⁷ Οι αγώνες αυτοί, έθεσαν ως στόχο τη θέση του Θρόνου στο μετεμφυλιακό πλέγμα εξουσίας, ενώ τα αποτελέσματα των κινητοποιήσεων εσωτερικεύθηκαν στους πολιτικούς θεσμούς, δημιουργώντας αντιστρέψιμες επιπτώσεις στο πολιτικό σύστημα.

Με το ξέσπασμα του πραξικοπήματος στις 21 Απριλίου του 1967, τόσο ο πολιτικός κόσμος της χώρας όσο και οι απλοί πολίτες, με μια μικρή καθυστέρηση αντιλήφθηκαν τον παράνομο χαρακτήρα του χουντικού καθεστώτος και με σαφή τρόπο εκδήλωσαν τη δυσαρέσκειά και την εναντίωσή τους στα μέτρα και στις ενέργειες που εκείνο επέβαλε. Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ως πολιτικός και Πρωθυπουργός μάλιστα της χώρας τον οποίο ανέτρεψε η χούντα των συνταγματαρχών, διαμόρφωσε τη γενική στάση της συντηρητικής παράταξης κατά του καθεστώτος. Στο σημείο αυτό, αξίζει να σταθούμε στις δηλώσεις που ο ίδιος προέβη στις 27 Σεπτεμβρίου του 1967, οι οποίες αποτέλεσαν ουσιαστικά το έναυσμα του αντιστασιακού του αγώνα.

Εξετάζοντας την εξέλιξη των ιστορικών γεγονότων, ο Κανελλόπουλος εμφανίζεται ότι καλόπιστα ανέμενε την επίτευξη των αρχικών στόχων των πραξικοπηματιών. Η εξέλιξη όμως αυτού του 5μηνου, τον έπεισε ότι το χουντικό καθεστώς δεν θα μπορούσε ούτε τις δικές του εξαγγελίες να υπηρετήσει. Επομένως, το πρόγραμμά τους ήταν προσχηματικό και εκείνο που απέμενε ήταν η κατάλυση της δημοκρατίας και της νομιμότητας. Με τον τρόπο αυτόν, συντονίζει τις αντιδράσεις του πολιτικού κόσμου και στερεί στο μέτρο των δυνατοτήτων του την εκλογική βάση της ΕΡΕ.

Αρχικά ο Π.Κανελλόπουλος, κάλεσε στις 27/9/1967 στην οικεία που διέμενε, τους ανταποκριτές των ξένων ειδησεογραφικών πρακτορείων⁷⁸ προκειμένου να κάνει

⁷⁵ Χ.Βερναρδάκης – Γ.Μαυρής, Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα, 1991, σ 202-245

⁷⁶ Στο ίδιο, σ 245

⁷⁷ Σπ.Σακελλαρόπουλος, ό.π., σ 49

⁷⁸ Κείμενα Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Από τον αγώνα του εναντίον της δικτατορίας. σ 51

κάποιες βασικές τοποθετήσεις που αφορούσαν την καθιέρωση του χουντικού καθεστώτος και επιπλέον να ακουστεί η αντίδρασή του και εκτός συνόρων. Υπογραμμίζεται, πως την επόμενη ημέρα που ακολούθησε ύστερα από τις δηλώσεις του, τέθηκε σε κατ' οίκον περιορισμό για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα. Ο Κανελλόπουλος φανερά αγανακτισμένος για την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στη χώρα από τις 21 Απριλίου, επισήμανε πως ο πολιτικός κόσμος ήταν υποχρεωμένος πλέον να σιωπά και να μην εκφέρει καμία γνώμη που να σχετίζεται με τους κρατούντες. Εάν έκαναν το λάθος και απαντούσαν στις ενέργειες που αποφάσιζε να εφαρμόσει το καθεστώς, θα αντιμετώπιζαν τη δίωξη με βάση το στρατιωτικό νόμο και θα καταγγέλλονταν από το καθεστώς ως 'φαύλοι' και 'διεφθαρμένοι'. Περιορισμοί είχαν επιβληθεί και στον Τύπο, ο οποίος δεν είχε το δικαίωμα να δημοσιεύσει τις σκέψεις και τις απόψεις ιδίως πολιτικών και με αυτόν τον τρόπο είχε οδηγηθεί σε πλήρη φήμωση. Ο Κανελλόπουλος εξαπέλυσε κατηγορίες εναντίον του καθεστώτος, λέγοντας πως ήταν απαράδεκτες και άδικες οι ενέργειές του, ενώ παράλληλα έθιγαν σε μεγάλο βαθμό τον ελληνικό λαό. Προχωρώντας στο κείμενο των δηλώσεών του, αξίζει να επικεντρωθούμε σε μια τοποθέτησή του που αφορούσε τους ίδιους τους κρατούντες. Ο Κανελλόπουλος, αδυνατούσε λοιπόν να δεχτεί το γεγονός πως μόνο εκείνοι είχαν το δικαίωμα να μιλούν ελεύθερα για την πολιτική κατάσταση και την μετέπειτα εξέλιξή της. Δεν μπορούσε να κατανοήσει το πώς ήταν δυνατόν, οι προηγούμενοι κυβερνώντες της χώρας οι οποίοι είχαν αφιερώσει τη ζωή τους στα κοινά και είχαν υποστεί επί σειρά ετών διάφορες ταλαιπωρίες και πάσης φύσεως κινδύνους στον πολιτικό στίβο, να μην είναι πλέον σε θέση να πουν ελεύθερα και χωρίς φόβο τις απόψεις τους γύρω από αυτή την κατάσταση όπως είχε διαμορφωθεί. Επιπλέον, αποσαφήνισε πως αν τελικά δεχόταν πως μόνο οι κυβερνώντες του χουντικού καθεστώτος είχαν το κεκτημένο να μιλούν ελεύθερα, θα έπρεπε αυτομάτως να αποδεχτεί και το ότι η ελευθερία του λόγου είναι αποκλειστικό προνόμιο μόνο εκείνων που διαθέτουν όπλα.

Σε επόμενο σημείο των δηλώσεών του ο Κανελλόπουλος επισήμανε ότι αν και οι πραξικοπηματίες τον έβλαψαν ιδιαίτερα τη νύχτα της 21^{ης} Απριλίου όταν τον ανέτρεψαν ως Πρωθυπουργό προτάσσοντάς του όπλα, εντούτοις θεωρούσε καθήκον του να διακηρύξει στον ελληνικό λαό πως όσοι υποστήριξαν το στρατιωτικό πραξικόπημα –και ο αριθμός τους μειωνόταν δραματικά σε καθημερινή βάση-, εξαπατήθηκαν.⁷⁹ Καταλαβαίνουμε πως για τον πρώην Πρωθυπουργό, το πραξικόπημα δεν ήταν τίποτα παραπάνω από μια πλεκτάνη, στην οποία όσοι τελικά πίστεψαν οδηγήθηκαν μοιραία και αναπόφευκτα σε ένα σφάλμα. Θεωρούσε αβάσιμο και ψευδή τον ισχυρισμό, ότι με το στρατιωτικό πραξικόπημα η χώρα εξήλθεν από το χάος. *''Τούτο δεν είναι αληθές, διότι απλούστατα δεν υπήρχε χάος. Η πολιτική ζωή ήτο, βεβαίως, τεταραγμένη, ωρισμένα στοιχεία εκινούντο κατά τρόπον διαταράσσοντα την γαλήνην της χώρας και την ομαλήν λειτουργίαν του δημοκρατικού πολιτεύματος, αλλά υπήρχε κυβέρνησις αποφασισμένη κάθε ενέργεια ταραξιών να αντιμετωπίση και την ελευθέραν εκδήλωσιν της θελήσεως του Ελληνικού Λαού να εγγυηθή και να εξασφαλίση''*. Με βάση τα προαναφερόμενα, μπορούμε να κατανοήσουμε ότι η

⁷⁹ Στο ίδιο, σ 53

πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας δεν είχε εκτραπεί σε τέτοιο σημείο όπως ήθελαν να την παρουσιάσουν οι κρατούντες.⁸⁰

Συνεχίζοντας τον παραπάνω συλλογισμό του, ο Κανελλόπουλος υπογράμμισε πως στις προγραμματισμένες εκλογές που ματαιώθηκαν (λόγω της επιβολής της δικτατορίας), όποιο και να ήταν το αποτέλεσμα της εκλογικής αναμέτρησης, η γνήσια δημοκρατία και ο κοινοβουλευτισμός θα εξασφαλιζόνταν σε κάθε περίπτωση εν αντιθέσει με τα αυταρχικά καθεστώτα στα οποία εκλείπουν αυτές οι βασικές έννοιες. Σε επόμενο στάδιο, ο Κανελλόπουλος θα εκφράσει τους φόβους του για επερχόμενους κινδύνους που θα προκληθούν από το χουντικό καθεστώς αν συνεχιστεί η παραμονή του στην εξουσία. Συγκεκριμένα, *“με το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου όχι μόνον δεν εξησφαλίσθη η ομαλή μελλοντική ζωή του Ελληνικού Έθνους, αλλά φοβούμαι, αντιθέτως, ότι εισήλθεν η χώρα εις περίοδον ανεξελέγκτων επεξεργασιών της κοινής γνώμης, ιδία της συνειδήσεως των νέων, επικινδύνων σπασμών, και απροβλέπτων αιφνιδιασμών.”* Θεωρεί λοιπόν πως το χουντικό καθεστώς μόνο αρνητικές συνέπειες έχει στον ελληνικό λαό και αν οι πραξικοπηματίες συνεχίσουν να βρίσκονται στην εξουσία, τότε ο όλεθρος θα είναι αναπόφευκτος. Υπογραμμίζει, πως οι κρατούντες διαθέτουν μόνο υλική δύναμη και η πίστη στις ηθικές αξίες απουσιάζουν σε εκείνους. Ο Κανελλόπουλος θα κάνει μια ακόμη αξιοσημείωτη αναφορά μέσω της οποίας θα ισχυριστεί ότι το αυταρχικό καθεστώς πρέπει άμεσα να ανατραπεί και τη θέση του να πάρει και πάλι το γνήσιο δημοκρατικό πολίτευμα προκειμένου να μην εκτεθεί η χώρα σε αποτρόπαιες καταστάσεις. Ολοκληρώνοντας τις δηλώσεις του, ο Κανελλόπουλος ως πολιτικός ηγέτης ένιωθε ότι είχε ευθύνη απέναντι στη χώρα του και γι’ αυτό τον λόγο επιθυμούσε να δώσει το στίγμα του, αφηφώντας τις συνέπειες του εγκλεισμού που του επιβλήθηκε αργότερα. Οι παραπάνω τοποθετήσεις του, εκφράζουν την αγανάκτηση και τη φανερή δυσαρέσκεία του για την υφιστάμενη πολιτική κατάσταση που διαφοροποιήθηκε πλήρως από τις 21 Απριλίου και έπειτα.

Η προσπάθεια που εγκαινιάστηκε στις 27/9/1967 έχει και συνέχεια. Την επόμενη ημέρα των αντιστασιακών δηλώσεων του Παναγιώτη Κανελλόπουλου, ο ταξίαρχος Στ. Παττακός, απάντησε εκ μέρους της χούντας στην ομιλία που έδωσε στα ξένα ειδησεογραφικά πρακτορεία ο πρώην Πρωθυπουργός της χώρας. Ο Παττακός απάντησε προτάσσοντας κάποια χωρία αρχαίων συγγραφέων τα οποία δεν ταίριαζαν όμως με ό,τι ήθελε να πει.⁸¹ Κατέληξε, επισημαίνοντας ότι η ενέργεια στην οποία προέβη ο Κανελλόπουλος ήταν αντίθετη με την υπόσχεση που του είχε δώσει στις 22/4/1967 πως δεν θα ενοχλούσε το καθεστώς μέσα από αντίστοιχες δηλώσεις. Από την πλευρά του ο Κανελλόπουλος, κατόρθωσε να διοχετεύσει προς τους ξένους ανταποκριτές ανταπάντηση στα όσα ανέφερε ο Παττακός εκ μέρους του χουντικού καθεστώτος.

Ο Κανελλόπουλος, στο νέο κείμενο δηλώσεών του τόνιζε καταρχάς πως αφηφούσε τον στρατιωτικό νόμο που είχαν θέσει οι πραξικοπηματίες της 21^{ης} Απριλίου, ο οποίος απαγόρευε στον πολιτικό κόσμο να μιλά ελεύθερα εκφράζοντας τις απόψεις τους για το ισχύον καθεστώς. Για ακόμη μια φορά, ένιωθε την ανάγκη πως έπρεπε να

⁸⁰ Στο ίδιο, 53

⁸¹ Στο ίδιο, σ 55

γνωστοποιήσει στο λαό τους κινδύνους που ενυπάρχουν και να επισημάνει τη σοβαρότητα της κατάστασης, μέσα από τον υπεύθυνο και ώριμο λόγο του. Όσον αφορά τους καθεστωτικούς: *''Ανίκανοι οι σήμεραν κρατούντες και τα όργανά των να κατανοήσουν τον υπεύθυνον τρόπον με τον οποίον ωμίλησα, εξαπέλυσαν ύβρεις και συκοφαντίας εναντίον μου. Δεν είναι πράξις γενναία να υβρίζουν ή και απλώς να κρίνουν άνθρωπον που δεν έχει εις την χώραν του το μέσον να υπερασπισθή δημόσια τον ευατόν του''*.⁸² Εξαπολύοντας δριμύ κατηγορώ ο Κανελλόπουλος στον Παττακό, υπογράμμισε πως ουδέποτε ισχυρίστηκε σε εκείνον πως δεν θα 'ενοχλούσε' το τυραννικό πολίτευμα, ενώ τόνισε πως εάν ο Παττακός εξακολουθούσε να διακατέχεται από την υπερηφάνεια του Έλληνα αξιωματικού (που είχε παλαιότερα επιδείξει) θα έπρεπε να αντιληφθεί άμεσα τόσο ο ίδιος όσο και οι ομοϊδεάτες του ότι οφείλουν να απαλλάξουν την εξουσία από την παραμονή τους.

Ενώ η δικτατορία είχε εδραιωθεί στην Ελλάδα και οι αρνητικές επιπτώσεις της άγγιζαν τη ζωή του κάθε πολίτη, οι αρχηγοί της αποφάσισαν να καθιερωθεί η 21^η Απριλίου ως εθνική εορτή. Απαιτούσαν δηλαδή να εορτάζεται σε σχολεία, σε δημόσιες υπηρεσίες και στα Ανώτατα πνευματικά ιδρύματα όπως ήταν η Ακαδημία. Για πρώτη φορά εορτάστηκε το 1968 σε περίοδο όμως που ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος βρισκόταν σε περιορισμό κατόπιν εντολής από τις χουντικές αρχές. Ελεύθερος όμως πια, το 1969 και ενώ επρόκειτο να πραγματοποιηθεί για δεύτερη συνεχή χρονιά ο εορτασμός της, ο πρώην Πρωθυπουργός απέστειλε επιστολή στον Πρόεδρο της Ακαδημίας, Αμίλκα Αλιβιζάτο, με την οποία αφενός επιθυμούσε να εκφράσει για μια ακόμη φορά τη δυσαρέσκειά του προς το καθεστώς αφετέρου θεωρούσε αναγκαίο ως μέλος της Ακαδημίας, να επισημάνει ότι το πνεύμα της δικτατορίας ήταν ξένο προς το πνευματικό και ηθικό επίπεδό της.

Αρχικά, μέσα από την επιστολή του τόνισε, πως σε έναν πνευματικό χώρο όπως ήταν εκείνος της Ακαδημίας, δεν άρμοζε ένας τέτοιου είδους πανηγυρισμός καθώς σύμφωνα με τη γνώμη του, δεν υποστήριζε σε καμία περίπτωση την επιβολή αυταρχικών καθεστώτων. Αναρωτιόταν πώς ήταν δυνατόν, η ημέρα της 21^{ης} Απριλίου να εξισώνεται με τις εθνικές επετείες της 28^{ης} Οκτωβρίου και της 25^{ης} Μαρτίου που με βάση το νόμο τιμούσαν τους αγώνες που έδωσε ο ελληνικός λαός για την ελευθερία του. Πίστευε πως τα μέλη της Ακαδημίας δεν είχαν ερωτηθεί προηγουμένως για το εάν συναινούσαν στην ενέργεια αυτή, υπονοώντας πως εάν είχε υπάρξει σωστή ενημέρωση επί του θέματος, οι πανηγυρισμοί αυτοί δεν θα πραγματοποιούνταν τελικά στον πνευματικό αυτό χώρο.⁸³ Ο Κανελλόπουλος, εξέφρασε με σαφή τρόπο τις φοβίες του καθώς θεωρούσε ότι στο μέλλον θα επέλθει η στιγμή που η Ακαδημία Αθηνών δεν θα γνωρίζει πώς να δικαιολογήσει την απόφαση της Συγκλήτου *''...να πανηγυρίζει επετείους, τας οποίας δεν καθιέρωσεν η Ελληνική Ιστορία''*. Ο Κανελλόπουλος θα ολοκληρώσει την επιστολή του ζητώντας να εξετασθεί το θέμα αυτό λεπτομερέστερα και αν μη τι άλλο, με μεγαλύτερη υπευθυνότητα από τη Σύγκλητο της Ακαδημίας.

Ανακεφαλαιώνοντας στο κεφάλαιο που μελετήσαμε, εξετάσαμε το πλαίσιο της κοινωνίας σε οικονομικό-πολιτικό-ιδεολογικό επίπεδο, ιδίως τη δεκαετία του 1960

⁸² Στο ίδιο, σ 55

⁸³ Στο ίδιο, σ 68

και έπειτα φτάνοντας μέχρι και την έλευση της δικτατορίας το 1967.Εν συνεχεία, σκιαγραφήσαμε τις βασικότερες απόψεις που θεωρούνται ως παράγοντες που συνετέλεσαν στο ξέσπασμα του στρατιωτικού πραξικοπήματος στις 21 Απριλίου του 1967. Σταθήκαμε στις δηλώσεις του ίδιου όταν πια η δικτατορία είχε επιβληθεί στην Ελλάδα και οι οποίες χαρακτηρίζονταν για τον αντιδικτατορικό τους περιεχόμενο.Φτάνοντας στο τέλος αυτής της θεματικής, θεωρήσαμε αναγκαίο να παραθέσουμε μέρος της επιστολής του, με την οποία απευθυνόταν στον Πρόεδρο της Ακαδημίας με σκοπό να γίνει μια παρουσίαση της φυσιογνωμίας του Παναγιώτη Κανελλόπουλου μέσα από την επιχειρηματολογία του η οποία στηρίζεται τόσο στην πολιτική ηθική όσο και στις φιλοσοφικές αρχές.Ακολουθως στο επόμενο κεφάλαιο θα γίνει λόγος στις αντιστασιακές οργανώσεις με ιδιαίτερη αναφορά στο ΠΑΜ, στη Δημοκρατική Άμυνα και στο ΠΑΚ.

3^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

“Δικτατορία και οργανωμένη αντίσταση. Η συσπείρωση του πολιτικού κόσμου ενάντια στο χουντικό καθεστώς. Η περίπτωση του ΠΑΜ, της Δημοκρατικής Άμυνας και του ΠΑΚ”

Η συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων στη διάρκεια της επτάχρονης δικτατορίας, βρήκε την ευκαιρία να εκδηλώσει την απαρέσκειά της, με τρόπο άμεσο αλλά και έμμεσο προς το καθεστώς των συνταγματαρχών. Απλοί πολίτες, πολιτικοί καθώς μεσαία και κατώτερα στελέχη των κομμάτων βρήκαν τρόπους προκειμένου να τοποθετηθούν ενάντια στο τυραννικό πολίτευμα και να επιθυμούν την άμεση απομάκρυνσή του. Η ενεργή αντίδραση κατά του καθεστώτος όπως έχει διαπιστωθεί, πήρε είτε αυθόρμητες μορφές είτε οργανωμένες. Τόσο στον ελλαδικό χώρο όσο και εκτός συνόρων, συγκροτήθηκαν διάφορες αντιστασιακές οργανώσεις προβάλλοντας ατομικές και συλλογικές εκδηλώσεις που εξέφραζαν την εναντίωση και την μη αποδοχή της δικτατορίας.

Η εμφάνιση των πρώτων αντιστασιακών οργανώσεων, συμπίπτει χρονολογικά με το ξέσπασμα του πραξικοπήματος την 21^η Απριλίου του 1967. Στο διάστημα μεταξύ Απριλίου και Αυγούστου του ίδιου έτους, είχε ξεκινήσει η αντιστασιακή δράση τους, είχαν ήδη γίνει κάποιες πρώτες συλλήψεις μελών ενώ είχαν σημειωθεί και οι πρώτες καταδίκες. Το γεγονός αυτό θα μπορούσε να μας παροτρύνει στο να σκεφτούμε ότι μερίδα των οργανώσεων αυτών αποτελούσαν ίσως συνέχεια του παρελθόντος⁸⁴ και υπάκουαν πλέον στην νέα κατάσταση που είχε διαμορφωθεί εννοώντας φυσικά την κυριαρχία του χουντικού καθεστώτος. Γενικότερα, θα μπορούσε να λεχθεί ότι η μετεμφυλιακή πραγματικότητα σφράγισε τον τρόπο δημιουργίας των αντιστασιακών οργανώσεων και την μετέπειτα πορεία τους. Στο ξεκίνημα του αντιστασιακού αγώνα, ήταν έντονη η επιθυμία από ορισμένες τουλάχιστον πλευρές να διαχωριστούν οι οργανώσεις που τοποθετούνταν στο κέντρο από εκείνες που βασιζόνταν καθαρά σε αριστερές αντιλήψεις. Από την άλλη πλευρά, ενώ οι κεντρώες και αριστερές δυνάμεις σε όλες τους τις εκδοχές, σπεύδουν να σχηματίσουν αντιστασιακά σχήματα, ο συντηρητικός χώρος που και αυτός στην πλειοψηφία του είναι αντιχουντικός, υιοθετεί έναν άλλο τρόπο αντιμετώπισης της δικτατορίας ο οποίος θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι ήταν συμβατός με την παράδοσή του. Πιο συγκεκριμένα, οι προσπάθειες ανατροπής της δικτατορίας σε ό,τι τον αφορά περνούσε μέσα από τον ίδιο το Στρατό και το Παλάτι. Βέβαια, υπήρξαν από την μια μεριά και οι μεμονωμένοι συντηρητικοί πολίτες που εντάχθηκαν σε μετωπικά σχήματα και από την άλλη, ομάδες που προσπάθησαν να συγκροτήσουν οργανώσεις στο συντηρητικό χώρο.⁸⁵

Και ενώ στην αρχή της δημιουργίας των αντιστασιακών οργανώσεων εκείνες χαρακτηρίζονταν περισσότερο για την μυστικότητα και τις συνομοσίες, σταδιακά μετεξελίσσονται και αποκτούν μεγαλύτερη δυναμική με αποκορύφωμα όπως θα εξετάσουμε παρακάτω τις μαζικές κινητοποιήσεις και τις εκδηλώσεις στους χώρους της Νομικής και του Πολυτεχνείου. Επιπλέον, είναι σημαντικό να αναφέρουμε τη δράση και στο εξωτερικό καθώς πολλά μέλη από την ηγεσία της αντίστασης, δρούσαν και καθοδηγούσαν τις κινήσεις τους σε περιοχές εκτός Ελλάδας. Στο σημείο αυτό, θα προσπαθήσουμε να καταγράψουμε επιγραμματικά μέρος των αντιδικτατορικών οργανώσεων που ενήργησαν κατά την επταετία 1967-1974.

⁸⁴ Η δικτατορία 1967-1974. Πολιτικές πρακτικές-Ιδεολογικός λόγος- Αντίσταση. Επιμέλεια: Γ. Αθανασάτου, Α. Ρήγος, Σ. Σεφεριάδης, σ. 188

⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 191

Όπως αναφέραμε και παραπάνω, ο κόσμος της αντίστασης αντιτάχθηκε σθεναρά με πολλαπλούς τρόπους που κινήθηκαν ανάμεσα στη σιωπή, στις δηλώσεις διαμαρτυρίας, στις καταγγελίες στο εξωτερικό ακόμη και σε πιο δυναμικές ενέργειες όπως θα μελετήσουμε ακολούθως. Οι πρώτες αντιδράσεις προήλθαν κατά κύριο λόγο από το χώρο της αριστεράς και του κέντρου οι οποίοι συγκρότησαν αρχικά ολιγάριθμους αντιστασιακούς πυρήνες. Στα τέλη του Απριλίου του 1967 ο Μίκης Θεοδωράκης μαζί με άλλα γνωστά στελέχη της Δημοκρατικής Νεολαίας Λαμπράκη (ΔΝΛ) ίδρυσαν το Πατριωτικό Μέτωπο (ΠΜ), το οποίο όπως θα δούμε και στη συνέχεια, μετονομάστηκε σε Πατριωτικό Αντιδικτατορικό Μέτωπο (ΠΑΜ). Έναν μήνα αργότερα, συγκροτήθηκε από κεντροαριστερούς κυρίως διανοούμενους του Ομίλου Αλέξανδρος Παπαναστασίου, η Δημοκρατική Άμυνα (Δ.Α.), διαμορφώνοντας ισχυρούς πυρήνες τόσο στην Αθήνα, όσο και σε μεγάλες επαρχιακές πόλεις.⁸⁶ Μετέπειτα, ενεργοποιήθηκαν οι Δημοκρατικοί Σύνδεσμοι από στελέχη της Ένωσης Κέντρου και της ΕΔΗΝ, ενώ τον Μάιο του ίδιου έτους, στελέχη των ίδιων οργανώσεων δημιούργησαν το Εθνικό Κίνημα Δημοκρατικής Αντιστάσεως (ΕΚΔΑ). Επιπροσθέτως, με τη διάσπαση του ΚΚΕ τον Φεβρουάριο του 1968, συναντάμε την δημιουργία νέων οργανώσεων αλλά και την τοποθέτηση στελεχών των παλαιών από τη μια ή την άλλη πλευρά.⁸⁷

Δίπλα σε αυτές τις οργανώσεις, μπορούμε να προσθέσουμε και τις αντιστασιακές οργανώσεις -απότακτων από το χουντικό καθεστώς- αξιωματικών του ελληνικού στρατού.⁸⁸ Ανάμεσα σε αυτές, παρατηρούμε το Απελευθερωτικό Κίνημα Ελλάδας (ΑΚΕ) από το στρατό ξηράς και την αεροπορία, την οργάνωση ΑΑΑ (Αντίστασις, Απελευθέρωσις, Ανεξαρτησία) η οποία πραγματοποίησε βομβιστικές επιθέσεις, ενώ η μεγαλύτερη και γνωστότερη οργάνωση αποτελούταν από τους Ελεύθερους Έλληνες, οι οποίοι συγκροτήθηκαν σταδιακά την άνοιξη του 1968. Ο σκοπός τους σημειώνεται πως ήταν η ανατροπή της χούντας μέσω του στρατού και γι' αυτόν το λόγο μάλιστα προχώρησαν σε επαφές με πολιτικά πρόσωπα τόσο της Ελλάδας όσο και του εξωτερικού με την παράλληλη έκδοση προκηρύξεων και την οργάνωση βομβιστικών ενεργειών.⁸⁹

Εκτός συνόρων όπως επισημάνθηκε και παραπάνω, παρατηρούμε τη συγκρότηση αντιδικτατορικών κινήσεων και στο εξωτερικό τις οποίες συσπείρωναν Έλληνες οικονομικοί μετανάστες, επιστήμονες και διανοούμενοι που ζούσαν επί σειρά ετών εκεί καθώς και εκείνοι που μη αντέχοντας την πολιτική κατάσταση της χώρας, επέλεξαν να διαμείνουν σε ξένο κράτος. Σε μεγάλο βαθμό οι αντιδικτατορικές συσσωματώσεις που συγκροτήθηκαν στις χώρες του εξωτερικού, αντανακλούσαν τη δημιουργία των αντίστοιχων στην Ελλάδα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η δημιουργία του ΠΑΚ από τον Ανδρέα Παπανδρέου, το οποίο λειτούργησε καθοριστικά στη φυσιογνωμία του αντιδικτατορικού κινήματος στις χώρες εκτός συνόρων. Στο σημείο αυτό, δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε να αναφέρουμε πως στο πεδίο της αντιδικτατορικής δράσης υπήρξαν από νωρίς προσπάθειες για

⁸⁶ Β.Καραμανωλάκης, *Πρώτες σκέψεις για τη μελέτη του παράνομου αντιδικτατορικού τύπου*(1967-1974) σ.163

⁸⁷ Γ.Γιαννόπουλος- R.Clogg, *Η Ελλάδα κάτω από στρατιωτικό ζυγό*, σ.278

⁸⁸ Η δικτατορία 1967-1974. Πολιτικές πρακτικές-Ιδεολογικός λόγος-Αντίσταση, σ.199

⁸⁹ Στο ίδιο, σ.201

συντονισμό αλλά και κοινή δράση.⁹⁰ Ενδεικτικά τονίζουμε τη σύναψη συμφωνίας ανάμεσα στο ΠΑΜ και στη Δημοκρατική Άμυνα, πάνω σε θέματα στρατηγικής και τακτικής, ενώ λίγο αργότερα ακολούθησε η σύναψη συμφωνίας ανάμεσα στο ΠΑΚ και στο ΠΑΜ που θα αναλύσουμε και στη συνέχεια. Η επόμενη συμφωνία, αφορούσε στις τρεις οργανώσεις (Δημοκρατική Άμυνα, ΠΑΚ, ΠΑΜ) με απώτερο σκοπό τη δημιουργία κοινών οργάνων.⁹¹ Όπως συμπεραίνουμε λοιπόν από τα προκείμενα, σε όλο το φάσμα του πολιτικού τοπίου των δεξιών παρατάξεων, των αριστερών και των κεντρώων, σημειώθηκαν σημαντικές αλλαγές στα χρόνια της επταετούς δικτατορίας, που εξέφραζαν τη δυσαρέσκεια του συνόλου για την τακτική που ακολουθούσε το χουντικό καθεστώς. Ακολούθως, θα γίνει μια προσπάθεια για τη μελέτη και εξέταση της παρουσίας του Πατριωτικού Μετώπου (ΠΑΜ) και της Δημοκρατικής Άμυνας (Δ.Α.)

⁹⁰ Η στρατιωτική δικτατορία 1967-1974, *ΤΑ ΝΕΑ ιστορία*, σ.133

⁹¹ Στο ίδιο, σ.133

Ήδη από τις αρχές της εγκαθίδρυσης της δικτατορίας τον Απρίλιο του 1967, δημιουργήθηκαν αντιστασιακές οργανώσεις οι οποίες αντανάκλυσαν τη δυσαρέσκεια για το χουντικό καθεστώς. Η πιο σημαντική προσπάθεια στο διάστημα εκείνο για αντίσταση κατά της δικτατορίας, γίνεται με τη συγκρότηση του Πανελληνίου Αντιδικτατορικού Μετώπου (ΠΑΜ) το οποίο αντλούσε τις δυνάμεις του από το χώρο της Αριστεράς. Ο πρωταγωνιστής στην ίδρυση του Πατριωτικού Μετώπου, υπήρξε ο μουσικοσυνθέτης Μίκης Θεοδωράκης, οποίος πέρασε αμέσως στην παρανομία και πλαισιώθηκε από δεκάδες στελέχη. Ελάχιστες ημέρες μετά την επιβολή της δικτατορίας στην Ελλάδα, ο Μ. Θεοδωράκης αναλαμβάνοντας μαζί με λίγους ακόμη συναγωνιστές (τον συνδικαλιστή της ΕΔΑ Τάσο Δήμου, τα στελέχη του ΚΚΕ Κώστα Φιλίνη και Αντώνη Μπριλάκη κ.ά.) ίδρυσε το ΠΑΜ σύμφωνα με τον οποίο δεν επρόκειτο για μια οποιαδήποτε αντιστασιακή οργάνωση. Για εκείνον το ΠΑΜ δεν θα αποτελούσε μόνο δύναμη κρούσης για το γκρέμισμα της δικτατορίας, αλλά θα μετουσιωνόταν σε πολιτικό-αναγεννητικό κίνημα του ελληνικού λαού με στόχο την εθνική αναγέννηση⁹². Επιπλέον το αντιστασιακό πνεύμα της οργάνωσης, εξέφρασε μεγάλη μερίδα πολιτικών από όλες τις παρατάξεις με αποτέλεσμα τα μέλη της να ανέλθουν πολύ γρήγορα σε μεγάλο αριθμό και να δημιουργηθούν διακλαδώσεις της σε όλη την Ελλάδα.

Αρχικά, άμεσοι στόχοι του ΠΑΜ ήταν η ανατροπή της δικτατορίας και η μετέπειτα αυστηρή τιμωρία όλων των ενόχων για την κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος, η αποκατάσταση όλων των δημοκρατικών ελευθεριών, η γενική πολιτική αμνηστία και οι ελεύθερες εκλογές από κυβέρνηση οικουμενικού χαρακτήρα. Το ΠΑΜ μέσα από διακηρύξεις του, δήλωνε πως θα αγωνιστεί ώστε μετά την ανατροπή της δικτατορίας να υπάρξουν όλες οι εγγυήσεις για την πλήρη κατοχύρωση των δημοκρατικών θεσμών και τη διασφάλιση της εθνικής ανεξαρτησίας.⁹³ Καταδίκασε την αμερικανική ΚΥΠ και το Πεντάγωνο, υποστηρίζοντας πως ο σκοπός τους υπόκειται στο να μετατρέψουν την Ελλάδα σε πυρηνική βάση για πολεμικές δραστηριότητες. Επιπλέον, το ΠΑΜ κατήγγειλε τους εκπροσώπους της χούντας (Παπαδόπουλο, Μακαρέζο, Παττακό) αναφέροντας συνοπτικά πως είναι πράκτορες της αμερικανικής ΚΥΠ και εκτελούν τις εντολές της.

Σε επόμενο σημείο των διακηρύξεων του ΠΑΜ, παρατηρούμε τις ενέργειες που η οργάνωση θεωρούσε σκόπιμες ώστε να ανατραπεί η δικτατορία. Έδινε ιδιαίτερη σημασία στην ενημέρωση και διαφώτιση του λαού και στη διεκδίκηση των αιτημάτων των εργαζομένων με αποκορύφωμα τις απεργίες και τις μαζικές πολιτικές εκδηλώσεις.⁹⁴ Η αντιστασιακή οργάνωση του ΠΑΜ για να εκπληρώσει την αποστολή της έπρεπε να συμπεριλάβει στους κόλπους της εκατοντάδες και αργότερα χιλιάδες αγωνιστές. Αξίζει να επισημάνουμε το γεγονός ότι καλούσε όλα τα κόμματα, τους πολιτικούς και τους πνευματικούς παράγοντες σε οποιαδήποτε παράταξη και ανήκαν, να συνεργασθούν με το Πατριωτικό Μέτωπο ενώ έδινε ιδιαίτερη βαρύτητα

⁹² http://theodorakism.blogspot.gr/2013/09/blog-post_1820.html

⁹³ <http://www.efsyn.gr/arthro/mia-epistol-ntokoymento-toy-giorgoy-votsi>

⁹⁴ http://theodorakism.blogspot.gr/2013/09/blog-post_1820.html

στη νέα γενιά που εργαζόταν ή σπούδαζε στο εξωτερικό καλώντας την να συμπαρασταθεί ενεργητικά στον αγώνα που προετοιμάζε.

Ο Μ.Θεοδωράκης σε διακηρύξεις του ΠΑΜ, υπογράμμισε πως υπήρχαν δύο πιθανά ενδεχόμενα όσον αφορά τις εξελίξεις που διαμορφώνονταν. Αρχικά, η πρώτη περίπτωση συνιστούσε τη στάση των Ελλήνων πολιτικών η οποία αν μη τι άλλο όφειλε να μην είναι υπέρ της δικτατορίας αλλά υπέρ του ελληνικού λαού που επιθυμούσε το γνήσιο δημοκρατικό πολίτευμα και θα συνεργάζονταν για τον σκοπό αυτόν ενώ η δεύτερη περίπτωση, ήταν ιστορικά αναπόφευκτη. Και το εξηγεί αυτό, τονίζοντας πως *‘Παντού και πάντοτε η βία καλεί τη βία. Η λύση αυτή έχει σε σχέση με την πρώτη, το μειονέκτημα ότι θα απαιτήσει χρόνο και θυσίες. Όμως συγχρόνως έχει και το μεγάλο πλεονέκτημα ότι θα οδηγήσει τελικά την ελληνική κοινωνία και το ελληνικό έθνος σε ριζοσπαστικές αλλαγές που θα του εξασφαλίσουν οριστική ανεξαρτησία, δημοκρατία, ειρήνη και κοινωνική δικαιοσύνη.*’⁹⁵ Με βάση τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, μπορούμε να διακρίνουμε το αγωνιστικό και αντιδικτατορικό πνεύμα που χαρακτήριζε την κεντρική οργάνωση του ΠΑΜ και των πρωτεργατών της, ιδίως του Μ.Θεοδωράκη, ο οποίος αφενός επιθυμούσε άμεσα την ανατροπή του δικτατορικού πολιτεύματος αφετέρου είχε ήδη εισάγει από το πρώτο διάστημα της ίδρυσης του ΠΑΜ, ερμηνευτικές προτάσεις που αφορούσαν την πορεία της Ελλάδας προς την εθνική αναγέννηση μόλις αποδεσμευόταν από το χουντικό καθεστώς.

Το Πατριωτικό Μέτωπο τον Αύγουστο του 1967, είχε προτείνει τη συγχώνευση μεταξύ εκείνου και της Δημοκρατικής Άμυνας με κοινή ονομασία και την όσο το δυνατόν ταχύτερη αναγγελία για τη σύμπτυξη αυτή. Ο Σάκης Καράγιωργας, που αποτελούσε ένα από τα βασικά στελέχη της οργάνωσης της Δημοκρατικής Άμυνας, ήταν διατεθειμένος να συζητήσει περαιτέρω λεπτομέρειες για τη συγχώνευση αυτών των δύο αντιστασιακών οργανώσεων, γεγονός που έβρισκε όμως αντίθετο τον Βασίλη Φίλια.⁹⁶ Ο Φίλιας ως συνιδρυτής της Δημοκρατικής Άμυνας, πίστευε πως μια τέτοια κίνηση θα ήταν παράτολμη για εκείνο το χρονικό διάστημα, καθώς σύμφωνα με την άποψή του, το χουντικό καθεστώς περίμενε ακριβώς ένα τέτοιο λάθος για να εδραιώσει στην παγκόσμια κοινή γνώμη τη θέση ότι μόνο τα μέλη της Αριστεράς αποτελούσαν τους βασικούς αντιπάλους του, ενώ επιπλέον θεωρούσε πως ως φυσιογνωμίες δεν ήταν ακόμη τόσο γνωστοί ώστε να ανταπεξέλθουν σε ένα τέτοιο βήμα.

Προς στα τέλη του Φεβρουαρίου του 1968, πραγματοποιείται τελικά σύσκεψη⁹⁷ εκπροσώπων του Πατριωτικού Μετώπου και της Δημοκρατικής Άμυνας. Αντικείμενο της σύσκεψης, ήταν η συνεργασία μεταξύ τους και η μετέπειτα δημοσιοποίησης της. Εξετάστηκαν όλα τα θέματα επί τάπητος και διαπιστώθηκε πλήρης συμφωνία. Το μόνο επίμαχο ζήτημα ήταν η χρησιμοποίηση δυναμικών μορφών πάλης όπως για παράδειγμα των βομβών, για τις οποίες οι εκπρόσωποι του Πατριωτικού Μετώπου εμφανίζονταν διστακτικοί, σε αντιδιαστολή με τα στελέχη της Δημοκρατικής Άμυνας που εμφανίζονταν ανυποχώρητοι στο συγκεκριμένο ζήτημα. Κατόπιν εύρεσης τελικά

⁹⁵ http://theodorakism.blogspot.gr/2013/09/blog-post_1820.html

⁹⁶ Β.Φίλιας, *Τα αξέχαστα και τα λησμονημένα*. σ.60

⁹⁷ Στο ίδιο, σ.116

μια κοινής συνιστώσας, εκδόθηκε κοινό ανακοινωθέν που μεταδόθηκε με το πέρασμα τριών ημερών σε όλες τις ελληνικές εκπομπές της Δυτικής και Ανατολικής Ευρώπης. Τα αποτελέσματα αυτής της συμφωνίας ήταν αρκετά σημαντικά καθώς μέσα από τη διαδικασία αυτή, το ηθικό των αντιστασιακών εντός Ελλάδας αλλά και εκτός συνόρων, αναπτερώθηκε και για πρώτη φορά μεταδίδονταν αισιόδοξα και ελπιδοφόρα μηνύματα. Σίγουρα η κίνηση αυτή δεν άφηνε αδιάφορη τη χούντα, την οποία μπορούμε να πούμε πως την ‘‘ενοχλούσε’’ ιδιαίτερα η παραπάνω συμφωνία και γι’ αυτόν τον λόγο είχε προχωρήσει σε διάφορες καταγγελίες.

Στο σημείο αυτό, κρίνεται σκόπιμο να αναφέρουμε χωρίο από το επίσημο ανακοινωθέν της συνεργασίας μεταξύ Δημοκρατικής Άμυνας και Πατριωτικού Μέτωπου με σκοπό να κατανοήσουμε καλύτερα τους κοινούς τους στόχους:⁹⁸

‘‘Το Πατριωτικόν Μέτωπον και η Δημοκρατική Άμυνα διαπιστώνουν ότι η επ’ αόριστον παράτασις της τυρρανίας εις την χώραν μας, καθημερινώς επιδεινώνει την θέσιν των εργαζομένων, περιπλέκει περισσότερο τα ζωτικά προβλήματα του Ελληνικού Λαού, και επιβάλλει την ταχεία κινητοποίησιν όλων των δυνάμεων του Έθνους εναντίον της λαομισήτου δικτατορίας. Κοινοί στόχοι των δύο οργανώσεων είναι :η απομάκρυνσις της χούντας από την εξουσίαν και η διάλυσίς της, ο σχηματισμός κυβερνήσεως κοινής εμπιστοσύνης όλων των πολιτικών δυνάμεων και των αντιστασιακών οργανώσεων, η απόλυσις όλων των πολιτικών κρατουμένων, η πλήρης αποκατάστασις της ελευθερίας και των ατομικών δικαιωμάτων των πολιτών και η διενέργεια αδιαβλήτων εκλογών. Απορρίπτουν το υπό της χούντας κυοφορούμενον ανελεύθερον Σύνταγμα και θεωρούν ότι η τροποποίησις του καταστατικού χάρτου της χώρας δεν είναι έργον της δικτατορίας αλλά του Ελληνικού Λαού, αφού εξασφαλίζει τα κυριαρχικά του δικαιώματα. Η Δημοκρατική Άμυνα και το Πατριωτικόν Μέτωπον καλούν όλους υπερηφάνους και ελευθέρους Έλληνας πολίτας όλων των πολιτικών τάσεων να συνεργασθούν δια την ανατροπήν της δικτατορίας, που θα είναι έργον ολοκλήρου του Ελληνικού Λαού. Προς τον σκοπόν αυτόν αι δύο οργανώσεις είναι έτοιμες να χρησιμοποιήσουν κάθε μορφήν αγώνος μέχρι και του σκληροτέρου. Η παλαιά εμπειρία των Ελλήνων τους διδάσκει ότι η Ελευθερία δεν χαρίζεται αλλά κατακτάται.’’

Περνώντας τώρα στην εξέταση της αντιστασιακής οργάνωσης της Δημοκρατικής Άμυνας θα πρέπει αρχικά να αναφέρουμε πως συγκροτήθηκε στην Αθήνα λίγες μέρες μετά την ίδρυση του ΠΑΜ, από αντιστασιακούς προσκείμενους κυρίως στους χώρους του Κέντρου και της Κεντροαριστεράς: στελέχη της Ένωσης Κέντρου, του Ομίλου Παπαναστασίου, της Ελληνικής Σοσιαλδημοκρατικής Ένωσης κ.ά., με σκοπό την ανατροπή της Χούντας με κάθε μέσο.⁹⁹ Πιο αναλυτικά, στα τέλη του Απριλίου του 1967, κατόπιν πρωτοβουλίας του Βασίλη Φίλια που αποτελούσε βασικό στέλεχος του Ομίλου Παπαναστασίου και του Σ. Παπασπηλιόπουλου, αποφασίζουν να ονομάσουν τη νέα τους οργάνωση ‘‘Δημοκρατική Άμυνα’’ και στις αρχές Ιουνίου, κυκλοφορούν την πρώτη τους προκήρυξη η οποία απευθυνόταν κυρίως στους ανταποκριτές του ξένου Τύπου. Επίσης τον ίδιο μήνα ο Β. Φίλιας, στρατολόγησε στην οργάνωση τον Χαράλαμπο Πρωτοπαπά ενώ παράλληλα διεξάγονταν διάφορες συναντήσεις με

⁹⁸ Στο ίδιο, σ.117

⁹⁹ Ελευθεροτυπία, 23/4/2014

σημαντικές φυσιολογικές με σκοπό την καλύτερη οργάνωσή τους απέναντι στο δικτατορικό καθεστώς.

Από την πρώτη κιόλας στιγμή της ίδρυσης της Δημοκρατικής Άμυνας, ένα θέμα που απασχολούσε ιδιαίτερα τον Β.Φίλια, ήταν αυτό της συγκρότησης στρατιωτικού τμήματος που να πλαισιώνει την οργάνωση με στόχο την αποτελεσματικότερη αντίσταση έναντι της δικτατορίας. Η οργάνωση τελικά προχώρησε στη σύσταση ενόπλων ομάδων με οπλισμό και εκπαιδευτές που προμήθευσε ο στρατηγός Γρίβας σε περιοχές της Αττικής και μέλη που απαρτίζονταν από άριστους απόστρατους αξιωματικούς. Οι δυναμικές ενέργειες όμως που σχεδίαζαν δεν πραγματοποιήθηκαν καθώς η οργάνωση προδόθηκε και μέλη της συνελήφθησαν από τη χούντα¹⁰⁰.

Η Δημοκρατική Άμυνα εκτός της Αθήνας, επιχειρεί και την επέκταση κλιμακίων και σε άλλα αστικά κέντρα καθώς και στο εξωτερικό. Αρχικά, μέλος της οργάνωσης και συγκεκριμένα ο Κ.Κάλλιγας, συγκρότησε κλιμάκιο στην Κύπρο που κατάφερε να συγκεντρώσει πληροφοριακό υλικό και να το διανείμει στον κυπριακό Τύπο και Ραδιόφωνο προκειμένου να επιτυγχάνεται η ενημέρωση και εκτός συνόρων. Τον Αύγουστο του 1967, ενεργοποιούνται μέλη και στη Θεσσαλονίκη, δημιουργώντας έτσι και δεύτερο πυρήνα. Ο δικηγόρος Στ.Νέστορας και η δημοσιογράφος Λ.Δουκίδου, οργανώνονται στη Δημοκρατική Άμυνα οι οποίοι αποδεικνύονται εξαιρετικά χρήσιμοι για την οργάνωση. Παράλληλα εκείνο το διάστημα, στρατολογείται από τον Γ.Νοταρά ο μόνιμος υπαξιωματικός Α.Πολίτης και οι δυο τους από κοινού δημιουργούν έναν σοβαρό πυρήνα μόνιμων υπαξιωματικών του πολεμικού ναυτικού. Στην οργάνωση ενσωματώνονται και φοιτητές με χαρακτηριστική περίπτωση τον φοιτητή της αρχιτεκτονικής Ν.Λεβεντάκη, ο οποίος αναδεικνύεται στο εξωτερικό κορυφαίο και πολύ γενναίο στέλεχος της Δημοκρατικής Άμυνας. Γύρω στις αρχές Οκτωβρίου έχει πλέον διαμορφωθεί ο πυρήνας της οργάνωσης στη Θεσσαλονίκη με βασικά στελέχη τους: Σ.Νέστορα, Π.Ζάννα, Σ.Δέδε, Α.Μαλτσίδη, Α.Μάνεση, Ι.Ευρυγένη ενώ στην πρωτεύουσα σημειώνεται μια σημαντική προσθήκη μέλους που δεν ήταν άλλη από αυτή του Γ.Α.Μαγκάκη.

Παράλληλα, το φθινόπωρο του 1967 καταστρώθηκε σχέδιο προσέγγισης ξένων προσωπικοτήτων με στόχο την ενημέρωσή τους και ακολούθως την ένταξή τους στην Δημοκρατική Άμυνα. Από τις επαφές που δημιουργήθηκαν, εκείνη που απέδωσε τα βέλτιστα σύμφωνα με τον Β.Φίλια, ήταν αυτή με τον Karl Anders (επικεφαλή του γερμανικού συνδικάτου των εκτυπωτών) ο οποίος άνοιξε το δρόμο σε μια σειρά από γερμανικές εργατικές ενώσεις. Ηγετικές προσωπικότητες φιλελεύθερων στην Ευρώπη και κυρίως σε χώρες όπως της Δανίας, της Σουηδίας και της Νορβηγίας, ευαισθητοποιήθηκαν για την κατάρρευση της Δημοκρατίας στη χώρα μας, ενώ αξιοσημείωτο ήταν το γεγονός ότι τα μέλη της οργάνωσης απέκτησαν πρόσβαση στη έγκυρη εφημερίδα Guardian. Ιδιαίτερα πολύτιμη λόγω της ευρείας δημοσιότητας και της αντίστοιχης επιρροής στην ευρωπαϊκή και την αμερικανική κοινή γνώμη, αποδεικνύεται η ενεργοποίηση μιας σειράς ηθοποιών, αρκετοί από τους οποίους συνεισφέρουν ακόμη και οικονομικά.¹⁰¹ Σε αυτούς συγκαταλέγονταν η Vanessa Redgrave, η Mía Farrow, ο σκηνοθέτης Joseph Losey, ο Andre Previn και άλλοι

¹⁰⁰ Β.Φίλιας, ό.π., σ.67

¹⁰¹ Β.Φίλιας, *Αντιπαραθέσεις*, σ.47

πολλοί οι οποίοι αφού ενημερώθηκαν, κινητοποιήθηκαν υπέρ της αντίστασης και εναντίον του τυραννικού καθεστώτος. Την ίδια χρονική περίοδο, με τη βοήθεια της πρώτης γραμματέας του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ Natalie Thomas, δημιουργήθηκαν προσβάσεις στα Ηνωμένα Έθνη ενώ ταυτόχρονα σημειώθηκαν γόνιμες διασυνδέσεις και στον πανεπιστημιακό χώρο με χαρακτηριστική εκείνη που επιτεύχθηκε με τον Sir Maurice Bowra, συγγραφέα του διάσημου βιβλίου ‘‘Η Ελληνική εμπειρία’’. Συνδέονται επίσης και δεκάδες πανεπιστημιακοί όλων των ΑΕΙ της Βρετανίας, από τους οποίους δραστηριοποιούνται οι: Richard Clogg, David Nightingale και Tom Stinton. Επιπρόσθετα δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε και την προσέγγιση του Κύπριου πολιτικού Τάσου Παπαδόπουλου, ο οποίος υιοθέτησε ανεπιφύλακτα τους σκοπούς της Δημοκρατικής Άμυνας και ενεργοποιήθηκε άμεσα.¹⁰²

Τα μέλη της Δημοκρατικής Άμυνας που βρίσκονταν στο εξωτερικό, συνεργάζονταν στενότερα με όλους τους άλλους αντιστασιακούς και συμμετείχαν στην οργάνωση όλων των εκδηλώσεων και συγκεντρώσεων κατά της δικτατορίας από τον Απρίλιο του 1967. Η δυναμική παρουσία της ηθοποιού Μελίνας Μερκούρη ήταν καθοριστική καθώς η πυγμή της σε εκδηλώσεις που πραγματοποιήθηκαν σε πόλεις του εξωτερικού ήταν αδιαμφισβήτητη. Οι συγκεντρώσεις αυτές μέσα από τη δημοσιοποίησή τους στα πρωτοσέλιδα όλων των ευρωπαϊκών εφημερίδων, κατάφεραν να δώσουν στα χέρια της Μερκούρη 180.000 δολάρια η οποία με τη σειρά της, διέθεσε μεγάλο μέρος στη Δημοκρατική Άμυνα. Στην οργάνωση προσχώρησε και ο αδερφός της Σπ. Μερκούρης, χάρη στον οποίο μορφοποιήθηκε το κλιμάκιο της οργάνωσης στο Λονδίνο.

Η επόμενη χρονιά του 1968, βρίσκει την Δημοκρατική Άμυνα έχοντας πολύ καλές προϋποθέσεις για αντίσταση ενάντια στο χουντικό καθεστώς και τα δίκτυα που έχουν δημιουργηθεί, έχουν αποκτήσει τα μέσα ώστε να κινούνται αυτοδύναμα. Όλοι οι πυρήνες εμφανίζονταν ενδυναμωμένοι ενώ τα αντίστοιχα κλιμάκια του εξωτερικού συνεργάζονταν στενά με τους ξένους υποστηρικτές, φέροντας στην οργάνωση μια υπολογίσιμη εισροή χρημάτων τόσο από κόμματα όσο και από διάφορες συγκεντρώσεις οι οποίες επέτρεπαν την αγορά μέσων και υλικών υψηλού κόστους. Όμως το καλοκαίρι εκείνου του χρόνου, άρχισαν οι συλλήψεις των μελών Σ. Νέστορα, Π. Ζάννα, Σ. Δέδε, Ι. Ευρυγένη με την παράλληλη παρακολούθηση ατόμων που ανήκαν στο κλιμάκιο της Θεσσαλονίκης από όργανα της Ασφάλειας. Το ίδιο καλοκαίρι επίσης, συλλαμβάνεται και ο Β. Φίλιας ο οποίος γύρω στις αρχές του Οκτώβρη, μετήχθη στις φυλακές ‘‘Αβέρωφ’’.

Το επόμενο καλοκαίρι του 1969, φέρνει μεγάλο πλήγμα και ανεπανόρθωτη ζημιά στη Δημοκρατική Άμυνα. Ειδικότερα, το απόγευμα της 14^{ης} Ιουλίου σημειώθηκε έκρηξη στο διαμέρισμα του καθηγητή της Παντείου Σχολής Σάκη Καραγιωργα, όταν εξεργάγη αυτοσχέδιος εκρηκτικός μηχανισμός στο χέρι του ίδιου¹⁰³ καθώς προηγουμένως δεν είχε υπάρξει έλεγχος και η ανάλογη ρύθμισή του όπως συνέβαινε πάντοτε.¹⁰⁴ Το αποτέλεσμα αυτής της έκρηξης ήταν η πολτοποίηση του χεριού του και η σύλληψη του στο ημιυπόγειο όπου βρισκόταν. Η Ασφάλεια τότε πραγματοποίησε

¹⁰² Β. Φίλιας, *Τα αξέχαστα και τα λησμονημένα*, σ. 108.

¹⁰³ Κείμενα Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Από τον αγώνα του εναντίον της δικτατορίας 1967-1974. σ. 72

¹⁰⁴ Β. Φίλιας, *ό.π.*, σ. 205

ομαδικές συλλήψεις στραμμένες σε όλους εκείνους που κατά καιρούς είχαν προσαχθεί και είχαν αφεθεί ελεύθεροι “ελλείψει στοιχείων”. Ακολούθησαν βασανιστήρια σε μεγάλη κλίμακα ενώ εκείνο που βοήθησε τις έρευνες της Ασφάλειας και οδήγησε στην εξάρθρωση του δικτύου, ήταν ο εντοπισμός αδύνατων κρίκων που λύγισαν κατά την ανακριτική διαδικασία και αποκάλυψαν σημαντικά στοιχεία. Στο σημείο αυτό οφείλουμε να επισημάνουμε, ότι ο αντίκτυπος που δημιουργήθηκε κατόπιν όλων αυτών των συμβάντων στη Δημοκρατική Άμυνα, ήταν πολύ μεγάλος που υπερκάλυπτε σαφώς την επιμονή των οργάνων της χούντας για την επιτυχία που σημείωσαν μέσα από το φιμωμένο Τύπο και Ραδιόφωνο. Το περιστατικό της έκρηξης του αυτοσχέδιου μηχανισμού στο χέρι του Σ.Καράγιωργα, συγκλόνησε την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη και αποτέλεσε μάλιστα μεγάλο κίνητρο για τη διαμόρφωση αντιχουντικού κλίματος στο Συμβούλιο της Ευρώπης.¹⁰⁵ Επιπροσθέτως, ενώ μέχρι πρότινος το τυραννικό καθεστώς ισχυριζόταν ότι δεν υπήρχαν άλλοι εχθροί του πέρα από τους κομμουνιστές και κάποιους ματαιόδοξους, πλέον βρισκόταν αντιμέτωπος με σοβαρότερους -απ’ ότι περίμενε- αντιπάλους και οι κινήσεις του προκειμένου να τους παρουσιάσει ως τρομοκράτες, λειτούργησαν τελικά ενάντια του όπως διαπιστώθηκε και μεταγενέστερα.

Έναν χρόνο μετά στις 27/3/1970 άρχισε στο Έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών, η δίκη όλων όσων είχαν συλληφθεί για την υπόθεση της αντιστασιακής οργάνωσης οι οποίοι έφταναν συνολικά στους 35. Ειδικότερα, παραπέμφθηκαν ο Αντιστράτηγος Ε.Α., Γ.Ιορδανίδης, ο καθηγητής Σ.Καράγιωργας, ο υφηγητής της Νομικής Γ.Α.Μαγκάκης, οι δικηγόροι Χ.Πρωτοπαπάς, Ε.Δελούκας, Δ.Κονάρης και άλλοι. Στο εδώλιο του κατηγορουμένου, κάθισαν ο Β.Φίλιας και ο Σ.Παπασπηλιόπουλος οι οποίοι φέρονταν ως οι ιδρυτές της Δημοκρατικής Άμυνας. Ο Β.Φίλιας κατηγορείται για μία σειρά εκρήξεων σε διάφορες τοποθεσίες αλλά και για διανομή προκηρύξεων και παράνομης στρατολογίας. Το χουντικό καθεστώς ενώ ζητούσε να καλυφθεί η δίκη από τις εφημερίδες χωρίς περιορισμούς για να δώσει την εντύπωση ‘πορεία εκδημοκρατισμού’ και θεωρούσε επίσης ότι η κοινή γνώμη θα σχηματίσει κακή γνώμη για τους ‘τρομοκράτες’ μέσα από τις καταθέσεις, τελικά η προσπάθειά του δεν πέτυχε. Η κατάθεση δηλώσεων-καταγγελιών βασανιστηρίων από τους: Σ.Καράγιωργα, Γ.Α.Μαγκάκη, Ν.Κωνσταντόπουλο και Ι.Βασιλείου, προκάλεσε τρομακτική εντύπωση στη συνείδηση του ελληνικού λαού εις βάρος του καθεστώτος. Από την άλλη πλευρά, ως μάρτυρες υπεράσπισης κατέθεσαν μεταξύ άλλων οι Π.Κανελλόπουλος, Γ.Μαύρος, Κ.Παπακωνσταντίνου, Γ.Ράλλης.

Κατά την εξέλιξη των γεγονότων αυτών, είναι σημαντικό να παραθέσουμε μέρος της κατάθεσης του Παναγιώτη Κανελλόπουλου στη δίκη, η οποία χαρακτηριζόταν για την υπερασπιστική της γραμμή. Ο ίδιος μάλιστα δεν κατέθεσε μόνο υπέρ κάποιων κατηγορούμενων αλλά ολόκληρη η κατάθεσή του στάθηκε καταπέλτης εναντίον του καθεστώτος.¹⁰⁶ Αρχικά, κατά την ακροαματική του διαδικασία ανέφερε πως θα κατέθετε υπέρ του Ιορδανίδη, Πρωτοπαπά και Μαγκάκη τους οποίους γνώριζε πολύ καλά επί σειρά ετών. Με τον στρατηγό Ιορδανίδη, είχε συνεργασθεί πολύ στενά και ιδιαίτερα στη Μ.Ανατολή όταν ο Κανελλόπουλος τον τοποθέτησε στην υπηρεσία πληροφοριών. Ανέφερε χαρακτηριστικά: “Πρέπει να σας πω ότι οι υπηρεσίες που

¹⁰⁵ Στο ίδιο, σ.207

¹⁰⁶ Κείμενα Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Από τον αγώνα του εναντίον της δικτατορίας 1967-1974. σ 73

προσέφερε από τη θέση αυτή ήσαν πολύτιμες. Την 5^η Ιουλίου του 1942 μου δόθηκε η ευκαιρία να εκτιμήσω και την ευψυχία του όταν μετέβην συνοδευόμενος από αυτόν και δυο άλλους αξιωματικούς, εις την περιοχή των πολεμικών επιχειρήσεων. Εκεί ευρέθημεν, ξαφνικά, μεταξύ δυο πυρών, και, παρόλον τον κίνδυνον, ο Ιορδανίδης παρέμεινε ατάραχος, δίδοντας μας έτσι την ευχέρειαν να μιμηθούμε την στάσιν του''. Ως προς την πολιτική προσέγγιση του κατηγορούμενου, αν και είχε υπάρξει αντίθετος με τη θέση και στάση του μάρτυρα υπεράσπισης, αυτό δεν στεκόταν εμπόδιο ώστε να μην τον θεωρούσε ως έναν άριστο αξιωματικό και τίμιο άνδρα.

Ακολούθως, όσον αφορά τον κατηγορούμενο Χ.Πρωτοπαπά, ο Κανελλόπουλος δήλωσε πως υπήρξε μέλος του Εθνικού Ενωτικού Κόμματος όπου ο μάρτυρας είχε ιδρύσει το 1935. Στο άκουσμα της πληροφορίας ότι ο Πρωτοπαπάς χαρακτηριζόταν ως κομμουνιστής, απόρησε γιατί κάτι τέτοιο του φάνταζε αρκετά περίεργο. Δικαιολόγησε όμως την απορία του λέγοντας πως στη χώρα μας υπήρχε πάντα η σύγχυση εννοιών και λέξεων. Συμπεραίνοντας από τα όσα κατέθεσε στο ακροατήριο, ο Κανελλόπουλος εξέφρασε πως ο κατηγορούμενος υπήρξε γενναιότατος στην περίοδο της Κατοχής και κατόπιν *''έπραξε στο ακέραιο το καθήκον του και μετά ακολούθησε τον δρόμο που διάλεξε ο ίδιος''*. Εν συνεχεία, ο τρίτος κατηγορούμενος για τον οποίο κατέθεσε υπέρ ο Π.Κανελλόπουλος, ήταν ο Α.Γ.Μαγκάκης. Ο Μαγκάκης κατά τα λεγόμενα του μάρτυρα, ασχολήθηκε με την επιστήμη του δικαίου βαθύτερα ενώ η εκλογή του ως καθηγητή, τον καθιστούσε έναν σοβαρό επιστήμονα. Το ηθικό του ανάστημα, ήταν αυτό που υπερτερούσε σε εκείνον. Περνώντας στην ανακριτική διαδικασία, σε ερώτηση του προέδρου του δικαστηρίου για το εάν η ρίψη βομβών θεωρούταν κατά την κρίση του επιτρεπτή, ο μάρτυρας αναφέρει σε αντιπαράθεση τη νύχτα της 21^{ης} Απριλίου, όταν εισέβαλαν στρατιώτες στην οικία όπου διέμενε και προτάσσοντας τα όπλα τους τον συνέλαβαν. Η βία έφερεν τη βία και κατά συνέπεια η ευθύνη δεν αφορούσε τους κατηγορουμένους αλλά το ίδιο το χουντικό καθεστώς. Τόνισε πως *:''Η χρήση βίας δεν είναι επιτρεπτή, δεν είναι νοητή όπου υπάρχουν άλλοι τρόποι εκδηλώσεως του φρονήματος. Είναι αδιανόητη η χρήση βίας στα δημοκρατικά πολιτεύματα γιατί η Δημοκρατία δεν έχει ανάγκη από Αντίσταση.* Με βάση την προαναφερθείσα μαρτυρική κατάθεση του Παναγιώτη Κανελλόπουλου στη δίκη που διεξήχθη τον Μάρτιο του 1970, διαπιστώνουμε πως σε ένα τυραννικό καθεστώς στο οποίο κυριαρχεί η ωμή βία και οι παράνομες πράξεις που βλάπτουν την πολιτική ζωή της χώρας, είναι σχεδόν αναπόφευκτο να μην υπάρξει αυτή η αντίδραση που προερχόταν από τις αντιστασιακές οργανώσεις που είχαν ιδρυθεί. Μέσα από τις δύο οργανώσεις που εξετάσαμε, παρατηρήσαμε ότι δραστηριοποιήθηκε μεγάλη μερίδα ατόμων που με συντονισμένες ενέργειες προσπάθησαν να εκφράσουν τη δυσαρέσκεια και την εναντίωσή τους τους για το καθεστώς.

Συνεχίζοντας τη μελέτη και εξέταση των αντιστασιακών οργανώσεων που έδρασαν κατά τη διάρκεια της επταετίας 1967-1974, θα σταθούμε σε αυτό το σημείο στο Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα ή αλλιώς ΠΑΚ. Το ΠΑΚ ιδρύθηκε από τον Ανδρέα Παπανδρέου στις 26 Φεβρουαρίου του 1968, με αρχική ονομασία την ‘‘Πανελλήνια Απελευθερωτική Κίνησης’’ όπου απώτερος σκοπός του ήταν η δυναμική και συντονισμένη αντίσταση απέναντι στη δικτατορία. Οι διακηρυκτικοί ‘‘Στόχοι του Αγώνα του ΠΑΚ’’¹⁰⁷ συμπυκνώθηκαν στο τετράπτυχο Εθνική Ανεξαρτησία-Λαϊκή Κυριαρχία-Κοινωνική Δικαιοσύνη-Δημοκρατική Διαδικασία, με τελικό σκοπό την εγκαθίδρυση μιας ‘‘νέας ελληνικής σοσιαλιστικής δημοκρατίας’’ μετά την ανατροπή του δικτατορικού καθεστώτος. Για τον εμπνευστή και ιδρυτή του ΠΑΚ, ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας, συνιστά το πρώτο αναγκαίο στάδιο το οποίο θα είναι εκείνο που θα οδηγήσει στην αποτίναξη της ξένης εξάρτησης από τη χώρα, καθώς ο Παπανδρέου θεωρούσε τη χούντα ως ένα αμερικάνικο προϊόν και γι’ αυτόν τον λόγο, ο αντιδικτατορικός αγώνας όφειλε εξ αρχής να λάβει αντιιμπεριαλιστικά-αντιαμερικανικά χαρακτηριστικά.¹⁰⁸ Είναι ένας αγώνας που πρέπει να χρησιμοποιήσει ‘‘όλα τα μέσα’’ εννοώντας ακόμη και την αντιστασιακή ένοπλη βία, προκειμένου να τερματίσει τους δεσμούς αποικιακής εξάρτησης που οι ΗΠΑ είχαν επιβάλλει στην Ελλάδα σύμφωνα με τις απόψεις του ιδρυτή της οργάνωσης. Σε ένα από τα σημαντικότερα πολιτικά κείμενα που συνέταξε και κατόπιν δημοσιοποίησε ο Α. Παπανδρέου για το ζήτημα αυτό, έθεσε με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο στις υπόλοιπες αντιστασιακές οργανώσεις την προβληματική του εθνικό-απελευθερωτικού χαρακτήρα, τονίζοντας πως επρόκειτο για ένα θέμα μείζονος σημασίας.

Όσον αφορά τη δράση και την οργάνωση του ΠΑΚ, ήταν σχετικά περιορισμένη στο εσωτερικό παρά τον ηρωισμό που επέδειξαν τα μέλη του ΠΑΚ-εσωτερικού πολλά από τα οποία μάλιστα διώχθηκαν από το τυραννικό καθεστώς, ενώ στο εξωτερικό και ιδιαίτερα στις δυτικές ευρωπαϊκές χώρες, η παρουσία του Ανδρέα Παπανδρέου στα διάφορα διεθνή φόρουμ, ήταν σημαντική καθώς μετέφερε το κλίμα που επικρατούσε στην Ελλάδα και εξέφραζε παράλληλα τη συμπαράσταση πολλών φιλελλήνων στον ελληνικό αντιδικτατορικό αγώνα. Με ιδιαίτερη παρουσία στη Δυτική Γερμανία και συγκεκριμένα με τριάντα τουλάχιστον τοπικές οργανώσεις σε όλη τη χώρα, το ΠΑΚ ως καθοδηγητής της οργάνωσης ‘‘Φίλοι του ΠΑΚ’’ (μαζική οργάνωση βάσης με σημαντικό ποσοστό συμμετοχής εργατών και φοιτητών), ανέπτυξε μικρότερη ή μεγαλύτερη δραστηριότητα σε χώρες όπως τη Σουηδία, τη Δανία, τη Νορβηγία, τις ΗΠΑ, τον Καναδά και την Αυστραλία.¹⁰⁹ Ως προς τις διακηρύξεις που ανακοίνωσε το ΠΑΚ, το Εθνικό Συμβούλιο του ΠΑΚ στις 12/06/1971¹¹⁰ καθόρισε αφενός τους όρους που πρέπει να πληροί η ενότητα των ελληνικών αντιστασιακών δυνάμεων προκειμένου να συμβάλει αποτελεσματικά στον απελευθερωτικό αγώνα και αφετέρου τα πλαίσια μέσα στα οποία θα δεχθεί το ΠΑΚ να συνεργασθεί με άλλη αντιστασιακή οργάνωση. Συγκεκριμένα, το ΠΑΚ ήταν έτοιμο να συνεργασθεί με κάθε οργάνωση που χαρακτήριζε τον αγώνα του ελληνικού

¹⁰⁷ ΠΑΚ. *Ντοκουμέντα 1972-74*

¹⁰⁸ Α. Πανταζόπουλος, *Για το λαό και το έθνος. Η στιγμή του Ανδρέα Παπανδρέου 1965-1989*. δεύτερο μέρος κεφ. 1 και 2

¹⁰⁹ Στο ίδιο

¹¹⁰ Α. Παπανδρέου, *Η δημοκρατία στο απόσπασμα*, σ530

λαού ως εθνικοαπελευθερωτικό, σεβόταν την αρχή τη λαϊκής κυριαρχίας και πρέσβευε την ιδέα πως ο μοναδικός δρόμος για την απελευθέρωση της Ελλάδας είναι η δυναμική αναμέτρηση με τις δυνάμεις της κατοχής, εγχώριες και ξένες.

Από την άλλη πλευρά, στην οργάνωση και διάρθρωση του ΠΑΚ εσωτερικού σύμφωνα με την άποψη του Δαμιανού Βασιλειάδη (βασικού στελέχους του ΠΑΚ Δυτικής Γερμανίας) παρατηρούνταν ένας βαθμός ανομοιογένειας. Υπήρχαν τέσσερις διαφορετικές ιδεολογικές τάσεις που χαρακτήριζαν το ΠΑΚ εσωτερικού. Η πρώτη τάση, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ‘κεντρώα’, ατύπως σοσιαλδημοκρατική, η δεύτερη έτεινε κυρίως προς ‘μαρξιστικές μεθόδους’ στραμμένη προς τον ‘επιστημονικό σοσιαλισμό’ ενώ η τρίτη αναγνωριζόταν στον ‘μαρξισμό-λενινισμό’ και αναπτύχθηκε κυρίως στη φοιτητική νεολαία της οργάνωσης στην Ιταλία. Η τέταρτη και τελευταία τάση, αμφισβητούσε πλήρως τις επαναστατικές θεωρίες περί μαρξισμού, λενινισμού κ.ά. και αναζητούσε νέες θεωρίες που να ανταποκρίνονται στη ‘νέα φάση’ τόσο του καπιταλισμού όσο και του υπαρκτού σοσιαλισμού.¹¹¹ Ο ίδιος μάλιστα, ισχυρίστηκε πως όλες οι κινήσεις του Α.Παπανδρέου από τότε που κατήλθε στην πολιτική, είχαν στόχο την κατάκτηση της εξουσίας: *‘Από αυτόν τον στόχο δεν παρεξέκλινε καθόλου. Η κατάκτηση και νομή της εξουσίας αποτελούσε την προσωπική του στρατηγική. Μόνο για τακτικούς λόγους φαινόταν ότι ακολουθεί καμιά φορά πιθανόν άλλη ή διαφορετική πορεία. Η στρατηγική του αυτή δεν είχε τυχαίο ή συγκυριακό χαρακτήρα.’*¹¹²

Η δημιουργία αντιστασιακών πυρήνων του ΠΑΚ στο εσωτερικό μπορούσε να λεχθεί ότι αντιμετώπιζε προβλήματα παρά τις προσπάθειες που καταβάλλονταν από τα μέλη της. Στα λεγόμενα του Β.Φίλια διαπιστώνουμε την παρακώλυση της αντιστασιακής δράσης που οφειλόταν κυρίως σε δύο λόγους. Ο πρώτος λόγος αφορούσε τον ίδιο τον Α.Παπανδρέου, που όπως παρατηρήσαμε και παραπάνω, ενδιαφερόταν για την εξουσία και ειδικότερα για το πώς θα εξασφάλιζε την πορεία του σε αυτήν μετά την δικτατορία ενώ το αντιστασιακό θέμα ερχόταν σε δεύτερη μοίρα στα σχέδιά του. Ο δεύτερος λόγος που εμπόδιζε την περαιτέρω εξέλιξη των αντιστασιακών πυρήνων του ΠΑΚ, ήταν το γεγονός ότι τα άτομα που θα συνασπίζονταν γύρω από το ΠΑΚ εσωτερικού, ήταν στην πλειοψηφία τους ακατάλληλοι και ανέντιμοι ακόμη να αναλάβουν τις ευθύνες μιας αντιστασιακής οργάνωσης και τους κινδύνους που σαφώς θα αντιμετώπιζαν.¹¹³

Απέναντι σε αυτήν την κατάσταση, ο Α.Παπανδρέου έδωσε εντολή να ενεργοποιηθεί πυρήνας του ΠΑΚ με παλαιά στελέχη της Ένωσης Κέντρου ο οποίος είχε ήδη συγκροτηθεί το 1968 από τον Ι.Αλευρά. Στον πυρήνα αυτόν στρατολογήθηκαν μέλη όπως: ο Ν.Βγενόπουλος, ο Α.Κουτσόγιωργας, ο Ι.Κορωναίος, ο Α.Φραγκιάς, ο Γρ.Κασιμάτης, ο Στ.Κρητικός και άλλοι, ενώ η κυρίαρχη παρουσία στο σχηματισμό ήταν αυτή του Ξ.Πελοποννήσιου. Η ανάγκη για δράση ήταν επιτακτική και γι’ αυτόν τον λόγο τέθηκε το ζήτημα συγκρότησης ομάδων κρούσης και της στρατολόγησης νεότερων σε ηλικία μελών οι οποίοι όπως ήταν λογικό θα μπορούσαν να αναλάβουν μια δυναμικότερη δράση. Σε συγκέντρωση

¹¹¹ Δ.Βασιλειάδης, *Ο μύθος του Ανδρέα*. σ 179-180

¹¹² Στο ίδιο, σ 221

¹¹³ Β.Φίλιας, *Τα αξέχαστα και τα λησμονημένα*. σ 259

που πραγματοποιήθηκε το Φθινόπωρο του 1970 ανάμεσα στα βασικά στελέχη του πυρήνα, εκφράστηκαν αντιρρήσεις για το εάν θα μπορούσε κάτι τέτοιο να τελεσφορήσει ενώ είχαν υπογραμμίσει πως ο σχηματισμός τους δεν ήταν καν ακόμη σε θέση να διακινήσει έντυπο υλικό.

Βέβαια το χουντικό καθεστώς, είχε εντοπίσει κάποιες από τις δραστηριότητές τους αλλά δεν είχε προχωρήσει σε συλλήψεις καθώς σύμφωνα και με τη μαρτυρία αργότερα του Ξ.Πελοποννήσιου και του Στ.Κρητικά, *“δεν ενυπήρχε σοβαρός βαθμός επικινδυνότητας.”*¹¹⁴ Τα γεγονότα ανατρέπονται όταν στις 3/10/1970 ο Ι.Κορωναίος τοποθέτησε αυτοσχέδια βόμβα δικής του κατασκευής στον Εθνικό Κήπο (πολύ κοντά στα παλαιά ανάκτορα) τη στιγμή που ο δικτάτορας Γ.Παπαδόπουλος συνομιλούσε με την Αμερικανή υπουργό Άμυνας. Η έκρηξη επιτυγχάνεται αλλά ο Ι.Κορωναίος δεν προλαβαίνει να διαφύγει έγκαιρα και τελικά συλλαμβάνεται. Την υπόθεση ανέλαβε η ΕΣΑ η οποία προβαίνει σε στενές παρακολουθήσεις των μελών της οργάνωσης ενώ έναν μήνα αργότερα προχώρησε σε μαζικές συλλήψεις. Αρκετοί από τους κρατούμενους υπεβλήθησαν σε σκληρές δοκιμασίες με χαρακτηριστικό παράδειγμα τον Ξ.Πελοποννήσιο, το οποίο τον ανάγκασαν να στέκεται για πολλές ημέρες όρθιος χωρίς νερό.¹¹⁵

Λίγους μήνες μετά και συγκεκριμένα στις 30/01/1971, ο αρχηγός του ΠΑΚ Ανδρέας Παπανδρέου, απηύθυνε ομιλία σε μεγάλη συγκέντρωση Ελλήνων στο Μόντρεαλ του Καναδά μέσα από την οποία επιθυμούσε να τοποθετηθεί και να δώσει κάποιες βασικές κατευθύνσεις για τη διεξαγωγή του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Αρχικά ο Α.Παπανδρέου, τόνισε πως είχαν μεγάλη σημασία τα όσα σκόπευε να ανακοινώσει και ευελπιστούσε πως θα γίνονταν άμεσα γνωστά στους Έλληνες της σκλαβιάς όπως επισήμανε χαρακτηριστικά.¹¹⁶ Σε πρώτο στάδιο, ο αρχηγός του ΠΑΚ στάθηκε σε ένα κρίσιμο για εκείνον σημείο το οποίο αφορούσε τη συμπαράσταση της αμερικανικής κυβέρνησης στη χούντα μέσα από τις στρατιωτικές βάσεις που η ίδια είχε εγκαθιδρύσει στην Ελλάδα. Η ανακοίνωση της παραπάνω συμφωνίας, δημοσιοποιήθηκε στις 22/09/1970 και σηματοδοτούσε σύμφωνα με τα λεγόμενά του την ταύτιση της κυβέρνησης Νίξον με τη βάνουση δικτατορία στον ελλαδικό χώρο.¹¹⁷ *“Αυτή ακριβώς, την ώρα που μιλούμε, μια σειρά επίλεκτων ανδρών, με θάρρος, με λεβεντιά, με δημοκρατική συνείδηση, βρίσκονται στις φυλακές, πιασμένοι τους τελευταίους μήνες, τις τελευταίες εβδομάδες... Γνωρίζουμε πως ο Γιάννης Αλευράς, που είναι χρόνια εξορία, μεταφέρθηκε στη Μπουμπουλίνας για ανακρίσεις. Ο Κόκκινος και ο Πελοποννήσιος βρίσκονται ανάμεσα σ αυτούς που βασανίζονται σήμερα. Αυτό είναι το καθεστώς στην Ελλάδα. Βάνουσο, ξενόδουλο, αμείλικτο, τυραννικό. Αυτό το καθεστώς νομιμοποίησε η κυβέρνηση Νίξον, προασπίζοντας τα δικά της συμφέροντα στο Μεσογειακό χώρο”*. Ο Α.Παπανδρέου σε επόμενο σημείο της ομιλίας του, υπογράμμισε πως η Ελλάδα τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή βρισκόταν κάτω από ξένη κατοχή με τις στολές των αξιωματικών όμως να είναι ελληνικές, τοποθετώντας με τον τρόπο αυτόν το πρόβλημα ως ζήτημα εθνικής ύπαρξης. Και το εξηγεί αυτό,

¹¹⁴ Στο ίδιο, σ.265

¹¹⁵ Στο ίδιο, σ.266

¹¹⁶ Α.Παπανδρέου, ό.π., σ 531

¹¹⁷ Στο ίδιο, σ 532

λέγοντας πως ο δικτάτορας Γ. Παπαδόπουλος είναι το πiónι της αμερικανικής κυβέρνησης ενώ η χούντα είναι η προέκταση της CIA και του Πενταγώνου.¹¹⁸

Προχωρώντας στην ομιλία του, ο Α. Παπανδρέου σκιαγραφεί τις κινήσεις που οφείλει να ακολουθήσει ο ελληνικός λαός προκειμένου να αποδεσμευτεί από το χουντικό καθεστώς. Οι Έλληνες της διασποράς πρέπει να αντιταχθούν ενωμένοι, αδιαφορώντας για τις πολιτικές τους ιδεολογίες και έχοντας ως μοναδικό σκοπό τον απελευθερωτικό αγώνα. Όσον αφορά την ίδια την οργάνωση του ΠΑΚ, ο αρχηγός του αναφέρει τα εξής: *‘‘Να περάσουν οι θέσεις μας παντού, όπου μπορεί να φθάσει ανθρώπινη φωνή, όπου μπορεί να κυκλοφορήσει έγγραφο και τυπωμένο χαρτί. Πρέπει να διαφωτισθεί ο λαός μας. Πρέπει να γίνει συνείδηση στον κάθε Έλληνα πως μιλάμε και δρούμε σαν εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα. Πως δεν είμαστε πολιτική κίνηση. Έχουμε περιορισμένα χρονικά περιθώρια, αν δεν θέλουμε να δούμε την Ελλάδα μας Ισπανία ή Πορτογαλία.’’* Ο Α. Παπανδρέου υπογραμμίζει πως ο αγώνας ενάντια στη δικτατορία είναι δύσκολος και οι συμμαχίες με τις χώρες της δυτικής Ευρώπης λ.χ. με τη Γερμανία, θα διαδραματίσουν καθοριστικό ρόλο.

Φτάνοντας στο τελευταίο μέρος της ομιλίας του, ο Παπανδρέου θέτει ένα ζήτημα μείζονος σημασίας που δεν είναι άλλο από το κύμα μετανάστευσης Ελλήνων στο εξωτερικό, οι οποίοι τρέπονται πραγματικά σε φυγή προκειμένου να αναζητήσουν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης όταν η ίδια τους η χώρα τους τις στερεί. Κατηγορεί λοιπόν το χουντικό καθεστώς λέγοντας πως οδηγεί το ελληνικό έθνος στη γενοκτονία, γεγονός που εάν συνεχιστεί, θα προκληθεί ανεπανόρθωτη ζημιά. Καταλήγοντας ο Α. Παπανδρέου, επισημαίνει πως όλοι οφείλουν να σέβονται *‘‘τα παιδιά της αντίστασης, που προσφέρουν τη ζωή τους, την οικογένειά τους, τη λευτεριά τους. Ρωτήσαμε πόσοι στη Λέρο, στην Αλικαρνασσό, στην Κέρκυρα έχουν αφήσει τις οικογένειές τους να λιμοκτονούν; Ρωτήσαμε πώς τα βγάζει πέρα η γυναίκα του Καραγιωργα, πώς τα βγάζει πέρα η μάνα του Παναγούλη;’’* Συμπεραίνει πως είναι καθήκον όλων των Ελλήνων να αγωνιστούν για την πατρίδα αλλά και για τις μέλλουσες γενιές¹¹⁹.

Μετά την πάροδο ενός χρόνου περίπου, ακολούθησε η δίκη για τα μέλη της αντιστασιακής οργάνωσης του ΠΑΚ, η οποία αποτέλεσε και την τελευταία μεγάλη δίκη στην περίοδο της επταετίας με συνολικά 15 κατηγορούμενους (Η λεγόμενη δίκη των 15, Μάρτιος 1972) Πολιτικά πρόσωπα και σημαντικές προσωπικότητες κατέθεσαν ως μάρτυρες υπεράσπισης μεταξύ των οποίων ο Π. Κανελλόπουλος, ο Γ. Μάυρος, ο Π. Παπαληγούρας, ο Ι. Κουτσοχέρας και άλλοι. Η γραμμή που ακολούθησε το χουντικό καθεστώς ήταν να επιμένει να παρουσιάσει την οργάνωση του ΠΑΚ ως ένα επικίνδυνο τρομοκρατικό σχηματισμό υπό την καθοδήγηση του Α. Παπανδρέου. Στο σημείο αυτό, αξίζει να παρουσιάσουμε μέρος της μαρτυρικής κατάθεσης του Παναγιώτη Κανελλόπουλου που εκπροσώπησε την υπερασπιστική γραμμή.

Αρχικά ο Κανελλόπουλος ως πρώτος μάρτυρας υπεράσπισης που κατέθεσε, δήλωσε πως γνώριζε από το παρελθόν τους κατηγορούμενους και θεωρούσε πως ήταν εφικτό τόσο το κοινό όσο και τα όργανα του δικαστηρίου να κατανοήσουν το ποιόν αυτών

¹¹⁸ Στο ίδιο, σ 535

¹¹⁹ Στο ίδιο, σ 541

των ανθρώπων μέσα από τα λεγόμενά του.¹²⁰ Όσον αφορά τον Ξ.Πελοποννήσιο, τόνισε πως επρόκειτο για άριστο διευθυντή Υπουργείου που κατά τη διάρκεια της πολιτικής του σταδιοδρομίας, είχε την ευκαιρία να διαπιστώσει την αξία του. Τον κατηγορούμενο Ν.Βγενόπουλο τον είχε γνωρίσει ως μαθητή το 1946 και η μετέπειτα εξέλιξή του ήταν εξαιρετική κατά την άποψή του. *''...Γνωρίζω καλώς τον άνθρωπον και το περιβάλλον του και ό,τι έπραξε το έπραξε ως και οι λοιποί κατηγορούμενοι, από αγνά ιδεώδη και ιδεολογικές αρχές. ''* Για τον κατηγορούμενο Α.Φραγκιά, επεσήμανε πως στη διάρκεια της κατοχής εκπλήρωσε το καθήκον του στην αεροπορία, αντιμετωπίζοντας σοβαρούς κινδύνους για τη σωματική του ακεραιότητα. Υπογράμμισε πως ήταν καθήκον όλων να ανατρέχουν σε γεγονότα που διαδραματίστηκαν στο παρελθόν και να μην πιστεύεται εσφαλμένα από κάποιους ότι η Ιστορία ξεκινούσε στις 21/4/1967. Απευθυνόμενος στα μέλη του στρατοδικείου, ο Κανελλόπουλος ανέφερε : *''Όταν λοιπόν Κύριοι στρατοδίκαι τέτοιο είναι το παρελθόν των ανθρώπων αυτών, τι είναι δυνατόν να τους εκίνησεν εις τας αποδιδομένας εις αυτούς πράξεις ; Φρονώ ότι μόνον ιδεολογικά μπορούν να θεωρηθούν τα κίνητρα ''*. Ο μάρτυρας κατόπιν προέβη σε μια αξιοσημείωτη δήλωσή του λέγοντας ότι η βία γεννά βία και συνεπώς σε ένα καθεστώς στο οποίο δεν εξασφαλίζεται το δικαίωμα της ελευθερίας στους πολίτες του, οι κίνδυνοι που υπάρχουν θα μεγαλώνουν. Μπορούμε να συμπεράνουμε πως για τον Κανελλόπουλο και στην περίπτωση της δίκης που εξετάσαμε, οι πραγματικοί υπαίτιοι ήταν οι χουντικοί και όχι οι άνθρωποι που προσπαθούσαν να εκφράσουν την αντίδραση τους για τις άνομες πράξεις που διέπραττε το καθεστώς. Όσο διαρκούσε η παραμονή τους στην εξουσία, θα υπήρχαν και οι ανάλογες ενέργειες από την πλευρά των αντιστασιακών οργανώσεων και μόνο όταν ερχόταν ξανά η πραγματική και γνήσια Δημοκρατία θα επικρατούσε και πάλι η ομαλότητα στη χώρα. Η βαθιά του πίστη στα ιδανικά της Ελευθερίας και της Δημοκρατίας αποτυπώνονται σε πολλές περιστάσεις στις οποίες δεν χάνει την ευκαιρία να εκφράσει την εναντίωσή του απέναντι στη δικτατορία.

¹²⁰ Κείμενα Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Από τον αγώνα του εναντίον της δικτατορίας 1967-1974. σ 106

4^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

‘‘Αντιστασιακές οργανώσεις και η συμβολή τους στις μαζικές κινητοποιήσεις απέναντι στη δικτατορία. Η περίπτωση του φοιτητικού κινήματος και οι καταλήψεις στους πανεπιστημιακούς χώρους της Νομικής και του Πολυτεχνείου’’.

Από την πρώτη κιόλας στιγμή που ξέσπασε το πραξικόπημα στις 21 Απριλίου του 1967, οι Έλληνες σπουδαστές των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, βρίσκονταν στις επάλξεις του αντιφασιστικού αγώνα κάνοντας φανερή τη δυσαρέσκειά τους. Ήδη την ίδια μέρα οι φοιτητές του πανεπιστημίου των Ιωαννίνων, έσπευσαν να διαδηλώσουν την αντίθεσή τους στη στρατιωτική δικτατορία.¹²¹ Ιδρύουν τις οργανώσεις ‘Ρήγας Φεραίος’, Αντι-ΕΦΕΕ, ΠΑΚ, ‘Πατριωτικό Μέτωπο’, κ.ά. ενώ στα τέλη του 1970, ιδρύεται από φοιτητές της Αθήνας η Ελληνοευρωπαϊκή Κίνηση Νέων(ΕΚΙΝ) η οποία αν και αναπτύσσει πλούσια δραστηριότητα τόσο στον πολιτικό όσο και στον πολιτιστικό χώρο ,τελικά διαλύεται από τη χούντα το 1973 με την αιτιολογία ότι ‘εξετράπη του σκοπού της’. Οι παράνομες οργανώσεις που έως και το 1969 έκαναν αισθητή την παρουσία τους, δεν είχαν καταφέρει να δημιουργήσουν σοβαρά προβλήματα στο καθεστώς και να επηρεάσουν τις πολιτικές εξελίξεις κατά την επταετία 1967-1974. Η δράση τους είχε περιοριστεί κυρίως σε συνθήματα, προκηρύξεις, ανακοινώσεις και σε ανώδυνες, για το καθεστώς, εκρήξεις βομβών¹²², ενώ η σοβαρότερη δυναμική ενέργεια που είχε προκληθεί, ήταν η απόπειρα δολοφονίας του Α.Παναγούλη κατά του Γ.Παπαδόπουλου. Η αυστηρή πειθαρχία καθώς και η συνωμοτική μυστικότητα που απαιτούσε η επιβίωση για ένα παράνομο κίνημα, ήταν άγνωστες έννοιες στους φοιτητές, ενώ δεν γνώριζαν ή μάλλον δεν μπορούσαν να κατανοήσουν πλήρως τα όπλα των αντιπάλων τους. Αρχικά, τα μόνα που ζητούσαν σύμφωνα με ένα συγκινητικό τους σύνθημά τους, ήταν ‘ψωμί-παιδεία-ελευθερία’, όπου στη συνέχεια και συγκεκριμένα στις καταλήψεις που έλαβαν χώρα στους πανεπιστημιακούς χώρους της Νομικής Σχολής και του Πολυτεχνείου, ο υπέρμετρος ενθουσιασμός αλλά και η δυσφορία τους για το καθεστώς, θα τους οδηγήσει σε συνθήματα όπως: ‘Κάτω η επιστράτευση’, ‘δεν περνάει ο φασισμός’, ‘έξω οι Αμερικάνοι’¹²³

Από την πλευρά της η χούντα, προσπάθησε να κάνει επίδειξη καλής θέλησης απέναντι στο φοιτητικό πληθυσμό μέσα από τη δωρεάν παροχή συγγραμμάτων και την αύξηση θέσεων των φοιτητών στα πανεπιστημιακά ιδρύματα. Όμως τα πάντα διευθύνονταν από την κεντρική εξουσία: τα προγράμματα σπουδών, οι διορισμοί, οι μέθοδοι διδασκαλίας¹²⁴. Προς τα τέλη του 1968 με αρχές 1969, το καθεστώς διενήργησε τη διαδικασία διορισμού διοικήσεων στους συλλόγους, εν αγνοία του φοιτητικού πληθυσμού, με τριετή θητεία έτσι ώστε να μην μπορούσε να τεθεί ζήτημα αλλαγής μέχρι και τη λήξη της θητείας. Οι διορισμένες διοικήσεις των συλλόγων αναφέρεται πως είχαν στενή συνεργασία και καθοδηγούνταν από τους ανθρώπους της χούντας.¹²⁵ Παράλληλα η χούντα μέσα από συντακτικές της πράξεις, έθεσε το νομικό πλαίσιο για την εκκαθάριση της ανώτατης εκπαίδευσης από τους δημοκράτες καθηγητές και υπαλλήλους, κατέλυε κάθε έννοια αυτοτέλειας και αφαιρούσε επίσης, κάθε δικαίωμα αυτοδιοίκησης από τα ΑΕΙ. Αξιοσημείωτο είναι ότι τροποποιούσε το νόμο περί στρατολογίας και στο σχετικό Ν.Δ.720 του 1970 όριζε ότι ο Υπουργός

¹²¹ C.M. Woodhouse, *Η άνοδος και η πτώση των συνταγματαρχών*, σ.186

¹²² Μ.Νικολινάκος, *Αντίσταση και αντιπολίτευση 1967-1974*, σ.22

¹²³ Μ.Παπάζογλου, *Φοιτητικό κίνημα και δικτατορία*, σ.108

¹²⁴ C.M.Woodhouse, *ό.π.*, σ.22

¹²⁵ Μ.Παπάζογλου, *ό.π.*, σ.27

Εθνικής Άμυνας, μπορούσε να προβεί σε διακοπή των χορηγηθέντων αναβολών κατατάξεως, λόγω ειδικών υπηρεσιακών αναγκών ή ακόμα και λόγω μη επίδειξης εθνικής διαγωγής. Με την προαναφερθείσα διάταξη, όπου αργότερα θα συμπληρωθεί με το Ν.Δ.1347 του 1973, η χούντα των συνταγματάρχων φτάνει σε τέτοιο σημείο που θα ξεσηκώσει, όπως είναι εύλογο, τις φοιτητικές μάζες και θα φέρει πλήθος αντιδράσεων στον τομέα της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης. Οι φοιτητές βλέποντας τα δικαιώματά τους να καταπατούνται, περνούν στην ανοιχτή πια διεκδίκησή τους¹²⁶, ζητώντας πρωτίστως να εκλέξουν οι ίδιοι τις διοικήσεις των συλλόγων τους, κάνοντας την αρχή οι φοιτητές της Νομικής Αθηνών και του Μετσόβιου Πολυτεχνείου, οι οποίοι έθεσαν το συγκεκριμένο ζήτημα στις 22 Ιανουαρίου του 1972 επιζητώντας τη σύγκληση γενικών συνελεύσεων για την προετοιμασία εκλογών. Οι κρατούντες, παρενέβησαν αμέσως για να διορίσουν εφορευτική επιτροπή ελεγχόμενη από τους ίδιους αλλά πλέον η φοιτητική εξέγερση είχε αρχίσει να επικεντρώνεται σε άλλες σχολές, φέρνοντας στο προσκήνιο τους φοιτητές της Ιατρικής Αθηνών, τους σπουδαστές της φυσικομαθηματικής κ.ά. Η θητεία των διορισμένων συμβουλίων που θα έληγε το καλοκαίρι του 1972, δεν είχε φέρει στο επίκεντρο την εντολή του Πρωτοδικείου για τη διενέργεια εκλογών, γεγονός που δημιούργησε κύμα προσφυγών στα Πρωτοδικεία.¹²⁷ Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, οι επιτροπές που είχαν διορισθεί από τα δικαστήρια, ανακοίνωσαν ότι οι εκλογές θα έπρεπε να έχουν διεξαχθεί πριν το τέλος του 1972.

Ο φοιτητικός κόσμος, προχώρησε σε μια σειρά εκλογικών συνελεύσεων με την πρώτη να διεξάγεται στις 25 Οκτωβρίου στην Αθήνα για να ακολουθήσουν μέχρι το τέλος του μήνα και άλλες πόλεις, όπως η Πάτρα, η Θεσσαλονίκη και τα Ιωάννινα. Οι συνελεύσεις που πραγματοποιήθηκαν, εμπειρεύσαν αναστάτωση και διαφωνίες εξαιτίας κυρίως των παρεμβάσεων των επιτροπών της χούντας. Από την μια πλευρά, οι φοιτητές ζητούσαν να εγκρίνουν οι ίδιοι δημοκρατικό οργανισμό λειτουργίας των συνελεύσεων, να εκλέξουν τις εφορευτικές επιτροπές που θα διενεργήσουν τις εκλογές, αναδεικνύοντας επίσης και τον πρόεδρο συνέλευσης και από την άλλη πλευρά, οι επόπτες καθηγητές δεν βοηθούσαν επί της ουσίας στη διεξαγωγή αυτών των συνελεύσεων. Προς τα τέλη του Ιανουαρίου του 1973, οι φοιτητές του Πολυτεχνείου άρχισαν την αποχή από τις παραδόσεις των μαθημάτων τους σε ένδειξη διαμαρτυρίας ενώ παράλληλα ξεκίνησαν τις διαδηλώσεις στους δρόμους. Το διάστημα εκείνο, συνελήφθησαν 11 φοιτητές και λίγες μέρες αργότερα διακόπηκε η αναβολή στράτευσης 100 συναδέλφων τους. Η χούντα προχώρησε στο επόμενο νομοθετικό της βήμα με το νόμο 1347/197 τον Φεβρουάριο του ίδιου έτους, ο οποίος συμπλήρωνε προηγούμενα διατάγματα στρατολογίας.¹²⁸ Σύμφωνα λοιπόν με το νέο νόμο, ο υπουργός Εθνικής Άμυνας, μπορούσε να υποβάλει τη διακοπή αναβολής στο στράτευμα για διάφορους λόγους. Επί της ουσίας, ο ίδιος ο Παπαδόπουλος είχε τη δυνατότητα να καλεί τον οποιοδήποτε φοιτητή να υπηρετήσει τη θητεία του. Με την εισαγωγή αυτή του νέου νόμου, δημιουργήθηκαν έντονες αντιδράσεις εκ μέρους του

¹²⁶ Στο ίδιο, σ.27

¹²⁷ Στο ίδιο, σ.29

¹²⁸ Β.Καραμανωλάκης, *Πρώτες σκέψεις για τη μελέτη του παράνομου αντιδικτατορικού τύπου(1967-1974)*, σ.163-176

φοιτητικού κόσμου οι οποίες οδήγησαν στα πρώτα κύματα καταλήψεων στον πανεπιστημιακό χώρο της Νομικής που θα δούμε παρακάτω.

Οι πολλαπλές και έντονες αντιδράσεις που προκάλεσαν οι στρατεύσεις, η δίκη των 11 φοιτητών η οποία εξαιτίας της στάσης που κράτησαν μάρτυρες υπεράσπισης και κατηγορούμενοι στο δικαστήριο μετατράπηκε σε πολιτικό γεγονός λαμβάνοντας σημαντικές προεκτάσεις στον Τύπο, καθώς και οι σοβαρές διαφοροποιήσεις που σημειώθηκαν στο σώμα των καθηγητών, δημιούργησαν ιδιαίτερα ευνοϊκή συγκυρία στην όλο και μεγαλύτερη ανάπτυξη του φοιτητικού κινήματος.¹²⁹ Αρχικά, οι σπουδαστές του Μετσόβιου Πολυτεχνείου, συγκεντρώθηκαν στις 14 Φεβρουαρίου του 1973 στο προαύλιο του ιδρύματος περιμένοντας την απόφαση της γενικής συνέλευσης των καθηγητών που σχετιζόταν με το νόμο 1347/197 και αφορούσε τις στρατεύσεις των φοιτητών. Η συνέλευση αποφάσισε να ζητήσει από το αρμόδιο καθεστώς, να μην εφαρμόσει το άδικο, όπως θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε διάταγμα για τη στράτευση των σπουδαστών και προκειμένου να κατευνάσουν τα πνεύματα και να επανέλθει η ομαλότητα, να διακοπουν οι παραδόσεις των μαθημάτων και να ξεκινήσει τάχιστα η εξεταστική περίοδος. Εκατοντάδες σπουδαστές βρίσκονταν συγκεντρωμένοι στον πανεπιστημιακό χώρο, φωνάζοντας συνθήματα όπως: ‘ελευθερία’, ‘δημοκρατία’, ‘δεν περνάει ο φασισμός’, ‘κάτω η στράτευση’, ενώ σε ολόκληρο το τετράγωνο που περιβάλλει το Μετσόβιο, βρίσκονταν τοποθετημένες ισχυρές αστυνομικές δυνάμεις. Παράλληλα, 300 περίπου φοιτητές της Νομικής Σχολής, κατέφθασαν στο χώρο με σκοπό να δείξουν την αμέριστη συμπαράστασή τους στους συναδέλφους.¹³⁰ Αρκετοί σπουδαστές, ξυλοκοπούνται και συλλαμβάνονται από την αστυνομία, ενώ κάποιοι άλλοι ενημερώνουν τους συγκλητικούς και τους ζητούν την παροχή προστασίας τους προκειμένου να φύγουν. Ο κύριος όγκος όμως του συγκεντρωμένου φοιτητικού πληθυσμού επιθυμούσε να παραμείνει στο προαύλιο και να μην αποχωρήσει, καθώς το Πολυτεχνείο για εκείνους όπως επισημαίνεται, ήταν το ‘δεύτερο σπίτι τους’ και ήθελαν με κάθε τρόπο να το υπερασπιστούν. Οι αστυφύλακες, δεν δίστασαν να εισβάλουν στην αίθουσα της συγκλήτου και στο πρυτανικό γραφείο και να επιτεθούν χτυπώντας φοιτητές και φοιτήτριες, ενώ οι καθηγητές προσπαθούσαν να δώσουν ένα τέλος στην τραγική αυτήν κατάσταση φωνάζοντας: ‘Αφήστε τα παιδιά μας’, ‘Μας καταργήσατε’, ‘Αίσχος, αίσχος’.¹³¹ Μάταια όμως, καθώς οι αστυνομικές δυνάμεις δεν έδειχναν να έχουν διάθεση για υποχώρηση.

Την επόμενη ημέρα, την 15^η Φεβρουαρίου, το δικτατορικό καθεστώς ανήγγειλε τη στράτευση 37 φοιτητών μέσα από ανακοίνωσή του, ξεσηκώνοντας τώρα τη θύελλα διαμαρτυριών τόσο από τους ίδιους τους σπουδαστές, όσο και από τους ηγέτες των πολιτικών κομμάτων, οι οποίοι καταδίκασαν το μέτρο αυτό και ζητούσαν την άμεση κατάργησή του. Σε κοινή δήλωση που προέβησαν οι Π.Κανελλόπουλος, Γ.Μαύρος, Π.Παπαληγούρας, Γ.Ραλλης, Ιω.Ζίγδης και Δ.Παπασπύρου, τόνιζαν πως η τιμωρία των φοιτητών με τον συγκεκριμένο τρόπο (της στράτευσης) θα επέφερε τον πνευματικό θάνατο στους νέους αυτούς, ενώ με σαφή τρόπο υπογράμμιζαν πως επρόκειτο για πρωτοφανή νομοθετικό τερατούργημα που αποτελεί άρνηση κάθε

¹²⁹ Ο.Δαφέρμος, *Φοιτητές και δικτατορία. Το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα 1972-1973*, σ.116

¹³⁰ Μ.Παπάζογλου, *ό.π.*, σ.75

¹³¹ Στο ίδιο, σ.80

έννοιας δικαίου, ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ισότητας μεταξύ των πολιτών.¹³² Το χουντικό καθεστώς από την πλευρά του συνέχισε τις στρατεύσεις επιβάλλοντας την κατάταξη ακόμα 51 φοιτητών στις 16 Φεβρουαρίου. Περισσότεροι από 2.500 φοιτητές της Νομικής και Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών, συγκεντρώθηκαν στον πανεπιστημιακό χώρο της Νομικής στις 16 Φεβρουαρίου του 1973, ζητώντας να τους δοθεί αίθουσα για τη σύγκληση γενικής συνέλευσης, παρουσία βεβαίως των μελών της συγκλήτου και του πρύτανη. Τα συνθήματα όπως: 'κάτω η επιστράτευση', 'δώστε πίσω τα αδέρφια μας', 'ο Γκαντώνας στο στρατό',¹³³ ήταν διάχυτα σε όλο το χώρο του ιδρύματος. Οι φοιτητές αποφάσισαν την αποχή διαρκείας από όλα τα μαθήματα και έδωσαν όρκο πως θα αγωνιστούν για την κατοχύρωση των ακαδημαϊκών τους ελευθεριών και για την ανάκληση των καταπιεστικών νόμων που οδηγούσαν στην παύση των σπουδών των συναδέλφων τους. Λίγο αργότερα, στις 19 Φεβρουαρίου και ενώ οι φοιτητές της Νομικής και Φιλοσοφικής Αθηνών συνέχιζαν την αποχή από τις παραδόσεις των μαθημάτων τους παράλληλα με τους φοιτητές του Πολυτεχνείου οι οποίοι απουσίαζαν από τις δρομολογούμενες εξετάσεις τους, οι επιτροπές δήλωσαν στον Παττακό, πως εάν δεν ικανοποιηθούν τα αιτήματά τους τότε η αποχή θα συνεχιστεί επ' αόριστο. Ο ίδιος τους απάντησε χαρακτηριστικά, πως κάτι τέτοιο αποκλείεται να συμβεί, προσθέτοντας με τόνο κατηγορηματικό πως: 'Το φοιτητικό κίνημα εκδηλώθηκε κατά κομμουνιστικό τρόπο' και επιπλέον ότι 'κίνημα δεν υφίσταται αλλά είναι τεχνητό'.¹³⁴ Οι φοιτητές, στο άκουσμα αυτών των δηλώσεων, εξέφρασαν πως το φοιτητικό κίνημα ήταν πια μια πραγματικότητα και σκόπευαν να μείνουν αμετακίνητοι στις θέσεις τους που αφορούσαν πρώτον τις ελεύθερες γενικές συνελεύσεις για τη συζήτηση των προβλημάτων τους, δεύτερον την ανάκληση του διατάγματος για τη στράτευση των σπουδαστών και τρίτον την αυτονομία των Ανωτάτων Σχολών.

Ο διάλογος δεν τελεσφόρησε και έτσι οι φοιτητές συνεχίζουν την αποχή έως τις 21 Φεβρουαρίου, ημέρα όπου πραγματοποιείται η κατάληψη του κτηρίου της Νομικής από 4.000 περίπου φοιτητές και φοιτήτριες. Στην κατάληψη συμμετέχει πλήθος κόσμου που δεν άνηκε στη σφαίρα του φοιτητόκοσμου, εξελίσσοντας με τον τρόπο αυτόν το φοιτητικό κίνημα. Στην παρούσα λοιπόν χρονική στιγμή το φοιτητικό κίνημα δεν ήταν μόνο του. Είχε την ενεργητική συμπαράσταση διάφορων πολιτών της Αθήνας καταφέροντας να στρέψει πάνω του το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης και να προκαλέσει την κινητοποίηση μερίδας των πολιτών.¹³⁵ Ο αντιδικτατορικός χαρακτήρας του που ήταν έντονος, ήταν το στοιχείο που προκαλούσε το ενδιαφέρον και τη συμπαράταξη των πιο προχωρημένων πολιτικά τμημάτων του αθηναϊκού πληθυσμού. Η δυσαρέσκεια αλλά και η απογοήτευση του κόσμου για το αυταρχικό καθεστώς είχε γίνει φανερή και για τον λόγο αυτόν, η συμμετοχή του ή έστω η έμμεση συμπαράστασή του στον αγώνα των φοιτητών, είχε πάρει μεγάλες διαστάσεις.

Στο χώρο εντός του κτηρίου, η επιτροπή της κατάληψης αποτελούταν από φοιτητές της Νομικής και της Φιλοσοφικής Σχολής, έχοντας ισχυρή πρόσβαση μέλη της

¹³² Στο ίδιο, σ.80

¹³³ Στο ίδιο, σ.82

¹³⁴ Στο ίδιο, σ.88

¹³⁵ Ο.Δαφέρμος, ό.π., σ.120

αντιδικτατορικής οργάνωσης Αντι-ΕΦΕΕ και μικρότερη τα μέλη της οργάνωσης ‘Ρήγας Φεραίος’¹³⁶. Πρέπει να αναφερθεί πως στους εκπροσώπους των φοιτητών της Φυσικομαθηματικής Αθηνών δεν επιτρεπόταν να συμμετάσχουν στην επιτροπή της κατάληψης, καθώς ήταν φορείς διαφορετικών απόψεων όσον αφορά το χαρακτήρα της κατάληψης και επιδίωκαν τη σύγκρουση –με κάθε τρόπο- με το καθεστώς. Ενώ η Αντι-ΕΦΕΕ και ο ‘Ρήγας Φεραίος’, προωθούσαν την άποψη πως η κατάληψη της Νομικής έπρεπε να περιοριστεί κυρίως στα φοιτητικά αιτήματα και να μην είναι έντονος ο πολιτικός αντίκτυπος, ο χαρακτήρας εν τέλει της εκδήλωσης ξεπέρασε κατά πολύ τις προσδοκίες τους. Η κατάληψη είχε έναν καθαρά αντιδικτατορικό χαρακτήρα όπως μπορούσε εύκολα να κατανοηθεί μέσα από τα συνθήματα: ‘Συμπαράσταση λαέ’, ‘Ελευθερία-Δημοκρατία’, ‘Κάτω η χούντα’. Το κέντρο της πρωτεύουσας δονούταν στην κυριολεξία από τα παραπάνω συνθήματα, ενώ στους γύρω χώρους της Νομικής δημιουργούνταν πολλαπλές διαδηλώσεις. Η αστυνομία δεν δίστασε να επιτεθεί και να διαλύσει τις συγκεντρώσεις αυτές, τραυματίζοντας μερίδα διαδηλωτών. Προσπαθούσε να καταστείλει με λάθος χειρισμούς την εξέγερση των σπουδαστών καθώς δεν επιθυμούσε σε καμία περίπτωση να συνεχιστεί η επίδραση της κατάληψης στη συνείδηση του ελληνικού λαού.

Η επιτροπή της κατάληψης στην τελευταία διαπραγματευτική της συνάντηση με τις πρυτανικές αρχές, δήλωνε κάθετη στο αίτημά της για την ανάκληση του διατάγματος που αφορούσε τη στράτευση και με τη σειρά του ο πρύτανης ζητούσε δεκαήμερη προθεσμία προκειμένου να επιδιώξει την πραγματοποίηση της απόφασης των φοιτητών προβαίνοντας σε διάλογο με τον αρμόδιο υπουργό Παιδείας. Έτσι λοιπόν, οι σπουδαστές εγκατέλειψαν το κτήριο ύστερα από 30 ώρες κατάληψής του, γνωρίζοντας πως τουλάχιστον είχαν ήδη επιτύχει μια μεγάλη νίκη η οποία δεν ήταν άλλη από την πρωτόγνωρη μαζικότητα και αγωνιστικότητα του φοιτητικού κινήματος.¹³⁷ Ο χαρακτήρας και η πορεία της κατάληψης της Νομικής μπορεί να ειπωθεί πως δεν καθορίστηκε τόσο από την επιτροπή της ούτε και από τις δύο οργανώσεις (Αντι-ΕΦΕΕ, ‘Ρήγας Φεραίος’). Η αυτονομία του φοιτητικού κινήματος ήταν κυρίως το στοιχείο που υπερίσχυσε και κατάφερε ένα σοβαρό χτύπημα εναντίον του καθεστώτος. Τη νύχτα της 22^{ης} Φεβρουαρίου, οι φοιτητές εξέδωσαν ανακοίνωση στην οποία ανέφεραν πως οι λόγοι που τους οδήγησαν στην κατάληψη του πανεπιστημιακού κτηρίου ήταν η αντίθεσή τους προς το άδικο Ν.Δ. περί στρατεύσεως και η θέλησή τους να διαφυλάξουν ακέραιες τις ακαδημαϊκές τους ελευθερίες και την αυτονομία φυσικά των πανεπιστημίων.

Η εκκένωση του κτηρίου, ήταν αποτέλεσμα της έκκλησης του πρύτανη για δεκαήμερη προθεσμία, ενώ η επόμενη συγκέντρωσή τους θα πραγματοποιούνταν στις αρχές Μαρτίου του ίδιου έτους. Αξίζει σε αυτό το σημείο να σημειωθεί πως τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν καθ’ όλη τη διάρκεια της φοιτητικής εκδήλωσης, δεν παρουσιάστηκαν την επόμενη ημέρα στις εφημερίδες. Ο αντιπρόεδρος της δικτατορίας Στ. Παττακός, είχε προηγουμένως απειλήσει τους ιδιοκτήτες των καθημερινών εντύπων ενημέρωσης πως εάν έμπαιναν στη διαδικασία να προβάλουν με τον οποιοδήποτε τρόπο τα όσα εκτυλίχθηκαν θα τιμωρούνταν με κλείσιμο.¹³⁸ Το

¹³⁶ Στ. Λυγερός, *Φοιτητικό κίνημα και ταξική πάλη στη Ελλάδα*, σ. 220

¹³⁷ Μ. Παπάζογλου, *ό.π.*, σ. 100

¹³⁸ Μ. Παπάζογλου, *ό.π.*, σ. 102

καθεστώς για μια ακόμη φορά, επιχειρούσε τη φίμωση του Τύπου χωρίς όμως επιθυμητά αποτελέσματα καθώς η προσπάθεια των φοιτητών της Αθήνας είχε γίνει γνωστή σε όλον σχεδόν τον ελλαδικό χώρο.

Παρατηρώντας τα όσα προαναφέρθηκαν, διαπιστώνουμε πως τον Φεβρουάριο του 1973, το φοιτητικό κίνημα πέρασε σε νέες μορφές πάλης, όπως ήταν η αποχή από τις παραδόσεις των μαθημάτων τους, οι διαδηλώσεις που κατέληγαν σε συγκρούσεις με τις αστυνομικές αρχές και τελικά την κατάληψη του κτηρίου. Δημιούργησε έντονες ανησυχίες στη στρατιωτική κυβέρνηση, η οποία αναγκαζόταν πια να διαμορφώσει την τακτική της απέναντι στις πανεπιστημιακές αρχές. Στο μεταξύ, οι φοιτητικές κινητοποιήσεις συνεχίζονταν και μετά την κατάληψη, με τους κρατούντες να στρέφονται επίμονα προς την πλευρά του φοιτητικού κινήματος καθώς ήταν ο μόνος επικίνδυνος πολιτικός του αντίπαλος.¹³⁹ Επιπλέον, το δικτατορικό καθεστώς βλέποντας πως και οι καθηγητές υποστήριζαν την προσπάθεια των φοιτητών, απαιτούσε τη συναίνεσή τους προς τις αποφάσεις που το ίδιο έπαιρνε, αναφέροντας χαρακτηριστικά πως εφόσον οι καθηγητές τελούσαν δημόσιο λειτούργημα ήταν υποχρεωμένοι να συμφωνούν με τις αποφάσεις και τις πράξεις που εξέδιδε η κυβέρνηση. Βέβαια, πρέπει να επισημανθεί πως το χουντικό καθεστώς αποφάσισε να τους παραχωρήσει την αυτοτέλεια που τόσο επιζητούσαν με τον όρο πως θα έπρεπε να συμβαδίσουν με τις αποφάσεις του. Οι συγκλητικοί, μπροστά στην ‘κατάκτηση’ της αυτοτέλειας, παρέκαμψαν τα όσα προηγήθηκαν με αποτέλεσμα να μην υπάρξει κάποια παραίτηση από αυτούς.

Ο συμβιβασμός όμως μεταξύ καθηγητών και καθεστώτος δεν έφερε θετικά αποτελέσματα. Στις 20 Μαρτίου η αστυνομία εισέβαλε βίαια στη Νομική Σχολή κατόπιν κλήσεως που δέχτηκε από τη Σύγκλητο. 2.000 περίπου φοιτητές και φοιτήτριες, ήταν συγκεντρωμένοι στο χώρο και η αστυνομία έχοντας στα χέρια της το έγγραφο της πανεπιστημιακής συγκλήτου που δήλωνε με σαφήνεια την εκκένωση του κτηρίου, εισέβαλε στο πανεπιστημιακό ίδρυμα παίρνοντας το σήμα της εφόδου και συγκρούστηκε με το πλήθος των παριστάμενων φοιτητών και φοιτητριών. Πολλοί εξ αυτών αμύνθηκαν με κάθε δυνατό τρόπο, όμως η πάλη μεταξύ τους ήταν άνιση. Οι αστυνομικές δυνάμεις, έχοντας γκλομπς και αλυσίδες¹⁴⁰ ήταν κατά πολύ ισχυρότεροι από τους φοιτητές, οι οποίοι ήταν άοπλοι. Και στη δεύτερη αυτή κατάληψη ο Τύπος φιμώνεται και το καθεστώς επιδιώκει να καλύψει τα γεγονότα την επόμενη ημέρα. Όμως ο αντίκτυπος των γεγονότων, είχε πάρει ήδη μεγάλες διαστάσεις με συνέπεια οι δύο καταλήψεις να αναδειχθούν σε κορυφαία πολιτικά γεγονότα. Από τη πλευρά του φοιτητικού κινήματος, εκείνο δείχνει να έχει φτάσει πια στο υψηλότερο σημείο της δράσης του.¹⁴¹ Οι δυσκολίες που είχε να αντιμετωπίσει ύστερα από αυτό το χτύπημα ήταν αρκετές. Λόγοι όπως η επιστράτευση και η σύλληψη των στελεχών του και οι συνεχείς επιθέσεις της αστυνομίας, το εμπόδιζαν να εξελιχθεί περαιτέρω. Έτσι λοιπόν το καθεστώς εκτιμώντας το σημείο καμπής που βρισκόταν το φοιτητικό κίνημα, πρότεινε μετά το πέρασμα πέντε ημερών από την κατάληψη του Μαρτίου να ακολουθήσει διάλογος μαζί με τους φοιτητές προκειμένου να βρεθεί μια λύση στα φοιτητικά τους προβλήματα με την προϋπόθεση να επιστρέψουν και πάλι στην

¹³⁹ Σ.Γρηγοριάδης, *Ιστορία της δικτατορίας*, 2^{ος} τόμος, σ.239

¹⁴⁰ Μ.Παπάζογλου, ό.π., σ.109

¹⁴¹ Ο.Δαφέρμος, ό.π., σ.137

κανονική ροή των μαθημάτων τους. Η πρόταση αυτή δεν αγνοήθηκε από το φοιτητικό κίνημα και οι διαδικασίες για την υλοποίηση αυτής της διαπραγματευτικής συζήτησης προχώρησαν. Καταλήγοντας, γίνεται φανερό πως το φοιτητικό κίνημα ύστερα από την έντονη παρουσία του στις καταλήψεις του Φεβρουαρίου και Μαρτίου του 1973, κατάφερε να επιταχύνει την κρίση του καθεστώτος όπως θα φανεί και μετέπειτα, ενώ παράλληλα ενεργοποίησε μεγάλο μέρος του πληθυσμού στον αγώνα εναντίον της δικτατορίας. Τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν αυτό το δίμηνο, αποτέλεσαν σίγουρα προάγγελο για την εξέγερση των φοιτητών του Πολυτεχνείου εννέα μήνες αργότερα.

Μετά την κατάληψη της Νομικής, δημιουργείται μια γενική δυσφορία απέναντι στο δικτατορικό καθεστώς η οποία είναι επακόλουθη αν αναλογιστεί κανείς την οικονομική κρίση στην οποία είχε περιέλθει η χώρα, την αφύπνιση του κοινωνικού συνόλου με την καταλυτική επίδραση του φοιτητικού κινήματος στη συνείδησή του αλλά και τις εσωτερικές αντιθέσεις που αναπτύσσονταν στους κόλπους της χούντας.¹⁴² Οι καταστάσεις αυτές, σίγουρα δεν το ευνοούσαν και το ανάγκαζαν σε μια εύρεση τρόπων προκειμένου να καταφέρει να σταθεροποιηθεί. Στο μεταξύ, πέραν της εξουσίας που εξακολουθούσε να ασκείται από τον Γ. Παπαδόπουλο, οι αστοί πολιτικοί βρίσκονταν σε μια κρίση στρατηγικής και αδυνατούσαν να οργανώσουν σοβαρή αντιπολίτευση. Το κοινοβούλιο μπορούσε να ερμηνευτεί πως είχε αρκετά αδύναμο ρόλο. Το πείραμα με την κυβέρνηση Μαρκεζίνη που θα προετοίμαζε τη διενέργεια εκλογών, αποτελούσε κρίσιμο στάδιο στην πορεία πολιτικοποίησης του καθεστώτος με την προσπάθειά του να επικεντρώνεται στο να πείσει τους αστούς πολιτικούς να συμμετάσχουν στην εκλογική διαδικασία.¹⁴³ Απέναντι στην προοπτική αυτή, οι παλαιοί πολιτικοί δεν κατάφεραν να συγκροτήσουν μία ενιαία γραμμή. Ο Π. Κανελλόπουλος και ο Γ. Μαύρος, εξέφρασαν την πλήρη απόρριψή τους ως προς αυτή. Το ΚΚΕ και το ΠΑΚ αρνούσαν οποιαδήποτε σχέση με το καθεστώς και τις διαδικασίες πολιτικοποίησης του. Με το ξεκίνημα της νέας ακαδημαϊκής χρονιάς το φθινόπωρο του 1974, το φοιτητικό κίνημα σημειώνει δυναμικά την παρουσία του, προσπαθώντας να ανασυντάξει τις δυνάμεις του και να συνεχίσει τις αντιδικτατορικές του κινητοποιήσεις, ύστερα από μια παύση. Στις 4 Νοεμβρίου με αφορμή το μνημόσυνο του Γ. Παπανδρέου, συγκεντρώνεται μεγάλο πλήθος πολιτών στο κέντρο της Αθήνας, όπου σταδιακά μετεξελίσσεται σε διαδήλωση που καταλήγει σε βίαιη σύγκρουση με τις αστυνομικές δυνάμεις, οι οποίες μάλιστα για να αντιμετωπίσουν το πνεύμα των διαδηλωτών αναγκάζονται να πυροβολήσουν στο αέρα.¹⁴⁴ Ο κόσμος με διάφορα συνθήματα, εκφράζει τη δυσαρέσκειά του απέναντι στο καθεστώς και συγκεκριμένα στην κυβέρνηση Μαρκεζίνη. Τα μέτρα που εξαγγέλλονται από την κυβέρνηση και αφορούν τον φοιτητικό πληθυσμό τον εξοργίζουν καθώς μεταθέτει τις προβλεπόμενες φοιτητικές εκλογές σε βάθος χρόνου και ειδικότερα για μετά τις 15 Φεβρουαρίου του επόμενου έτους.

Διαμορφώνεται έτσι μια εκρηκτική κατάσταση τόσο στο γενικότερο πλαίσιο όσο και ειδικότερα στο φοιτητικό χώρο, η οποία δεν άργησε να εκδηλωθεί και αφορούσε την κατάληψη στον πανεπιστημιακό χώρο του Πολυτεχνείου. Καθώς πλησίαζε ο

¹⁴² Ο. Δαφέρμος, ό.π., σ.143

¹⁴³ Στο ίδιο, σ.144

¹⁴⁴ Στ. Λυγερός, ό.π., σ.45,46

Νοέμβριος και ταυτόχρονα έληγε η θητεία των διοικητικών συμβουλίων των φοιτητικών συλλόγων οι οποίοι είχαν εκλεγεί σύμφωνα με τις διαδικασίες των χουντικών καταστατικών, τοποθετούνταν το αίτημα για ελεύθερες και αδιάβλητες εκλογές. Οι αστυνομικές αρχές από την πλευρά τους, συνέχιζαν τις συλλήψεις συνδικαλιστών σπουδαστών που φανέρωναν την εναντίωσή τους ως προς το καθεστώς. Το γεγονός που προκαλούσε τον αναβρασμό εκ μέρους των φοιτητών, ήταν η απόφαση της κυβέρνησης Μαρκεζίνη να προετοιμάσει και να διεξάγει φοιτητικές εκλογές μετά τις 15 Φεβρουαρίου στις οποίες την ευθύνη θα είχαν επιτροπές συγκροτημένες από τις πρυτανικές αρχές που θα περιλάμβαναν μόνο τους άριστους φοιτητές κάθε έτους. Στις 14 Νοεμβρίου, ο Παπαδόπουλος κατόπιν συναντήσεως με τον Μαρκεζίνη και τους υπουργούς Παιδείας και Δημοσίας Τάξης, συμφώνησαν να μην παρέμβουν στις φοιτητικές κινητοποιήσεις που συνεχώς διεξάγονταν.¹⁴⁵ Ο Σιφναίος, δήλωσε πως αναγνώριζε την ανάγκη διεξαγωγής φοιτητικών εκλογών, αλλά αυτές σύμφωνα με τα λεγόμενά του ήταν αδύνατο να μπορέσουν να διεξαχθούν πριν τις 15 Φεβρουαρίου του επόμενου έτους. Ο πρύτανης του Πολυτεχνείου, καθηγητής Κ. Κονοφάγος, εξέφρασε διαφορετική άποψη από εκείνη του υπουργού Παιδείας και υποστήριξε το αίτημα των φοιτητών με αποτέλεσμα η Σύγκλητος του Πολυτεχνείου να επιτρέψει τελικά τη γενική συνέλευση των φοιτητών.¹⁴⁶ Σε κλίμα ενθουσιασμού και μεγάλης έντασης, οι φοιτητές του Πολυτεχνείου στις 14 Νοεμβρίου και ημέρα Τετάρτη, συγκεντρώθηκαν στο προαύλιο του πανεπιστημιακού ιδρύματος και με τα αντιδικτατορικά τους συνθήματα δημιουργούσαν μια αγωνιστική ατμόσφαιρα που ενθουσίαζε και τραβούσε την προσοχή εκατοντάδων πολιτών που περνούσαν από την οδό Πατησίων. Πολλοί εξ αυτών επηρεασμένοι από τη διάθεση των φοιτητών, στέκονταν και τους παρακολουθούσαν, ενώ ισχυρές αστυνομικές δυνάμεις ήταν τοποθετημένες σε όλες τις προσβάσεις του πανεπιστημίου.

Το μεσημέρι της ίδιας ημέρας, έφθασε η είδηση στους φοιτητές της Νομικής Σχολής ότι στο Πολυτεχνείο διεξάγονταν συγκρούσεις ανάμεσα στους σπουδαστές και την αστυνομία, πληροφορία που όμως δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα. Με το άκουσμα αυτής της είδησης, οι φοιτητές της Νομικής ξεκίνησαν πορεία κατευθυνόμενοι προς το Πολυτεχνείο διαδηλώνοντας διάφορα συνθήματα, ενώ φθάνοντας εκεί η μια μερίδα διαδηλωτών βρέθηκε αντιμέτωπη με τις αστυνομικές δυνάμεις και η άλλη κατάφερε να εισέλθει στον προαύλιο χώρο του πανεπιστημιακού ιδρύματος. Επικρατεί μια ατμόσφαιρα τεταμένη και τα συνθήματα που πρωτοστατούν είναι: 'ελευθερία', 'εκλογές ελεύθερες', 'κάτω η χούντα',¹⁴⁷ όπου βαθμιαία γίνονταν επιθετικότερα. Λίγο αργότερα, οι συνελεύσεις των σπουδαστών του Πολυτεχνείου αποφάσισαν αποχή από τις παραδόσεις των μαθημάτων τους και η αστυνομία είχε απαγορέψει την είσοδο αλλά και έξοδο από το χώρο. Μετά τις 19:00, το πλήθος των παρευρισκόμενων έξω από το Πολυτεχνείο ανερχόταν σε 3-4 χιλιάδες και όσο περνούσε η ώρα αυξανόταν ακόμη περισσότερο. Έπειτα, με απόφαση της προσωρινής συντονιστικής επιτροπής του Πολυτεχνείου, εισήλθαν μέσα στο χώρο όσοι επιθυμούσαν και αμέσως μετά η κεντρική πύλη έκλεισε. Επιπρόσθετα, λίγο μετά

¹⁴⁵ C.M.Woodhouse,ό.π., σ.192

¹⁴⁶ Στο ίδιο, σ.192

¹⁴⁷ Μ.Παπάζογλου, ό.π., σ.126

τα μεσάνυχτα εμφανίζονται και ομάδες τραμπούκων, οι οποίοι προκαλούν τους έγκλειστους φοιτητές.¹⁴⁸

Η κατάληψη του Πολυτεχνείου ήταν πια ένα πραγματικό γεγονός που προκαλούσε τον αιφνιδιασμό των στελεχών του φοιτητικού κινήματος καθώς στηριζόταν σε μια αυθόρμητη και άνευ προγραμματισμένου σχεδίου απόφαση. Η έλλειψη διεργασιών και προετοιμασίας της οργάνωσης της κατάληψης θα δώσει τη δυνατότητα να εκφραστούν ελεύθερα όλες οι τάσεις του που υπήρχαν μέσα στο πανεπιστημιακό ίδρυμα. Τα μεσάνυχτα της 15^{ης} Φεβρουαρίου εξέπεμψε για πρώτη φορά ο ραδιοπομπός, ο οποίος μετέδωσε την πρώτη ανακοίνωση της Επιτροπής. Το επόμενο πρωί, οι καθηγητές αφού παρευρέθηκαν στο χώρο όπου διαδραματιζόνταν τα γεγονότα, εξέφρασαν την υποστήριξη τους στους φοιτητές και τους διαβεβαίωσαν πως η Σύγκλητος είχε αρνηθεί να συναινέσει στην παρέμβαση των αστυνομικών αρχών. Το μεσημέρι εκείνης της μέρας, το Πολυτεχνείο θα γίνει χώρος προσέλευσης μεγάλου πλήθους εργατών, μαθητών σχολείου και φοιτητών από άλλες σχολές. Αξίζει να αναφέρουμε πως στις 16 Νοεμβρίου, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος προέβη σε σχετικές δηλώσεις όπου τόνισε τα εξής: *‘Οι νέοι της Ελλάδος ανοίγουν ως πρωτοπορία του έθνους, το δρόμο της δημοκρατίας. Αφού επί επτά σχεδόν χρόνια το δρόμο αυτόν έχει φράξει η τυραννία, επόμενο είναι να επιχειρούν οι νέοι να τον ανοίξουν με ορμητικότητα. Δεν συμμερίζομαι όλα τα συνθήματα που έριψαν. Δεν τα συμμερίζονται άλλωστε, ούτε όλοι οι εξεγερθέντες νέοι. Γι αυτό και τα άκρως αρνητικά συνθήματα, που δεν ταιριάζουν με το πνεύμα της δημοκρατίας και που δεν γνωρίζω αν τα έριψαν ομάδες που ανήκουν πράγματι στους κόλπους τους, θα παραμερίσει-αν δεν τα παραμέρισε ήδη-η υπερήφανη θέληση και το υψηλό φρόνημα της μεγάλης πλειονότητας των σπουδαστών. Θεωρώ καθήκον μου να δηλώσω, ότι συμπαρίσταμαι ηθικώς στην ιερά εξόρμηση των νέων της Ελλάδος για την πλήρη επικράτηση των ακαδημαϊκών και πολιτικών ελευθεριών και για την επιβολή του σεβασμού προς τα ανθρώπινα δικαιώματα που καταπατήθηκαν κατά τα τελευταία έτη’.*¹⁴⁹

Από νωρίς το πρωί της 16^{ης} Νοεμβρίου συγκεντρώνεται μεγάλη μερίδα φοιτητών και πολιτών, η οποία ανέρχεται στις 10.000 και επιθυμεί να εκφράσει την ειλικρινή συμπαράσταση στους σπουδαστές του ΕΜΠ. Ο αθηναϊκός λαός παρακολουθεί την κατάληψη να γιγαντώνεται με εκρηκτικούς ρυθμούς. Υπογραμμίζεται, πως η συγκρότηση συντονιστικής επιτροπής από γνωστά στελέχη του φοιτητικού κινήματος δεν καταφέρνει τελικά να παίξει καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη των γεγονότων: Οι πρωτόγνωρες για το φοιτητικό κίνημα καταστάσεις που λαμβάνουν χώρα στο Πολυτεχνείο, ξεπερνούν κατά πολύ την υπάρχουσα δομή του και με τον τρόπο αυτόν συντελείται ένα νέο άλμα του κινήματος στον αγώνα κατά του χουντικού καθεστώτος. Το κλίμα μάλιστα που διαμορφώνεται στο ΕΜΠ, ευνοεί την υπερεπαναστατική τακτική των αριστερών ομάδων, οι οποίες επιζητούσαν μετωπική σύγκρουση με το καθεστώς χωρίς ενδοιασμούς και αναστολές. Τα μέλη του ‘Ρήγα Φεραίου’ και της Αντι-ΕΦΕΕ αναφέρεται πως κρατούσαν μια πιο διαφορετική στάση από εκείνη των αριστερών ομάδων και όχι τόσο ανατρεπτική.¹⁵⁰ Καθώς όμως η

¹⁴⁸ Στο ίδιο, ό.π., σ.127

¹⁴⁹ Κείμενα Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Από τον αγώνα του εναντίον της δικτατορίας 1967-1974, σ.219

¹⁵⁰ Ο.Δαφέρμος, ό.π., σ.162

κατάληψη δεν έδειχνε σημεία υποχώρησης, ωθούσε τα μέλη των δύο οργανώσεων να αναπροσαρμόσουν την τακτική τους και να εγκαταλείψουν τις απόψεις τους για τυχόν αποχώρηση και προβολή μόνο των φοιτητικών τους αιτημάτων.

Από τις μεσημβρινές ώρες της 16^{ης} και έπειτα, το σύνολο των συγκεντρωμένων εντός και εκτός του Πολυτεχνείου υπερέβαινε τις 30.000 και ο ραδιοφωνικός σταθμός που ενημέρωνε τους πολίτες για την έκβαση την κατάστασης, μετέδιδε αντιδικτατορικά μηνύματα καλώντας τον λαό να δείξει τη συμπαράστασή του στον αγώνα των φοιτητών. Από την άλλη πλευρά, πέρα από τους φοιτητές που βρίσκονταν εντός του χώρου, υπήρχαν και αρκετοί εργάτες οι οποίοι αποτελούνταν κυρίως από οικοδόμους, παλιούς και νέους αγωνιστές με ανεβασμένη ταξική συνείδηση στους οποίους κυριαρχούσε το σύνθημα για λαϊκή εξουσία.¹⁵¹ Το απόγευμα δημιουργήθηκαν συμπλοκές, με τους τραυματίες να ξεπερνούν τους 20 στον αριθμό ενώ οι πρώτοι θανάσιμα τραυματισμένοι διαδηλωτές πέφτουν στην οδό Στουρνάρα. Το βράδυ, οι συγκρούσεις με την αστυνομία γίνονται εντονότερες με τη μάχη να επεκτείνεται σε πολλά μέτωπα γύρω από το Πολυτεχνείο.¹⁵² Φτάνοντας στα μεσάνυχτα, η Αθήνα είχε πια μεταβληθεί σε ένα απέραντο πεδίο μάχης και τα πρώτα τανκς αρχίζουν να εμφανίζονται στην πρωτεύουσα. Η αστυνομία είχε ζητήσει την επέμβαση του στρατού καθώς δεν μπορούσε μόνη της να αντιμετωπίσει την κατάσταση που είχε διαμορφωθεί.¹⁵³ Οι διαδηλωτές δίνουν σκληρή μάχη με ισχυρές αστυνομικές δυνάμεις στους κεντρικούς δρόμους ενώ στις 1:50, ακούγεται από τον ραδιοπομπό ότι δύο τανκς στέκονται μπροστά στην πύλη του ΕΜΠ. Όπως περιγράφει χαρακτηριστικά ο Μ. Παπάζογλου, *' το τανκ μαρσάρει τη μηχανή του και αργά αλλά με δύναμη, πέφτει πάνω στα κάγκελα που καταστρέφονται και υποχωρούν μαζί με τις μαρμάρινες κολώνες της πύλης του Πολυτεχνείου. Στη συνέχεια, κάνει πίσω και με μια δεύτερη κίνηση περνάει πάνω από τα σπασμένα κάγκελα, παρασύροντας τους νέους και τις νέες που βρίσκονται στο σημείο αυτό '*. Από εκεί και έπειτα, αστυφύλακες και άνδρες των ΛΟΚ, εισέβαλαν στο πανεπιστημιακό ίδρυμα και ακολούθησαν σκηνές ηρωισμού από την πλευρά των φοιτητών μέχρι σχεδόν τις 5 το πρωί.

Ανακεφαλαιώνοντας και με βάση τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, το φοιτητικό κίνημα και η μετέπειτα εξέγερση των φοιτητών έθετε επιτακτικά το ζήτημα της αλλαγής της πολιτικής εξουσίας. Με το σύνθημα *'Κάτω η χούντα'* το οποίο ήταν διάχυτο καθ' όλη τη διάρκεια της εξέγερσης τον Νοέμβριο του 1973, δηλωνόταν πως το χουντικό καθεστώς έπρεπε άμεσα να ανατραπεί και τη θέση του να πάρει η πραγματική Δημοκρατία που είχε εκλείψει τα τελευταία επτά έτη. Με τα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν στην κατάληψη του Πολυτεχνείου, κορυφώθηκε το δράμα της επταετίας με αρκετούς νέους να τραυματίζονται και κάποιους άλλους να χάνουν τη ζωή τους. Το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα αποτελεί φωτεινό σημείο στην ιστορία του ελληνικού φοιτητικού κόσμου, ενώ παράλληλα εξέφραζε πλήρως την αντίθεση της ελληνικής κοινωνίας εναντίον του στρατιωτικού καθεστώτος.

Στη δίκη για τα γεγονότα του Πολυτεχνείου που ξεκίνησε στις 16 Οκτωβρίου του 1975, ο Κανελλόπουλος τόνισε εξ αρχής πως συμεριζόταν την ιερά εξόρμηση των

¹⁵¹ Στ. Λυγερός, ό.π., σ.82,85

¹⁵² Μ. Παπάζογλου, ό.π., σ.138

¹⁵³ Στο ίδιο, σ.140

νέων όπως την χαρακτήριζε προκειμένου να επικρατήσουν οι ακαδημαϊκές και πολιτικές ελευθερίες τους και να υπάρξει ο ανάλογος σεβασμός ως προς τα δικαιώματά τους που τα τελευταία χρόνια είχαν τόσο καταπατηθεί. Ο ίδιος, ήδη από τις παραμονές της 17^{ης} Νοεμβρίου είχε παρευρεθεί διακριτικά και σε απόσταση από το ΕΜΠ καθώς δεν ήταν φρόνιμο κατά την άποψή του να αντιληφθεί το παριστάμενο πλήθος την παρουσία του. Υπογράμμισε πως είχε διαπιστώσει το υψηλό και ωραίο φρόνιμα των σπουδαστών τουλάχιστον μέχρι τη στιγμή που η κατάσταση ήταν ακόμη ελέγξιμη και δεν είχαν εισβάλει ξένα και ύποπτα στοιχεία εντός του χώρου. Στις 16 Νοεμβρίου, οι συγκρούσεις ανάμεσα σε φοιτητές και αστυνομικές δυνάμεις είχαν γίνει έντονες και οι τελευταίοι απαντούσαν με δακρυγόνα και πολυβόλα όπλα. Όταν επιχείρησε μαζί με τον Γ. Μαύρο να σπεύσει στο χώρο για να εκφράσει αφενός την αλληλεγγύη του στους σπουδαστές αφετέρου να παρέμβει για να εμποδίσει την δημιουργία μιας ολέθριας κατάστασης, του απαγόρευσαν άντρες της αστυνομίας να πλησιάσει το πανεπιστημιακό ίδρυμα. Ο Κανελλόπουλος, με σαφή τρόπο δηλώνει πως θεωρεί υπεύθυνους για τη σφαγή στο Πολυτεχνείο εκείνους που είχαν την πραγματική εξουσία στα σώματα ασφαλείας και στις ένοπλες δυνάμεις, εννοώντας το χουντικό καθεστώς. Κατά την ακροαματική διαδικασία τόνισε πως το βράδυ της 15^{ης} Νοεμβρίου και ενώ ο ίδιος βρισκόταν κοντά στο ΕΜΠ, δεν είχε διαπιστώσει καμία διάθεση των φοιτητών για έκτροπα και η συγκέντρωσή τους χαρακτηριζόταν για τον φοιτητικό της χαρακτήρα που σταδιακά μετεξελίχθηκε σε πολιτική εκδήλωση καθώς οι νέοι αισθάνονταν το χρέος που είχαν απέναντι στη Δημοκρατία. Το γεγονός που του είχε προκαλέσει εντύπωση, ήταν το ότι δεν είχε αντιληφθεί την ύπαρξη αστυνομικής δύναμης έξω από το Πολυτεχνείο σκέψη η οποία τον οδήγησε μετέπειτα σε διάφορα συμπεράσματα. Θεώρησε λοιπόν πως εσκεμμένα απουσίαζε η αστυνομική δύναμη προκειμένου να επιτεθεί όταν πια το πλήθος των συγκεντρωμένων θα είχε ξεπεράσει το προσδοκώμενο όριο. Καταλήγει επισημαίνοντας ότι τα γεγονότα που είχαν προηγηθεί στη Νομική Σχολή εννέα μήνες νωρίτερα, αποτελούσαν ένα δραματικό προοίμιο για το τι θα ακολουθούσε τον Νοέμβριο του 1973.

5° ΚΕΦΑΛΑΙΟ

‘‘Η στάση των πολιτικών, των στρατιωτικών και του Παναγιώτη Κανελλόπουλου μέσα από τις καταθέσεις τους στη δίκη των πρωταιτίων της χούντας το 1975’’

Στο κεφάλαιο που θα μελετήσουμε, θα διερευνήσουμε τη στάση του πολιτικού και στρατιωτικού κόσμου και του Παναγιώτη Κανελλόπουλου μέσα από τις καταθέσεις τους στη δίκη των πρωταιτών της χούντας. Η δίκη ξεκίνησε στις 28 Ιουλίου του 1975, με τη σύνθεση του δικαστηρίου να αποτελείται από τον Ιωάννη Ντεγιάννη και τους εφέτες Παναγιώτη Λογοθέτη, Παναγιώτη Κωνσταντινόπουλο, Ιωάννη Γρίβα και Γεώργιο Πλαγιανάκο. Εισαγγελείς είχαν οριστεί οι Κωνσταντίνος Σταμάτης και Σπυρίδων Κανίνιας. Τη χρονική περίοδο που διαδραματίστηκε η δίκη των πρωταιτών, η κυβέρνηση της Εθνικής Ενότητας υπό την προεδρεία του Κωνσταντίνου Καραμανλή ο οποίος πριν περίπου έναν χρόνο είχε επιστρέψει στην Ελλάδα όπου βρισκόταν στο Παρίσι αυτοεξόριστος, αποφάσισε εξ αρχής πόσο ψηλά θα έθετε τον πήχυ. Η επταετία ως ‘‘στιγμιαίο’’ έγκλημα, θα σήμαινε ότι θα διώκονταν ποινικά μόνο οι αρχιχουντικοί και ορισμένοι από τους διακεκριμένους συνεργάτες τους. Αν από την άλλη πλευρά όμως οριζόταν ως ‘‘εξακολουθητικό’’ έγκλημα τότε αυτό θα σήμαινε πως θα οδηγούνταν στο δικαστήριο αρκετές εκατοντάδες ή και χιλιάδες άνθρωποι.¹⁵⁴ Η κυβέρνηση από την πλευρά της, καθόρισε τα όρια της δίκης με Συντακτική Πράξη βάσει της οποίας θα δικάζονταν μόνο οι ‘‘πρωταίτιοι’’ για το ‘‘στιγμιαίο’’ έγκλημα. Κατά συνέπεια, ως αδίκημα δικάζονταν μόνο η ‘‘στιγμιαία’’ ανατροπή του πολιτεύματος και επομένως μόνο στους αξιωματικούς θα επιβάλλονταν ποινές.

Από την πλευρά τους οι πραξικοπηματίες προς υπεράσπισή τους, προέβαλαν το επιχείρημα ότι η πράξη τους στηριζόταν στην επανάσταση και πως δημιουργούσε το δικό της επαναστατικό δίκαιο, επιχείρημα που απορρίφθηκε από το Εφετείο και ακολούθως από τον Άρειο Πάγο. Στις 23 Αυγούστου του 1975, βγήκε η απόφαση η οποία όριζε για τους τρεις αρχηγούς Γ. Παπαδόπουλο, Ν. Μακαρέζο και Στ. Παττακό, θάνατο και καθαίρεση και για τους πρωτεργάτες Γ. Ζωιτάκη, Γρ. Σπαντιδάκη, Δ. Ιωαννίδη, Ι. Λαδά, Μ. Ρουφογάλη, Μ. Μπαλόπουλο και Κων. Παπαδόπουλο ισόβια κάθειρξη. Να σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι πριν ακόμη οι δικαστές εκδώσουν την απόφασή τους, ο Κων/νος Καραμανλής παρενέβη, δίνοντας χάρη σε όσους θα καταδικάζονταν μετατρέποντας στην ποινή τους από θανατική σε ισόβια.¹⁵⁵ Παρακάτω, θα γίνει αναφορά στις καταθέσεις των πολιτικών και στρατιωτικών βάσει της ανακριτικής εξέτασης που εμπειριέχε το αποτυχημένο πραξικόπημα του ΙΔΕΑ στις 31 Μαΐου του 1951 έως της άλωση του στρατεύματος, τον κομμουνιστικό κίνδυνο που επικαλούνταν οι πραξικοπηματίες καθώς και το ρόλο που έπαιξαν οι Αμερικάνοι και πιο συγκεκριμένα η σχέση μεταξύ των χουντικών και της CIA.

Αρχικά όπως επισημαίνουν ορισμένοι μάρτυρες στη δίκη του 1975, οι πραξικοπηματίες της 21^{ης} Απριλίου του 1967 ίσως εμπνεύστηκαν το σχέδιο της οργάνωσης και της εκτέλεσης από το αποτυχημένο πραξικόπημα του ΙΔΕΑ (Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών) που συνέβη στις 31 Μαΐου του 1951 όταν μια ομάδα κινηματιών προσπάθησε να καταλάβει την εξουσία δια των όπλων αμέσως μετά την δήλωση της παραίτησης του Στρατάρχη Αλέξανδρου Παπάγου από το στράτευμα. Ο ίδιος ο Παπάγος, έκπληκτος από την αιφνίδια αυτή δράση του ΙΔΕΑ, κάλεσε τους αξιωματικούς που συμμετείχαν να αποσυρθούν στις μονάδες τους και στα κυρίως

¹⁵⁴ Λ. Δουκίδου, Πως φτάσαμε στη δικτατορία του '67, Το ΒΗΜΑ βιβλιοθήκη

¹⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 251

καθήκοντά τους, οδηγώντας έτσι το κίνημα σε καταστολή.¹⁵⁶ Το βράδυ της 31^{ης} Μαΐου, μόλις έγινε γνωστή η απόφαση του Α. Παπάγου να παραιτηθεί από την Αρχιστρατηγία των Ενόπλων Δυνάμεων, ηγετικά στελέχη του ΙΔΕΑ κατέλαβαν τα γραφεία του ΓΕΕΘΑ και του ΓΕΣ ενώ ταυτόχρονα έμπιστοι συνεργάτες τους κατέλαβαν κρίσιμες εγκαταστάσεις στο κέντρο της πρωτεύουσας. Το πραξικόπημα που στόχευαν απέτυχε εν τέλει, με τους κινηματίες να μην τιμωρούνται καθώς την εποχή εκείνη κρινόταν η είσοδος της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ και η αρμόδια κυβέρνηση δεν επιθυμούσε να δοθεί περαιτέρω διάσταση προκειμένου να μην δημιουργηθούν “αρνητικές εντυπώσεις”. Ομόφωνα όπως θα διαπιστωθεί από τις καταθέσεις, οι μάρτυρες τοποθετούν χρονολογικά το ξεκίνημα της συνωμοσίας κατά το 1956-57, όταν η ομάδα αποτελούμενη από 12 περίπου μέλη ΙΔΕΑτών “συννελήφθη συνεδριάζουσα”. Αν και ο ΙΔΕΑ είχε διαλυθεί υποτίθεται το 1951, τα μέλη του ωστόσο συνέχιζαν τις συγκεντρώσεις ενώ ο αρχηγός ήδη από τη χρονολογία αυτήν εμφανίζεται να είναι ο Γ. Παπαδόπουλος.¹⁵⁷ Όταν οι μυστικές συνεδριάσεις τους άρχισαν να γίνονται ευρέως γνωστές, ο Κων/νος Καραμανλής που βρισκόταν στη θέση του Πρωθυπουργού, ανέθεσε στον Αρχηγό του ΓΕΣ στρατηγό Νικολόπουλο την απότρεψή τους. Όμως τα Ανάκτορα αλλά και οι “ξένοι παράγοντες” αντί να διαλύσουν τους συνωμότες, εξοστράκισαν τον ίδιο τον Νικολόπουλο.

Προχωρώντας, θα συνεχίσουμε με τις καταθέσεις των μαρτύρων ξεκινώντας διαδοχικά από τον Μ. Παπακωνσταντίνου, ο οποίος υπήρξε Υφυπουργός Εθνικής Αμύνης το 1964-65 και ήταν αρμόδιος για τις μεταθέσεις των στρατιωτικών. Ο ίδιος είχε αναφέρει κατά την ακροαματική διαδικασία, ότι υπήρχε μερίδα αξιωματικών που αποτελούσε παλαιότερα μέλη του ΙΔΕΑ και η οποία ασκούσε έντονη επιρροή στο στράτευμα. Δεν ήταν για εκείνον σπουδαίοι άνθρωποι. Είχαν επωφεληθεί από διάφορες ευκαιρίες και ο βασικός τους σκοπός ήταν πάντοτε η κατάληψη της εξουσίας από τους ίδιους. Παρίσταναν τους βασιλόφρονες για να προδώσουν τον Βασιλιά και τους αφοσιωμένους στην στρατιωτική ηγεσία για να την προδώσουν αργότερα και αυτή. Εκείνο που του είχε προκαλέσει μεγάλη εντύπωση, ήταν το γεγονός ότι αυτή η ομάδα ήταν τοποθετημένη σε καίριες θέσεις στην Αθήνα και άλλοι αξιωματικοί που έπρεπε να έρθουν στην πρωτεύουσα, βρίσκονταν στην επαρχία. Έτσι λοιπόν, τοποθετημένοι σε τέτοιες θέσεις κλειδιά, οδηγήθηκαν στην κατάληψη της εξουσίας τη νύχτα της 21^{ης} Απριλίου. Εν συνεχεία, καταθέτει ο Πανουργιάς Πανουργιάς (ταξίαρχος, διευθυντής 2^{ου} γραφείου του Επιτελείου ως την 21^η Απριλίου) ο οποίος τοποθετεί και εκείνος χρονολογικά την δημιουργία της οργάνωσης περίπου μία δεκαετία πριν το ξέσπασμα του πραξικοπήματος. Η άποψη των πραξικοπηματιών σύμφωνα με τα λεγόμενά του, ήταν πως θα κυβερνούσε καλύτερα ο στρατός με μια δικτατορική κυβέρνηση καθώς προέβλεπαν διαρκώς τη δικαιολογία ότι υπήρχε κομμουνιστικός κίνδυνος και σε μία τέτοια περίπτωση μόνο η στρατιωτική δικτατορία θα ήταν η πλέον η κατάλληλη για να κυβερνήσει τη χώρα. Σύμφωνα με τις τοποθετήσεις του Π. Πανουργιά φαίνεται να είναι και ο Δ. Οπρόπουλος (Ταξίαρχος Ε.Α., Αντιστασιακός) ο οποίος στην κατάθεση του τονίζει ότι: *“Συνέστησαν μια παράνομη ομάδα, η οποία με αλληλοϋποστήριξη, με*

¹⁵⁶ Δ. Παραλίκας, *Συνωμοσίες ΙΔΕΑ και ΑΣΠΙΔΑ 1944-1974*, σ. 102
Λ. Δουκίδου, ό.π., σ. 31

αλληλοεξυπηρετήσεις, με παράνομες τοποθετήσεις, και παρά την ανικανότητα διαφόρων, κατελάμβαναν διάφορες θέσεις, έμπαιναν στις ανώτατες σχολές πολέμου και προετοιμάζονταν για την ημέρα του πραξικοπήματος. Τα μέλη αυτής της ομάδας, έρποντας, γλύφοντας, παρακαλώντας, πιάζοντας, πείθοντας, εκβιάζοντας, κατόρθωσαν να αναρριχηθούν σε διάφορες καίριες θέσεις και να ελέγχουν από εκεί και να ταλαιπωρούν το στρατό επί δεκαετίες'.¹⁵⁸Επισημαίνει πως αν και η ομάδα των κινηματιών είχε συλληφθεί στο παρελθόν μιας και διοργάνωνε μυστικές συγκεντρώσεις, συνέχιζε κανονικά τις παράνομες δραστηριότητές της εφόσον δεν είχε παρέμβει καθοριστικά ο κρατικός μηχανισμός και τα Ανάκτορα δεν επιθυμούσαν να δοθεί περαιτέρω έκταση στο ζήτημα.Οι κατηγορούμενοι επιβάλλονταν στους διάφορους στρατηγούς και χρησιμοποιούσαν κάθε δόλο και κάθε συκοφαντία εναντίον όλων των αξιωματικών προκειμένου να καταλάβουν τις θέσεις που επιθυμούσαν.Σύμφωνα με τον Δ.Οπρόπουλο, οι άνθρωποι που βρίσκονταν στο εδώλιο των κατηγορουμένων χρησιμοποιούσαν διαρκώς την πρόφαση περί κομμουνιστικού κινδύνου προβάλλοντας έντονες κινδυνολογίες ενώ παράλληλα υποχρέωναν το κράτος σε τεράστια έξοδα για την προάσπιση της εθνικής άμυνας-γεγονός αρκετά καταστροφικό για την οικονομία της χώρας εκείνο το διάστημα.Επιπλέον, δημιουργούσαν οι ίδιοι ψεύτικα σαμποτάζ ενοχοποιώντας κομμουνιστές και διατυμπανίζοντας ότι ο κομμουνισμός έχει εισχωρήσει στο στρατό και το είχε διαβρώσει.

Κατά τη διάρκεια της δίκης της χούντας, φαινόταν πως κομμουνιστικός κίνδυνος δεν υπήρχε και ότι επρόκειτο απλά για ένα κατασκευάσμα από την πλευρά των πραξικοπηματιών προκειμένου να δημιουργήσουν το φόβο και τον τρόμο γύρω τους. Ο Αλέξανδρος Παπατέρπος (Συνταγματάρχης Ε.Α.,Αρχηγός ΚΥΠ στην κυβέρνηση της Ε.Κ.) στην κατάθεσή του υποστήριξε πως δεν υπήρχε κανένας κομμουνιστικός κίνδυνος αλλά αντίθετα είχε σημειωθεί και μια ύφεση.¹⁵⁹Το εξηγεί αυτό, λέγοντας πως τόσο η κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου όσο και οι επόμενες κυβερνήσεις μέχρι την 21^η Απριλίου, είχαν επιλύσει πολλά από τα αιτήματα των εργαζομένων για αύξηση στους μισθούς και καλύτερες συνθήκες εργασίας.Ειδικότερα, την παραπάνω τοποθέτηση, μπορούσαν να την αποδείξουν και οι αριθμοί καθώς στις εκλογές του 1958 η ΕΔΑ είχε λάβει το 24% των ψήφων ενώ στις εκλογές του 1964 έλαβε το 11,8%¹⁶⁰ Οι κατηγορούμενοι λοιπόν κατέβαλαν κάθε δυνατή προσπάθεια προκειμένου να παρουσιάσουν τον κομμουνιστικό κίνδυνο σε έξαρση έχοντας απώτερο σκοπό να συκοφαντήσουν την τότε κυβέρνηση για να μπορέσουν να εφαρμόσουν τα σχέδιά τους.Υπογράμμισε πως η δυναμική τους έκφραση ήταν ο Γεώργιος Παπαδόπουλος.Την άποψη περί απουσίας κομμουνιστικού κινδύνου υποστήριζαν και οι Γεώργιος Κουμανάκος (Υποστράτηγος Ε.Α.,πρώην αρχηγός ΓΕΣ) και Κυριάκος Παπαγεωργόπουλος (Στρατηγός, Αρχηγός της ΚΥΠ ως την 21^η Απριλίου) ο οποίος δήλωσε πως το ΚΚΕ την περίοδο εκείνη δεν είχε τη δύναμη να αντιπαραταχθεί στις Ένοπλες Δυνάμεις.Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη του Γ.Ράλλη (Υπουργός προεδρίας στην κυβέρνηση Κων/νου Καραμανλή την εποχή της δίκης,Υπουργός Δημοσίας Τάξεως ως την 21^η Απριλίου 1967) ο οποίος επισήμανε

¹⁵⁸ Στο ίδιο, σ.52

¹⁵⁹ Οι Δίκες της Χούντας.Δίκη πρωταιτίων 21^{ης} Απριλίου 1967,2^{ος} τόμος

¹⁶⁰ Σπ.Σακελλαρόπουλος, Τα αίτια του Απριλιανού πραξικοπήματος, σ.215

πως εάν υπήρχε κίνδυνος, τότε αυτός θα αντιμετώπιζονταν βάσει των προβλεπόμενων που όριζε το Σύνταγμα και τα νομικά μέτρα, υπονοώντας πως κομμουνιστικός κίνδυνος δεν υπήρχε σε καμία περίπτωση.

Προχωρώντας, αξιοσημείωτη είναι η κατάθεση του Ανδρέα Παπανδρέου (Πρωθυπουργός από 1981-1989 και 1993-1996) ο οποίος αναφερόμενος στα αίτια του πραξικοπήματος, υποστήριξε ότι οι στρατιωτικοί παρενέβησαν με σκοπό να παραδώσουν την Ελλάδα στα συμφέροντα του στρατιωτικού και οικονομικού κατεστημένου της Αμερικής. Ισχυρίζεται πως οι πραξικοπηματίες κινητοποιήθηκαν ύστερα από διαταγή της CIA και της αμερικανικής αποστολής ενώ η εφαρμογή αυτού του σχεδίου ανατέθηκε στον Γ. Παπαδόπουλο ο οποίος αποτέλεσε τον πρώτο πράκτορα ξένης υπηρεσίας που γινόταν δικτάτορας σε ευρωπαϊκή χώρα¹⁶¹. Ειδικότερα: *“Οι κατηγορούμενοι εξετέλεσαν αποστολή. Κατά τη διάρκεια της εκτέλεσής της αποστολής αυτής, νόμισαν ότι έγιναν κύριοι της καταστάσεως. Και αποδείχθηκε πόσο αλήθεια ήταν αυτό. Όταν οι αφέντες τους αποφάσισαν να τους ρίξουν, τους έριξαν αμέσως. Εσπίλωσαν την στολή του αξιωματικού με την προδοσία της Κύπρου, καταβάρθρωσαν την οικονομία, ταύτισαν το όνομα του Έλληνα αξιωματικού με βασανισμούς στην παγκόσμια κοινή γνώμη, μείωσαν το Έθνος. Και όταν έληξε η αποστολή τους, τότε η χούντα δεν ανετράπη αλλά παρέδωσε την σκυτάλη, κατόπιν εντολής, κάτω από την σκιά της μεγάλης εθνικής προδοσίας της Κύπρου”*¹⁶² Ο Ιω. Αλευράς (Πρόεδρος της βουλής επί δεκαετίες, βουλευτής της Ε.Κ. κατά την 21-4-67,) υποστήριξε και εκείνος πως ο Γ. Παπαδόπουλος και οι συνεργάτες του, ήταν καθοδηγούμενοι από τους Αμερικάνους. Σύμφωνα με την κατάθεσή του, υπήρχαν ανακοινώσεις και διάφορα δημοσιεύματα από δημοσιογράφους ότι ο κατηγορούμενος Παπαδόπουλος ήταν άνθρωπος της CIA. *“Δεν είχαν κανένα ιδανικό. Ήταν απλώς πράκτορες ξένων συμφερόντων και όλα αυτά τα οποία προέβαλαν για κινδύνους και περί σωτηρίας της πατρίδος ήσαν φανακισμοί και προπηλακισμοί της αλήθειας. Γιατί, σύμφωνα με πληροφορίες, μοναδικός λόγος για τον οποίο συνωμοτούσαν, όταν απεσπάρθησαν από τον ΙΔΕΑ και έφθασαν μέχρι της δικτατορίας, δεν ήταν παρά η άλωση της εξουσίας και τα εξ αυτής ωφελήματα.”*¹⁶³ Επιπροσθέτως και ο Ιω. Κάτρης (Δημοσιογράφος) με βάση τις πληροφορίες που είχε συγκεντρώσει, εξέφρασε ότι το πραξικόπημα ήταν δουλειά της CIA και πως οι κατηγορούμενοι Γρ. Σπαντιδάκης και Γ. Ζωιτάκης είχαν μεγάλο βαθμό αυτουργίας.

Για κάποιους άλλους μάρτυρες, η αιτία του πραξικοπήματος ήταν η επιθυμία των κινηματιών να αναρριχηθούν στην εξουσία. Ο Κων/νος Τσολάκας (Αντιστράτηγος Ε.Α., Αρχηγός ΓΕΕΘΑ έως τον Μάρτιο του 1967) και ο Κων/νος Κόλλιας (Αντιστράτηγος) κατά την ακροαματική τους διαδικασία ανέφεραν πως οι κατηγορούμενοι δεν είχαν κανένα εθνικό κίνητρο. Το κίνητρό τους ήταν ο τυχοδιωκτισμός, η φιλαρχία και η μισαλλοδοξία. Δεν υπήρχε στην Ελλάδα το 1967 έκρυθμη πολιτική κατάσταση που να δικαιολογούσε την ανατροπή αυτή. Ο Γ. Παπαδόπουλος και ο Δ. Ιωαννίδης διακατέχονταν από μεγαλομανία και επιθυμούσαν μόνο αυτοί να κυβερνήσουν τη χώρα. Επιπλέον, για τους

¹⁶¹ Στο ίδιο, σ.35

¹⁶² Λ. Δουκίδου, ό.π., σ.101

¹⁶³ Στο ίδιο, σ.121

Δ.Ζαφειρόπουλο ¹⁶⁴(Αντιστράτηγος Ε.Α.,Διευθυντής καταδρομών έως την 21^η Απριλίου) και Απ. Ζαλοχώρα (Υποστράτηγος, Διοικητής στη στρατιωτική διοίκηση ως την 21^η Απριλίου) οι πραξικοπηματίες απέβλεπαν στην κατάληψη της εξουσίας ως αυτοσκοπό, ενώ η επταετής παραμονή τους στην εξουσία πιστεύεται πως ήταν κάτι άκρως επικίνδυνο για τη χώρα και τους επιβάρυνε σε μεγάλο βαθμό με το σκεπτικό πως εάν η παραμονή τους ήταν για ελάχιστους μήνες και όχι για επτά συνεχή έτη, θα μπορούσε ως στοιχείο να χρησιμοποιηθεί στο δικαστήριο ως ελαφρυντικό για τους ίδιους.

Συνεχίζοντας, μέσα από τις μαρτυρικές καταθέσεις στη δίκη των πρωταιτών της χούντας θα διαπιστώσουμε αρχικά ότι για ορισμένους στρατιωτικούς και πολιτικούς ήταν μια *ανακούφιση* το γεγονός ότι το πραξικόπημα δεν συντελέστηκε από ομάδα αναρχικών στοιχείων.Πιο συγκεκριμένα, όταν έφθασε η στιγμή να καταθέσει ο Π.Πανουργιάς (Ταξίαρχος, Διευθυντής 2^{ου} γραφείου του Επιτελείου) δήλωσε τα εξής :*''...Την πρωίαν της 20^{ης} Απριλίου, ο τότε αντισυνταγματάρχης Λάζαρης ήλθεν επειγόντως εις το γραφείον μου και μου ανεκοίνωσεν ότι έλαβεν η σύζυγός του ένα τηλεφώνημα περίεργον , το οποίον περίπου έλεγεν ότι θα κτυπήσουν απόψε τον Αρχηγόν και τον άνδρα σου.Συνεζητήσαμεν δύο λεπτά με τον κ.Λάζαρη.Επήρε τη γυναίκα του , αλλά δεν υπήρχε τίποτε άλλο.Κατόπιν, επεφασίσαμεν και επήγαμεν εις τον κ.Αρχηγόν του Επιτελείου, τον στρατηγόν κ.Σπαντιδάκη, και αναφέραμεν το τηλεφώνημα.Συνεζητήσαμεν τι περίπου ήτο δυνατόν να σημαίνει αυτό το τηλεφώνημα.Είπομεν τις εκδοχές ότι, ή θα είναι μία από τις συνηθισμένες απειλές , ή κομμουνισταί εσκέπτοντο να κτυπήσουν-είχομεν τοιαύτας προειδοποιήσεις-και θα έπρεπε να λάβωμεν ορισμένα μέτρα, ή μήπως ήσαν ομάδες αξιωματικών και θα έπρεπε να ιδώμεν τι συμβαίνει.Ητο γνωστή η ύπαρξις, από καιρόν, ανησυχιών και η ύπαρξις μικροομάδων αξιωματικών-όχι εις την έκτασιν η οποία απεκαλύφθη-και κυρίως, κατά κάποιον τρόπον, ελεγχόμενες από τον Παπαδόπουλον και από τον Παττακόν''*.¹⁶⁵Ο ίδιος όπως επισήμανε, ακόμα και στην θέση -του διευθυντή- που βρισκόταν, δεν είχε καταλάβει ποιοι ακριβώς ήταν οι κινηματίες.Όταν αργότερα οδηγήθηκε στο Επιτελείο και ενημερώθηκε πως δεν επρόκειτο τελικά για ομάδα αναρχικών, είχε καθησυχάσει.Αμφιβολίες για την ταυτότητα των κινηματιών είχαν δημιουργηθεί και στον Π.Παπαληγούρα (Υπουργός Εθνικής Άμυνας ως την 21^η Απριλίου του 1967) ο οποίος όταν τον συνέλαβαν, φοβόταν για το ενδεχόμενο μήπως πίσω από τον αξιωματικό που βρισκόταν απέναντί του, ήταν κάποιος αναρχικός φορώντας τη στολή Έλληνα αξιωματικού.*''...Έτρεμα διά τον τόπον και όχι διά τον εαυτόν μου''*.

Για τον ρόλο που διαδραμάτισε ο κατηγορούμενος Γρ.Σπαντιδάκης κατέθεσαν οι μάρτυρες Ιω.Μανέττας και ο Στ.Στεφανόπουλος.Πιο αναλυτικά, ο Ιω.Μανέττας (Αντιστράτηγος Ε.Α.,Διοικητής Β' Σώματος στρατού την 21^η Απριλίου) υποστήριξε πως όταν υπήρξε η διαταγή από τον Σπαντιδάκη να επιστρέψουν όλοι οι αξιωματικοί στις μονάδες τους, είχε παρατηρήσει πως είχε ανατραπεί η ιεραρχία και είχαν δημιουργηθεί περίεργες ανακατατάξεις στο στράτευμα.Όταν παρουσιάστηκε ενώπιον του Γρ.Σπαντιδάκη, υπέβαλε την παραίτησή του καθώς δεν γνώριζε τι ακριβώς είχε συμβεί και η γενικότερη κατάσταση που επικρατούσε δεν είχε διευκρινισθεί από κανέναν.Ο Σπαντιδάκης δεν έκανε δεκτή την παραίτηση του και ο Μανέττας

¹⁶⁴ Οι δίκες της χούντας.Δίκη πρωταιτών 21^{ης} Απριλίου 1967,1^{ος} τόμος

¹⁶⁵ Στο ίδιο,1^{ος} τόμος

θεωρούσε πως ο Σπαντιδάκης είχε βιαστεί όσον αφορά τις ενέργειες στις οποίες προέβη ενώ επιπλέον δεν είχε ενημερώσει τους αξιωματικούς του στρατεύματος. Ο Στ.Στεφανόπουλος (Πρωθυπουργός μέχρι το Δεκέμβριο του 1966) κατά την ακροαματική διαδικασία ανέφερε πως δεν γνώριζε ούτε εξ όψεως τον κατηγορούμενο Σπαντιδάκη και δεν είχε έλθει ποτέ σε επαφή μαζί του. Κρατούσε όμως στα χέρια του μια επιστολή γραμμένη στις 6/12/1971 από τον στρατηγό Σπαντιδάκη η οποία είχε εκδοθεί στην εφημερίδα *Ακρόπολις* και ο ίδιος αναλάμβανε πλήρως την ευθύνη (της επιστολής του). Ο Στεφανόπουλος τότε ανέγνωσε στο ακροατήριο την επιστολή στην οποία ο κατηγορούμενος υποστήριζε τα εξής : *''Πρώτον, ότι η επανάσταση είχε αποφασισθεί από όλους, αδιαφόρως της μετά ταύτα εξελίξεώς της, οπότε διεχωρίσθησαν οι στρατηγοί από τους συνταγματάρχας. Όλοι μαζί ολοψύχως το απεφασίσαμεν αυτό, από περιφρόνησιν προς τον πολιτικόν κόσμον, τον οποίον θεωρούμε καταδικασμένον. Εγώ είμαι εκείνος ο οποίος απεφάσισα να γίνει η επανάσταση, εγώ είμαι εκείνος ο οποίος το ανεκοίνωσα εις τους στρατηγούς την 20ήν Απριλίου. Εγώ συνέλαβα την ανάγκην της επαναστάσεως-εγώ, όχι ημείς-εγώ συνέλαβα την ανάγκη της επεμβάσεως του στρατού, από της εποχής της υπηρεσιακής κυβερνήσεως. Από τότε ενόμισα ότι έπρεπε να γίνει αυτή η επέμβασις και εκάλεσα πλησίον μου τους δύο εμπίστους''*¹⁶⁶. Η επιστολή αυτή αποτελούσε ένα αδιάψευστο ντοκουμέντο που ενοχοποιούσε τον στρατηγό Σπαντιδάκη, ο οποίος στην απολογία του ισχυριζόταν πως *..''υπό την απειλήν δύο αυτομάτων όπλων οδηγήθη εκεί και υπό την απειλήν περισσοτέρων όπλων, εξέδωσε την διαταγήν''*. Σίγουρα λοιπόν η επιστολή που είχε συντάξει το 1971, ερχόταν σε πλήρη αντιδιαστολή με τα όσα κατέθετε στη δίκη το 1975.

Για την αφύπνιση των Στρατηγών μίλησε ο Κων/νος Τσολάκας (Αντιστράτηγος Ε.Α., Αρχηγός ΓΕΕΘΑ ως τον Μάρτιο του 1967) ο οποίος κατέθεσε πως σε καμία περίπτωση δεν θα έπρεπε να πιστεύεται πως η ομάδα με αρχηγό τον Γ. Παπαδόπουλο αντιπροσώπευε τις Ένοπλες Δυνάμεις. Οι κινηματίες ήταν για εκείνον ένας πολύ περιορισμένος αριθμός αξιωματικών, οι οποίοι κατείχαν θέσεις κλειδιά στο λεκανοπέδιο της Αττικής και το γεγονός αυτό ήταν που τους βοήθησε να επικρατήσουν. Οι αντιστράτηγοι και οι διοικητές των μεγάλων Μονάδων καθώς βρίσκονταν τις παραμονές του πραξικοπήματος μακριά από τους σταθμούς των διοικήσεών τους –είχαν φροντίσει καλά γι' αυτό οι κατηγορούμενοι- δεν μπορούσαν να πράξουν το οτιδήποτε, ενώ αξιοσημείωτο είναι πως είχε διακοπεί και η επικοινωνία έτσι ώστε να μην είναι σε θέση να ενημερώσουν και να ενημερωθούν και οι ίδιοι για την εξέλιξη της κατάστασης. *''Συνεπώς, βλέπομεν τους αντιστρατήγους εξουδετερωμένους, βλέπομε διακοπήν των επικοινωνιών και την κοινοποίησιν του σχεδίου Προμηθεύς...''*

Φτάνοντας στο τέταρτο σκέλος, θα εξετάσουμε τις πρώτες κρίσιμες ώρες από τη στιγμή που ξέσπασε το πραξικόπημα στις 21/4/1967 και τη στάση που τήρησε ο Βασιλιάς Κων/νος, μέσα από τις καταθέσεις τόσο των πολιτικών όσο και των στρατιωτικών που ήταν παρόντες. Όπως θα δούμε, ο Βασιλιάς δέχτηκε εν τέλει να διορίσει την κυβέρνηση των συνταγματάρχων, αναγνωρίζοντας με τον τρόπο αυτόν τον πραξικόπημά τους. Οι στρατηγοί όταν οδηγήθηκαν στο Επιτελείο, είχαν την ευκαιρία να συνεδριάσουν με τον Κων/νο και να συζητήσουν για την εξέλιξη της

¹⁶⁶ Λ. Δουκίδου, ό.π., σ.198

κατάστασης που είχε δημιουργηθεί. Ο Βασιλιάς επιθυμούσε να μάθει τη γνώμη τους και οι περισσότεροι μέσα από τις απαντήσεις τους εξέφραζαν τις αμφιβολίες τους για το εάν ήταν πράγματι φρόνιμο να δεχτεί να διορίσει την κυβέρνησή τους. Όπως παρατηρείται, ο μόνος ίσως που με βεβαιότητα πρότεινε από την αρχή την άμεση καταστολή του κινήματος ήταν ο Αρχηγός του ΓΕΝ κατά την 21^η Απριλίου Κων/νος Εγκολφόπουλος, ο οποίος βέβαια έδωσε ορισμένα ελαφρυντικά στη στάση του Βασιλιά. Ο Εγκολφόπουλος λοιπόν, όταν βρέθηκε με τον Βασιλιά σε σύσκεψη παρουσία και άλλων ανώτερων αξιωματικών, εξέφρασε αρχικά πως οι πραξικοπηματίες δεν είχαν καμία δικαιολογία ώστε να διαπράξουν αυτή την κίνηση. Στην κατάθεσή του υποστήριξε πως η επταετής παραμονή τους στην εξουσία εξηγούσε τον λόγο που τελικά οδηγήθηκαν στην κατάληψη της εξουσίας το 1967. Η δίψα τους για κυριαρχία στην εξουσία ήταν αδιαμφισβήτητη και το κίνητρό τους. Ο βασιλιάς σύμφωνα με την μαρτυρική κατάθεση του Κων/νου Εγκολφόπουλου, “είχε τρικυμιά εν κρανίω”¹⁶⁷. Δεν ήταν σε θέση να γνωρίζει για το τι έπρεπε να πράξει ενώ διακρινόταν πως σε ένα βαθμό τον επηρέαζε ο κατηγορούμενος Γρ. Σπαντιδάκης. Όταν τέθηκε το ζήτημα της ανάληψης της πρωθυπουργίας, διάφορα ονόματα “έπεσαν” στο τραπέζι με επικρατέστερο τον Κ. Κόλλια ο οποίος είχε αιφνιδιαστεί από την τροπή των πραγμάτων.¹⁶⁸ Η εκτίμηση του μάρτυρα ήταν πως εάν ο Βασιλιάς πρόβαλε αντίσταση και δεν δεχόταν να διορίσει την κυβέρνησή τους, τότε εκείνοι θα αποσύρονταν και δεν θα μπορούσαν να έχουν καμία επίδραση στο στράτευμα.

Παρατηρώντας μέρος της κατάθεσης του Β. Μάραντου (Επιθεωρητού Στρατού κατά την 21-4-67) διασταυρώνουμε την άποψη ότι ο Βασιλιάς βρισκόταν σε σύγχυση και δεν ήταν σε θέση να γνωρίζει τι ήταν εκείνο που έπρεπε να πράξει. Ο Μάραντος επεσήμανε πως είχε συμβουλέψει τον Κων/νο να μην υποκύψει στους κινήματιες καθώς “εκινούνται από πατριωτικά ελατήρια” και να μη δεχτεί να διορίσει την κυβέρνησή τους. Σε αντίθεση με τον Β. Μάραντο, ο Γ. Ράλλης (Υπουργός Δημόσιας Τάξης ως την 21^η Απριλίου) όταν έφθασε η σειρά του να καταθέσει, υπογράμμισε πως όταν ρωτήθηκε από τον Βασιλιά για το τι έπρεπε να κάνει εκείνος του απάντησε: “*Παθητική στάση, με την ελπίδα ότι θα μπορέσετε κάποτε να τους ανατρέψετε*”¹⁶⁹. Ο Ράλλης δήλωσε στο δικαστήριο πως είχε αναλάβει μεγάλη ευθύνη εκείνο το διάστημα καθώς ήταν ο μόνος πολιτικός που διατηρούσε επαφές με τον Βασιλιά. Πίστευε πως εάν δεν δεχόταν να μπει στη διαδικασία διαλόγου μαζί με τους κινήματιες, τότε η κατάσταση θα μπορούσε να ξεφύγει από κάθε έλεγχο με αποτέλεσμα να προκληθούν μεγάλες αναταραχές.

Κάποιοι από τους παράγοντες που είδαμε δεν ανταποκρίνονταν εν τέλει στην πραγματικότητα (κομμουνιστικός κίνδυνος) ενώ κάποιοι άλλοι (το γόητρο της εξουσίας) ήταν αρκετοί για τους μάρτυρες ώστε να ωθήσουν τους κινήματιες στην κατάληψη της εξουσίας. Επιπρόσθετα, οι μάρτυρες κατηγορίας απευθύνονταν στους δικαστές αλλά όχι μόνο σε αυτούς. Απευθύνονταν και στο κοινό που δεν θα έκρινε μόνο τους κατηγορούμενους αλλά και τους ίδιους για τις ενέργειές τους. Οι παράγοντες της δημόσια ζωής, εξέφρασαν με σαφή και κατανοητό τρόπο την άποψή

¹⁶⁷ Οι δίκες της χούντας. Δίκη πρωταιτίων 21^{ης} Απριλίου 1967, 1^{ος} τόμος

¹⁶⁸ Λ. Δουκίδου, ό.π., σ. 215

¹⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 235

τους για τους πραξικοπηματίες. Ακολούθως, θα σταθούμε στην κατάθεση του Παναγιώτη Κανελλόπουλου, Πρωθυπουργού της χώρας που ανέτρεψε η χούντα στις 21/04/1967. Ο Κανελλόπουλος ένιωθε μεγάλο βαθμό υπευθυνότητας για την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί καθώς ιεραρχικά ήταν το δεύτερο πρόσωπο μετά τον Βασιλιά που είχε την ευθύνη για τη ζωή και το μέλλον της χώρας.

Παρακολουθώντας να ξεδιπλώνεται το νήμα της κατάθεσής του, Ο Κανελλόπουλος σκιαγράφησε τη στιγμή της σύλληψής του εντός της οικίας του από δύο αρμόδιους - για τον σκοπό αυτόν- λοχαγούς. Ανέφερε πως διέρρηξαν την οικία και εισέβαλαν στον ιδιωτικό του χώρο κρατώντας αυτόματα όπλα και διατάζοντάς τον να παρουσιασθεί ευθύς αμέσως στο Στρατηγείο του Πεντάγωνου. Ο Κανελλόπουλος, επισημαίνοντας πως ήταν αρκετά αιφνιδιασμένος από αυτήν την αναπάντεχη εξέλιξη, αδυνατούσε στην αρχή να πιστέψει την ταυτότητα αυτών των δύο ανθρώπων που στέκονταν απέναντί του φορώντας τη στολή του Έλληνα αξιωματικού, υποδεικνύοντάς τους να του φανερώσουν τα στοιχεία τους. Κατόπιν αυτού, ο πρώην Πρωθυπουργός εφόσον δεν είχε προηγουμένως καμία επικοινωνία από ανώτερη αρχή για το τι πράγματι είχε συμβεί, τους δήλωσε πως δεν ήταν φρόνιμο να τους ακολουθήσει εάν δεν συνομιλούσε πρώτα με τον αρχηγό του Επιτελείου. Τότε ο ένας λοχαγός του αποκρίθηκε : *''Σπεύσατε, μη ανθίστασθε, διότι θα έχωμεν αίματα''*¹⁷⁰. Εφόσον δεν μπορούσε να πράξει διαφορετικά τους ακολούθησε αλλά διέταξε να τον αφήσουν να πάρει μαζί του το περιστροφό του καθώς όπως υπογράμμισε : *''Ηθελα, υπό πάσαν έννοιαν, να είμαι έτοιμος να πράξω εκείνο το οποίο η συνείδησής μου θα επέβαλλε, εις περίπτωση που θα μ'εξεβίαζαν να υπογράψω κάτι. Εφύγαμε, και είδα πως σε όλες τις γωνιές υπήρχαν ή μηχανοκίνητα τεθωρακισμένα, ή τμήματα στρατού. Και κατηυθύνθημεν προς το λεγόμενον Πεντάγωνον. ''*

Όταν έφθασε στο Πεντάγωνο ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος συναντήθηκε με τον Βασιλιά Κων/νο, ο οποίος σύμφωνα με την κατάθεσή του, φαινόταν να έχει δεχθεί έντονη ψυχολογική βία από τους κινηματίες και προσπαθώντας να μάθει για το τι έπρεπε τελικά να κάνει, θέλησε να συμβουλευτεί τον ίδιο. Για τον Κανελλόπουλο υπήρχαν δύο πιθανότητες. Η πρώτη λύση και η οποία θα είχε σύμφωνο και τον ίδιο, ήταν να καλέσει ο Βασιλιάς σε μια αίθουσα τους πρωταιτίους ζητώντας τους να τεθούν στη διάθεσή του ενώ όλους τους άλλους που είχαν μικρότερο βαθμό ανάμειξης, να τους αφήσει να φύγουν απλά συγχωρώντας τους. Η δεύτερη λύση, η οποία ωστόσο δεν θα έβρισκε σύμφωνο τον πρώην Πρωθυπουργό, ήταν αυτή του συμβιβασμού.¹⁷¹ Ο Βασιλιάς, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Π. Κανελλόπουλου, δέχθηκε τελικά να συμβιβαστεί καθώς ήθελε να αποφύγει ενδεχόμενη αιματοχυσία και μεγάλες αναταραχές.

Στην ανακριτική διαδικασία, όταν ο πρόεδρος του δικαστηρίου Ιω. Ντεγιάννης ρώτησε τον μάρτυρα για το εάν πράγματι υπήρχε κλίμα αναρχίας όπως ισχυρίζονταν οι κατηγορούμενοι, ο Κανελλόπουλος με σαφή και κατηγορηματικό τρόπο δήλωσε πως όλα όσα επικαλούνταν οι κινηματίες αναφορικά με το κλίμα που επικρατούσε ήταν άκρως ψευδή. Δεν υπήρχε κανένας κίνδυνος κατάληψης της εξουσίας από

¹⁷⁰ Κείμενα Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Από τον αγώνα του εναντίον της δικτατορίας 1967-1974. σ. 268

¹⁷¹ Οι δίκες της χούντας. Δίκη πρωταιτίων 21^{ης} Απριλίου 1967, 1^{ος} τόμος

μερίδα κομμουνιστών την περίοδο εκείνη και ο μοναδικός κίνδυνος που μπορούσε να λεχθεί ότι υπήρχε προερχόταν από εκείνους που διέδιδαν ψευδείς πληροφορίες και συκοφαντίες υπονοώντας με τον τρόπο αυτόν τους πραξικοπηματίες. Υπήρχαν εντούτοις κάποιες πληροφορίες που σχετίζονταν με ενδεχόμενη εκτροπή ή περι ενδεχόμενης εισήγησης στον Βασιλιά για εκτροπή.¹⁷² Ο Κανελλόπουλος υποστήριξε στην ακροαματική διαδικασία πως είχε απευθυνθεί στον Κων/νο προκειμένου να του αναθέσει το σχηματισμό κυβέρνησης ώστε να βρίσκεται στην εξουσία πολιτική κυβέρνηση η οποία εκπροσωπούσε μεγάλο τμήμα του ελληνικού λαού και μάλιστα της λεγόμενης Δεξιάς. Θεωρούσε με τον τρόπο αυτόν ότι ο κίνδυνος για ενδεχόμενη εκτροπή θα μειωνόταν και η ομαλότητα στην πολιτική ζωή της χώρας θα συνεχιζόταν. *...Είχε κατανοηθεί, κ.Εισαγγελεύ, ότι εσχημάτισα κυβέρνησιν την 3^{ην} Απριλίου, δια να άρθη, ει δυνατόν να αποτραπή, το σχέδιον της εκτροπής.*¹⁷³

Φτάνοντας όμως στην 21^η Απριλίου τα γεγονότα είχαν πάρει διαφορετική τροπή. Οι κατηγορούμενοι εξαπάτησαν τον λαό ενώ παράλληλα σύμφωνα με την μαρτυρία του, τη νύχτα εκείνη διέδιδαν στο ραδιόφωνο ότι ο ίδιος ο Κανελλόπουλος μαζί με τον Κων/νο ήταν εκείνοι που είχαν επιβάλει τον Στρατιωτικό Νόμο. *...Οι κατηγορούμενοι, όπως απεδείχθη εκ των υστέρων, από μακρού χρόνου εσχεδίαζαν την κατάληψιν της εξουσίας... Το έκαμαν Κύριε Πρόεδρε, δια να επικρατήσουν οι ίδιοι, το έκαμαν δια να γίνουν οι ίδιοι κύριοι του Ελληνικού Λαού, το έκαμαν δια να ικανοποιήσουν την προσωπικήν των ματαιοδοξίαν. Είναι φανερόν αυτό και από ολόκληρον την Πολιτείαν των, των 7 ετών και τριών μηνών.*¹⁷⁴

Ο Κανελλόπουλος εκφράζει τη στάση του απέναντι στους πρωταίτιους της χούντας λέγοντας πως εξανάγκασαν τους Έλληνες να τους αποδεχθούν αυξάνοντας την αγανάκτησή τους μέρα με την ημέρα για επτά έτη. Οι πράξεις τους καθ' όλη τη διάρκεια της παραμονής τους στην εξουσία ήταν καταδικαστέες και απορριπτέες. *...Συλλαμβάναν πολίτες, φίμωναν τον Τύπο, παρέπεμπαν τους πολίτες στα Στρατοδικεία, βασάνιζαν τα θύματα στα κελιά της ΕΣΑ*. Επιπλέον πριν ακόμα ξεσπάσει το πραξικόπημα, προετοίμαζαν την αναρρίχησή τους στην εξουσία έσα σε κλίμα απόλυτης μυστικότητας, υποβοηθούμενοι φυσικά από το γεγονός ότι ήταν τοποθετημένοι σε θέσεις κλειδιά που τους επέτρεπαν να δράσουν αναλόγως.

Σε ερώτηση του Εισαγγελέα σχετικά με το ποια γνώμη είχε ο Κανελλόπουλος όταν οι κατηγορούμενοι ισχυρίζονταν ότι εκπροσώπευαν το σύνολο όλων των Ενόπλων Δυνάμεων του κράτους, εκείνος δήλωσε κάθεται πως εκπροσωπούσαν μόνο τον ίδιο τους τον εαυτό και τίποτα παραπάνω. Εξέφραζαν τις ατομικές τους φιλοδοξίες και την άποψη πως μόνο εκείνοι ήταν οι ικανοί να επικρατήσουν στην εξουσία και στο λαό. Τέλος, ο μάρτυρας μίλησε και για το αντικείμενο σπουδών που διδάσκονται οι σπουδαστές στη Σχολή Ευελπίδων. Συγκεκριμένα, αμφιβάλλει για το εάν οι κατηγορούμενοι κατά τη διάρκεια της φοίτησής τους στη σχολή κατανόησαν πλήρως το νόημα της έννοιας Δημοκρατία. Γιατί σύμφωνα με τη γνώμη του, αν σέβονταν τα ιδανικά της Ελευθερίας και της Δημοκρατίας, δεν θα κατέληγαν σε αυτές τις πράξεις.

¹⁷² Κείμενα Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Από τον αγώνα του εναντίον της δικτατορίας 1967-1974, σ.281

¹⁷³ Στο ίδιο, σ.292

¹⁷⁴ Στο ίδιο, σ.286

Επίλογος

Η μελέτη αυτή αποσκοπεί στη διερεύνηση της στάσης του πολιτικού κόσμου της επτάχρονης δικτατορίας, εστιάζοντας στη στάση του κόμματος της ΕΡΕ και του τελευταίου της αρχηγού Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Η μελέτη μας διαρθρώνεται σε πέντε κεφάλαια. Μετά από μια εισαγωγή όπου εξετάσαμε την πορεία της Ελλάδας από τα χρόνια της κατοχής έως το 1963, περάσαμε στο πρώτο κεφάλαιο στο οποίο παρουσιάζουμε το πολιτικό σκηνικό της χώρας το 1963-1967 και την πολιτική που ακολούθησε ο Π.Κανελλόπουλος μέχρι την επιβολή της δικτατορίας. Ακολούθως στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται αναφορά αφενός στα βασικότερα χαρακτηριστικά της προδικτατορικής περιόδου σε πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο, αφετέρου στις απόψεις που έχουν διατυπωθεί για τα αίτια του απριλιανού πραξικοπήματος. Παρουσιάζουμε στη συνέχεια τις πρώτες δηλώσεις του Π.Κανελλόπουλου που στρέφονταν κατά της εγκαθίδρυσης της δικτατορίας και οι οποίες αποτέλεσαν την τυπική αφετηρία της αντιστασιακής τοποθέτησής του. Διαπιστώσαμε ότι ο Κανελλόπουλος παρεμβαίνει κατά της δικτατορίας με μικρή καθυστέρηση, αποκαλύπτει το χαρακτήρα του καθεστώτος και φαίνεται ότι επιχειρεί να αποκόψει το καθεστώς από την εκλογική βάση της παλιάς ΕΡΕ, από τους ανθρώπους δηλαδή που θα είχαν πολύ περισσότερους λόγους να εξαπατηθούν από τον ψευτοεθνικισμό και την κινδυνολογία των πραξικοπηματιών.

Παρουσιάζοντας τις σημαντικότερες αντιστασιακές οργανώσεις στο τρίτο κεφάλαιο, κάναμε αρχικά αναφορά στο Πανελλήνιο Αντιδικτατορικό Μέτωπο (ΠΑΜ), στη Δημοκρατική Άμυνα (Δ.Α.) και στο Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα (ΠΑΚ). Οι οργανώσεις αυτές, προέβλεπαν την αντίθεσή τους στο αυταρχικό καθεστώς και διαδραμάτισαν με τον τρόπο αυτόν, μοναδικό ρόλο για τη διαμόρφωση ενός πνεύματος αντίστασης του ελληνικού λαού κατά της χούντας και υπέρ της δημοκρατίας. Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, εμφανίζεται ως μάρτυρας υπεράσπισης στις δίκες των αγωνιστών της αντιδικτατορικής πάλης, τονίζοντας τους κινδύνους που δημιουργούνται για τη χώρα εάν παρατεινόταν το παράνομο καθεστώς της χούντας στην εξουσία.

Την ίδια αταλάντευτη στάση ο Π.Κανελλόπουλος κράτησε στην υπεράσπιση των διωκόμενων φοιτητών το επόμενο διάστημα. Η αντίσταση εκ μέρους των φοιτητών, κορυφώθηκε όπως είναι γνωστό στις καταλήψεις που πραγματοποιήθηκαν στους πανεπιστημιακούς χώρους της Νομικής το Φεβρουάριο του 1973 και του Πολυτεχνείου το Νοέμβριο του ίδιου έτους. Το φοιτητικό κίνημα εναντιώθηκε με τον πιο αποφασιστικό τρόπο στις επιλογές των χουντικών και η συμπαράσταση του Κανελλόπουλου ως εκπρόσωπου ολόκληρου του πολιτικού κόσμου, υπήρξε αποφασιστική και διευκρινίσθηκε ακόμη περισσότερο αργότερα στη δίκη για τα γεγονότα του Πολυτεχνείου (Οκτώβριος 1975)

Στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας, ασχοληθήκαμε ιδιαίτερα με τις καταθέσεις του Π.Κανελλόπουλου αλλά και άλλων παραγόντων της δημόσιας ζωής στη δίκη των πρωταιτίων της χούντας. Στη δίκη αυτή, ο Κανελλόπουλος γίνεται ο

βασικός εκφραστής της αντίθεσης του συντηρητικού κόσμου απέναντι στη χούντα. Καταγγέλλει το καθεστώς προβάλλοντας την επιχειρηματολογία του, το αξιολογεί ως παράνομο αναφέροντας πως μόνο ένα γνήσιο δημοκρατικό πολίτευμα μπορεί να παρέχει τα ιδανικά και τις αξίες στο λαό και επομένως γίνεται θεωρητικός της Δημοκρατίας. Επιπλέον, όσον αφορά της περίοδο της μεταπολίτευσης, ο Κανελλόπουλος συνεισφέρει όπως εξάλλου και ο Καραμανλής, στη σχετική αποδέσμευση του κόμματος της ΝΔ από την άκρα δεξιά και τις αρκετά συντηρητικές απόψεις που εκείνη είχε. Ο Κανελλόπουλος από το 1977 έως και το 1985, διετέλεσε βουλευτής της ΝΔ ακολουθώντας μια διαλλακτική πολιτική και τονίζοντας μέσα από την παρουσία του στο κοινοβούλιο, τη σημασία του ελεύθερου και γόνιμου διαλόγου ως το υπέρτατο αγαθό για την επίλυση των εθνικών ζητημάτων.

Εμείς αξιολογήσαμε τη στάση που κράτησε ο Π. Κανελλόπουλος ως αρχηγικός παράγοντας της συντηρητικής παράταξης απέναντι στο δικτατορικό καθεστώς. Ο ίδιος είχε σοβαρή θεωρητική κατάρτιση (νομική, πολιτική, φιλοσοφία) και υπήρξε πρωτοπόρος στην ακαδημαϊκή διδασκαλία της κοινωνιολογίας και της κοινωνιολογικής έρευνας στην Ελλάδα. Ο Κανελλόπουλος με μια εσωτερική εξέλιξη, αφιερώθηκε στην πατρίδα, στη δημοκρατία και στο λαό. Η υπερκομματική του φυσιογνωμία αναγνωρίστηκε από όλες τις πτέρυγες του κοινοβουλίου και ο σεβασμός στο ήθος και στο χαρακτήρα του ήταν αδιαμφισβήτητος. Μέτρησε με ακρίβεια την άρθρωση της στάσης του προκειμένου να γίνει σφοδρός κατήγορος του χουντικού καθεστώτος, χωρίς να υπολογίζει τους κινδύνους και τους περιορισμούς που του επιβάλλονταν από τους χουντικούς. Επιπρόσθετα, ένα στοιχείο που ξεχωρίζει στις τοποθετήσεις του, είναι η άντληση επιχειρημάτων κατά των ενεργειών της χούντας με βάση την πολιτική ηθική, τις φιλοσοφικές αρχές και τη στερηή γνώση της πρόσφατης και της παλαιότερης ελληνικής και ευρωπαϊκής ιστορίας: Ο Κανελλόπουλος δεν έδωσε τον αγώνα κατά της χούντας μόνο ως Έλληνας πολιτικός αλλά και ως Ευρωπαίος διανοούμενος.

Στη μελέτη αυτή, μπορεί να τονίσαμε με κάπως έντονο τρόπο τις θετικές πλευρές των ενεργειών του Π. Κανελλόπουλου κατά του χουντικού καθεστώτος, ωστόσο δεν έχουμε πάψει να θεωρούμε ότι ο Κανελλόπουλος κινήθηκε προς αυτές τις θέσεις κάνοντας σημαντικές υπερβάσεις από τις παλαιότερες προδικτατορικές ανελαστικές τοποθετήσεις που χαρακτήριζαν την πολιτική της συντηρητικής παράταξης.

Βιβλιογραφία

- Woodhouse,C.(2017).*Η άνοδος και η πτώση των συνταγματαρχών*.Αθήνα:Λιναίος
- Αγγελής,Β & Δαφέρμος,Ο (επιμ) (2003). *Όνειρο ήταν...Το αντιδικτατορικό Φοιτητικό Κίνημα και το Πολυτεχνείο με το βλέμμα των πρωτεργατών*.Αθήνα:Γαβρηλίδης
- Αλιβιζάτος,Ν.(1983).*Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974*.Αθήνα:Θεμέλιο
- *προδικτατορική Ελλάδα*.Αθήνα:Εξάντας
- Βασιλειάδης,Δ.(2007).*Ο μύθος του Ανδρέα.Οι θεωρητικές βάσεις της Ένωσης Κέντρου, του ΠΑΚ και του ΠΑΣΟΚ και η πρακτική τους κατάληξη*.Αθήνα:Εναλλακτικές Εκδόσεις
- Βασιλειάδης,Δ.(1977).*ΠΑΚ-ΠΑΣΟΚ.Μύθος και πραγματικότητα*.Αθήνα:Διάλογος
- Βουρνάς,Τ.*Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1953-1967*.Αθήνα:Αφών Τολίδη
- Γρηγοριάδης,Σ.(2010).*Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974 (Δεύτερος τόμος)*.Αθήνα:POLARIS
- Γιαννόπουλος,Γ. & Clogg R. (επιμ).(1976).*Η Ελλάδα κάτω από στρατιωτικό ζυγό*.Αθήνα:Παπαζήσης
- Δαφέρμος,Ο.(2009).*Φοιτητές και δικτατορία.Το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα 1972-1973*.Αθήνα:Γαβρηλίδης
- Δαρβέρης,Τ.(2002).*Μια ιστορία της νύχτας 1967-1974*.Αθήνα:Βιβλιοπέλαγος
- Δουκίδου,Λ.(2012).*Πως φτάσαμε στη δικτατορία του '67*.Ειδική έκδοση για την εφημερίδα *ΤΟ ΒΗΜΑ*
- Θεοτόκης,Σ.(1986).*Πολιτικάί αναμνήσεις*.Αθήνα:Επτάλοφος ΑΒΕΕ
- Κανελλόπουλος,Π.(1997).*Πως εφθάσαμεν στην 21^η Απριλίου 1967, 1940-1944 Εθνική Αντίσταση.Ιστορικά Δοκίμια*.Αθήνα:Εστία
- Καραμανωλάκης,Β.(επιμ.) (2010).*Η στρατιωτική δικτατορία 1967-1974*.Ειδική έκδοση για την εφημερίδα *ΤΑ ΝΕΑ*
- Καραγιωργας,Γ.(2003).*Από τον ΙΔΕΑ στο πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου*.Αθήνα:Ιωλκός
- Κάτρης,Ι.(1974).*Η γέννηση του νεοφασισμού στην Ελλάδα (1960-1970)*.Αθήνα:Παπαζήσης
- Κλειτσίκας,Ν.(2000).*Το ελληνικό φοιτητικό κίνημα και ο αντιδικτατορικός αγώνας στην Ιταλία*.Αθήνα:Προσκήνιο

- Κουτσούκης Κ.&Σακκάς Ι.(επιμ) (2000).*Πτυχές του Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*.Αθήνα:Φιλίστωρ
- Λυγερός,Σ.(1977).*Το φοιτητικό κίνημα και η ταξική πάλη στην Ελλάδα.(Πρώτος τόμος)*.Αθήνα:Εκδοτική ομάδα εργασία
- Λιναρδάτος,Σ.(1977-8).*Από τον εμφύλιο στη χούντα 1964-1967(Πέμπτος τόμος)*.Αθήνα:Παπαζήση
- Λεντάκης,Α.(2000).*Το παρακράτος και η 21^η Απριλίου*.Αθήνα:Προσκήνιο
- Νικολινάκος,Μ.(1975).*Αντίσταση και αντιπολίτευση 1967-1974*.Αθήνα:ΟΛΚΟΣ
- Νικολακόπουλος,Η.(2001).*Η καχεκτική δημοκρατία.Κόμματα και εκλογές 1949-1967*.Αθήνα:Παττάκη
- Πανταζόπουλος,Α.(2001).*Για το λαό και το έθνος.Η στιγμή του Ανδρέα Παπανδρέου 1965-1989*.Αθήνα:Πόλις
- Παπάζογλου,Μ.(1975).*Φοιτητικό κίνημα και δικτατορία*.Αθήνα:Επικαιρότητα
- Παπανδρέου,Α.(1974).*Η δημοκρατία στο απόσπασμα*.Αθήνα:Καρανάσης
- Παραλίκας,Δ.(1982).*Συνωμοσίες:ΙΔΕΑ και ΑΣΠΙΔΑ 1944-1974*.Αθήνα 2^η Έκδοση
- Παπανδρέου,Α.(1974).*Πατερναλιστικός καπιταλισμός*.Αθήνα:Καρανάσης
- Ριζάς,Σ.(2008).*Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο.Κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*.Αθήνα:Καστανιώτη
- Σακελλαρόπουλος,Σ.(1998).*Τα αίτια του απριλιανού πραξικοπήματος. 1949-1967:Το κοινωνικό πλαίσιο της πορείας προς τη δικτατορία*.Αθήνα:Λιβάνη
- Φίλιας,Β.(1997).*Τα αζέχαστα και τα λησμονημένα*.Αθήνα:Παπαζήσης
- Χανδρινός,Ι.(2007).*Εθνική αντίσταση 1941-1944*.Αθήνα:Περσκόπιο

ΑΡΧΕΙΑ

Ίδρυμα ‘‘Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής’’:

12τομο έργο Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής. Αρχείο Γεγονότα και Κείμενα PC/MAC CD-ROM

Οι Δίκες της χούντας.Δίκη πρωταιτίων 21ης Απριλίου 1967. Τόμοι 1ος και 2ος

ΜΕΛΕΤΕΣ

Κείμενα Παναγιώτη Κανελλόπουλου. ‘‘Από τον αγώνα του εναντίον της δικτατορίας 1967-1974’’.(1987).Αθήνα:Διον.Γιαλλέλης & ΣΙΑ

Μαρκεζίνης,Σ.(1979).*Αναμνήσεις 1972-1974*.Αθήνα:Εκδόσεις Σπ.Β.Μαρκεζίνη

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Για το ΠΑΚ: Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας. Διαδικτυακή έκδοση του ψηφιακού αρχείου: «Ο παράνομος τύπος στις συλλογές των ΑΣΚΙ (1936-1974). Από τη Δικτατορία του Μεταξά στη Μεταπολίτευση»

Για το ΠΑΜ: Theodorakism – Θεοδορακισμός. <http://theodorakism.blogspot.gr/>